MEDIÁRIUM

KOMMUNIKÁCIÓ – EGYHÁZ – TÁRSADALOM

2013.

VII. évfolyam 1–2. szám

Debrecen

MEDIÁRIUM

KOMMUNIKÁCIÓ – EGYHÁZ – TÁRSADALOM

A Debreceni Református Hittudományi Egyetem
Kommunikáció- és Társadalomtudományi Intézetének folyóirata

2013. VII. évfolyam 1–2. szám

Szerkesztőség: 4026 Debrecen, Péterfia u. 1–7.
Telefon: +36 52/518 525
E-mail: *mediarium@licium.hu*
Internet: *www.licium.hu/mediarium*

Felelős kiadó: Fekete Károly rektor

Készült a Kapitális Nyomdában, Debrecenben
Felelős vezető: ifj. Kapusi József

ISSN 1789–0357

Szerkesztőség:

FEKETE KÁROLY (főszerkesztő)

BARÁTH BÉLA LEVENTE, VITÉZ FERENC (felelős szerkesztők)

BEREK SÁNDOR, GONDA LÁSZLÓ, LOVAS KISS ANTAL, KMECZKÓ SZILÁRD,
OLÁH RÓBERT, PUSZTAI GABRIELLA (szerkesztők)

ARANY LAJOS (olvasószerkesztő)

Borítóterv: Bodnár Zsolt

Megrendelhető a szerkesztőség címén.
Kéziratokat a szerkesztőség és/vagy a felelős szerkesztők e-mail címére várunk
(barathb@drhe.hu; ferko824@gmail.com).
A meg nem rendelt, el nem fogadott kéziratokat nem őrizzük meg.

TARTALOM

Műhely

PAP TIBOR
Merre tart a kisebbségi magyar média Szerbiában? 5

Örökség

BEREK SÁNDOR
Identitások – diskurzusok – reprezentációk
A cigányábrázolások és -megjelenítések néprajzi vonatkozásai
a debreceni Déri Múzeum képzőművészeti anyagában 21
KERESZTES HAJNALKA
A Tolna megyei német református
vallásos olvasmányaiból 37

Fórum

KMECZKÓ SZILÁRD
A kívülkerülés útvesztői 61

Vizuális kommunikáció

FÁTYOL ZOLTÁN
A drámától a groteszkig.
Tamus István Kell Egy-Ház című kiállításáról 75
FEKETE KÁROLY
A kiteljesedő és kiteljesedni tudó.
Madarász Gyula festőművész 79
VITÉZ FERENC
Az örökségőrző öröksége 81

Szemle

SZABÓ DIÁNA
Az érzékelési zavaroktól a fejlesztő terápiákig (Pető Ildikó: A szenzoros felfogás zavara. Az érzékelés szerepe a tanulásban és a viselkedésben) *87*

ERDEINÉ NYILAS ILDIKÓ
A református nevelésről oktatáspolitikai megközelítésben (Rébay Magdolna: Református közoktatás a fővárosban a kezdetektől 1952-ig) 95

HODOSSI SÁNDOR
Optimizmus és szolgálattudat, avagy a református teológia alapelvei Karácsony Sándor pedagógiai modelljében (Bognárné Kocsis Judit: Karácsony Sándor pedagógiai modellje és recepciója a református felsőoktatásban) *99*

KOVÁCS ENIKŐ HAJNALKA
A műhely kitárt ablaka (A bibilarevízió műhelyéből. Pecsuk Ottó, szerk.) *103*

KUSTÁR ZOLTÁN
Advent igazi díszei *108*

PAP TIBOR

Merre tart a kisebbségi magyar média Szerbiában?

Alább egy heti rovat nyújtotta, szakmai alapokon nyugvó, hangos/látható gondolkodásfolyam médiavonatkozásait fűzöm egybe.[1] Ezzel a tematikus egyberendezéssel kísérlem meg a tudományosság próbáját is kiálló, közérthető gondolatmenetekkel leírni (lásd az egyes fejezeteket) a vajdasági magyar média aktuális helyzetét. A szöveg elsősorban a szerbiai nemzeti tanácsok által megteremtett (Sarnyai-Pap 2011), a Magyar Nemzeti Tanács (MNT) dominálta médiapolitikai szereplehetőségeket járja körbe.

A médiaelemzés abból a két közismert, a jóléti közgazdaságtan révén elterjedt tételből indul ki, melyek szerint *az információ* és *a közigazgatás is közjószág* (Stiglitz 2000, 165–166). A vajdasági magyarság nyilvánosságtopológiáját górcső alá véve vizsgálja a kisebbségi helyzet és a közszolgálati média szereplehetőségeit s azok kölcsönhatásait. A konkrét állapotot elemezve mutat rá a meglévő, részben örökletes, részben az új helyzet nyomán előállt anomáliákra, az infokommunikációs robbanás kínálta technikai lehetőségekre, illetve a kisebbségi kulturális autonómia sajátos eszköztárának találkozási pontjai mentén felsejlő jövőbeli megoldásokra.

Azt firtatja, hogy a hagyományos (nyomtatott) média szerepének átrendeződésével hogyan válhat a korábban államilag (és az állam decentralizált, etnospecifikus intézményei által) elérhetővé tett magán fogyasztású jószágból a kábeltévé és az internet általános elterjedésével klasszikus, társadalmilag biztosított, de csak az etnospecifikus közösség tagjai számára elérhető közjószággá a kisebbségi közszolgálat. A piaci és a közösségi innovációk, így a kisebbségi média előtt is a szerepek és a lehetőségek új formáit nyitják meg. A tanulmány ezekről próbál a vajdasági magyar nyilvánosság leíró értelmezésével „bemutatót" tartani.

[1] A gondolatfolyam a *VajdaságMa* hírportál jóvoltából, *KözMagyar* rovatcím alatt olvasható: http://www.vajma.info/hetirovat/kozmagyar

A kisebbségi magyar sajtó szabadságfokáról

A vajdasági magyar közfelfogás szerint a szerbiai magyar nyelvű média helyzete botrányos. Szabadságfoka nulla. Tartalma értékelhetetlen. Fogyaszthatatlan (hallgathatatlan, nézhetetlen, olvashatatlan). Eszerint a nyilvánosságunknak halódnia kell(ene).[2] Annak ellenére, hogy a fenti sommás értékelés igazságelemeket is bizton tartalmaz, nem lehet vele maradéktalanul azonosulni. Ahogy az a politika kapcsán is megállapítható – a vajdasági magyar közszereplők és főleg a közírók megnyilatkozásait ismervén –, a nyilvánosságot és a médiát illetően is túlzott, sok esetben teljességgel megalapozatlan várakozások forognak közszájon[3]. A probléma lényege a vonatkoztatási alapra vezethető vissza. Az még tudományos megközelítésből is védhető, hogy a magyar nyelvű média korántsem vált olyanná, amilyenné az egyes szereplők szerették volna, hogy váljon (az egyes, itt most nem taglalandó várakozások megalapozottsága azonban már szintén kérdéses).

Abból kellene kiindulnunk, hogy *milyennek is illene lennie egy közösség médiájának?* Illetve, hogy *mi a média szerepe a közvélemény és közpolitika alakításában?* A médiát divat ma x-edik hatalmi ágként feltüntetni. (Az x a szerint nyeri el értékét, hogy az adott társadalom miként tagolódik professzionális részrendsze-

[2] A média mint a nyilvánosság fő hordozója, eredetileg a politikának a nem-politika terén spontán, a vélemények versenye révén előálló ellensúlyaként volt számításba veendő intézmény. Ekkor még nem mint annak tevékeny, saját logikája és érdekei mentén szerveződő alakítója képezte a politikáról és annak működéséről felállított modellek részét. Szerepe és működési elve radikálisan átalakult a 20. század végére. A parlamentarizmus 19. századi modelljében, *mikor a hírek még postakocsin*, s azt követően is legfeljebb, ha távírón *jártak* (Géczi 2010. 18), a politika úri huncutsága távol maradt a mindennapoktól. A képviselet és a média majd csak a II. világháború után, a kiteljesedő jólét társadalmaiban vált a kormányok és a pártok mellett a politika hatékonyságának mércéjévé és megtestesítőjévé, ahol – ameddig jól mentek a dolgok – a média sem haragudott *a kelleténél jobban* (Géczi 2010. 19) a politika fenti aktoraira. Az ezredfordulóra már ebből az utólagosan kegyelminek tűnő helyzetből szinte semmi sem maradt. A média tevékeny része lett annak a folyamatnak, amelynek következtében a politika s a képviselet (a parlament) társadalmi elfogadottsága tovább romlott.

[3] Ahogy arra Tölgyessy Péter is rámutat: „Az üzleti érdekek által is befolyásolt közvélemény nem igazán képes lehetőségeinek pontos számbavételére. A tények megítélése egyre inkább a saját tábor nézőpontjából történik. A közéleti tömbök viadalában haldoklik az igazság, az értelmes közbeszéd lehetősége. A pártok népszerű ígéreteikkel, az emberek vágyainak gerjesztésével keresztbe fekszenek a józan gazdaság- és társadalompolitika előtt."(Tölgyessy2006, 136–137).

rekre: elnöki vagy parlamenti rendszer, van-e alkotmánybírósága stb.) Ez a megközelítés nem jár túl messze a valóságtól.

Ám az a felfogás, amely a médiát a politika önelvű és önálló ellensúlyaként fogja fel, több mint naiv. Illuzórikus. A média és a politika kapcsolata, s ilyetén a sajtószabadság kérdése napjainkban is kulcsfontosságú, de korántsem azokon az alapokon áll, amelyekre a vajdasági magyar médiaviszonyokat bírálók állítani szokták. A média nem a politika ellenpólusa és nem is annak elvtelen kiszolgálója[4] (bár ezt, ha az általuk favorizált oldal van éppen hatalmon, sokan nem veszik igazán zokon, miközben fordított esetben ugyanők a leghangosabb tiltakozók). Sok, a megkésett szerbiai rendszerváltás (2000 ősze) óta kialakult/felszínre tört negatívumot el lehet mondani a vajdasági magyar közállapotokról. Azon belül a sajtó helyzetéről (Apró 2012). A vajdasági magyarság nyilvánosságában egyelőre még sokkal nagyobb súlya van a nyomtatott sajtónak, mint amennyivel az a „világtrendek" alapján manapság hatással van a közállapotok alakítására (Dobos 2012. 143–150). Azt kijelenteni azonban, hogy ne lenne több arcú (plurális), sok tekintetben szabad, a körülményekhez képest független, s nem csituló hévvel, meggyőződéssel képviselni ezt az álláspontot, ez a magatartás sokkal inkább érdek/ízlés, semmint tényítélet kérdése, ilyetén nem is lehet része/alapja egy tudományos igényű helyzetértelmezésnek.

A kisebbségi sajtó szabadságfoka azzal is mérhető, hogy mennyire képes lefedni a médiafogyasztók elvárásait. Ebben a tekintetben a vajdasági magyar lapok (talán a *Családi Kör* és az egykori *Napló* kivételével) kiemelkedően „szabadnak" mondhatók, hiszen csak minimális mértékben kellett tekintettel lenniük olvasóik elvárásaira. Már ha ez a hagyományosan *negatív szabadság*ként tételezett függetlenség közpolitikai értelemben is szabadságnak (értéknek) tekinthető, s nem csak egy sajátos, megörökölt állapot reziduuma. A *Családi Kör* azonban példa arra is, hogy a piachoz igazított szerkesztéspolitikával még egy ilyen

[4] A média már egy jó ideje nem a politika alakulásának passzív szereplőjeként viselkedik – még ha az egyes politikaelméleti modellek ragaszkodni látszanak is ehhez a mára már tarthatatlannak látszó elképzeléshez. Ilyetén az a politika puszta ellensúlyaként sem jöhet már számba, bár az ellenőrzésben játszott szerepe továbbra is jelentős, ahogy a sajtó e kettős (egyszerre angyali és ördögi) jellegére a román képviselő, Eugen Constantinscu is felhívja a figyelmet: „A parlamentek, a pártok és a média utóbbi másfél évtizedben elmérgesedő háborújában gyakran elfeledkezünk arról, hogy a demokrácia és a sajtószabadság – talán inkább kétpetéjű – ikertestvérek. […] A demokrácia a vélemények szabadságát, bátorítását, aktualitását jelenti, ez pedig nem megy nyilvánosság nélkül. Meg kell újítani az üzenetek eljuttatásának módját, de a parlamenti munka és a sajtó belső törvényei soha ki nem békíthetők"(Géczi 2010. 21).

kis lélekszámú közösségben is van mód hosszabb távon is a fennmaradásra (a ma alig 300 ezres közösségen belül hetente 15.000 lapszámot vásárolnak meg ebből a hetilapból, ami igen nagy százalékos lefedettséget jelent).

Erre a helyzetre vezethető vissza, hogy *a vajdasági magyarság médiaháború(cská)i nem a piac birtoklásáért (az olvasók megszerzésért), hanem a közpénzek elosztásáért folynak*. (Ez nem egyedi jelenség, a tömegdemokráciák egyik velejárója, ahogy arra a szakirodalom is rámutat.[5]) Így azonban már sokkal nehezebben értelmezhető az a törekvés, amely a közszolgáltatások eme igen korlátozott méretű és hatásfokú piacából úgy akar „szabad" (általa favorizálandónak vélt), a véleménybefolyásolására képes szeletet kihasítani, hogy közben nem kíván részt venni a formális kisebbségpolitikai küzdelmekben. A független közgondolkodók egy nagy része eközben azt is elvárná, hogy a kisebbségi magyar nyilvánosság zászlóshajója, a *Magyar Szó* napilap, a szabadság és a demokratizmus ideológiájának nevében úgy legyen közprédává („politikamentes" ideológiai zsákmánnyá), hogy a lapot éppen működtető szerkesztőségeknek sem az olvasókkal (példányszám), sem a támogatókkal (közpénzek) ne kelljen (el)számolniuk.

Az írott és az elektronikus média mindezek közepette amúgy is ezer sebből vérzik.[6] Túl sok a potenciális médiamunkás. (Ennek egyrészt történelmi [az identitás ágazatok menedzsmentjének spontán kialakulásához visszanyúló] gyökerei, másrészt kisebbség-specifikus mozgatói is vannak, amelyek ráadásul jól egymásba is fonódtak az évek során.) Túl kevés a fizetési hajlandóságot is mutató médiafogyasztó (Siling Gordán 2012). (Félő, hogy még a *Magyar Szó*t mint zászlóshajót se lennének hajlandók/képesek önerőből fenntartani, ha közpénzek hiányában csak az eladott példányszámokra kellene alapozni a kiadását.)

Ahogy az a kisebbségi közösségek közpolitikai témáinál lenni szokott, a vita nem arról folyik, hogy *milyennek kellene lennie a kisebbségi nyilvánosságnak*, hanem, hogy kik lennének jogosultak meghatározni a közbeszéd napirendjét (Török 2005. 75–98). A média jelen technikai állapotában már *nem jelenthet túlságo-*

[5] Körösényi András összefoglalásában ez így hangzik: „… az egykori tömegpártok saját kommunikációs csatornákat építettek ki, a *cath-all*(kiemelés az eredetiben, PT) pártok a különböző csatornákhoz való hozzáférésért versengtek, *a kartellpártokat az államilag szabályozott kommunikációs csatornákhoz való privilegizált hozzáférés jellemzi*(kiemelés tőlem, PT)." (Körösényi 2006. 34).

[6] A határon túli/külhoni magyar területek médiahelyzetéről és a kisebbségi médiahasználatról naprakész összefoglaló kiadványok készültek a közelmúltban. Itt most csak a *Médiatudományi Intézet Médiatudományi Könyvtár* című sorozatában megjelent, ide vonatkozó kötetekre szeretném felhívni a figyelmet (Dobos 2012; Siflis Gordán 2012).

san nagy kihívást egy többpólusú, a közösség ideológiai/politikai tagoltságát aránylag jól leképező nyilvánosság működtetése. Kérdés, hogy van-e a megteremtésére és működtetésére irányuló politikai és/vagy szakmai szándék?

A vajdasági magyarok közösségének – nem a nyomtatott sajtót illetően – van is ilyen potenciálja. Kiépült a technikai háttér, s megvannak a több forrású, párhuzamosan fogyasztott médiacsomagokra épülő nyilvánosság hagyományai is (Dobos 2012. 151–159). Ha esetükben tényleges – a tudományos leírást követően is megalapozottan annak minősülő – *„kisebbségi pártdiktatúráról"* lehetne beszélni, ahogy azt egyesek állítják, akkor még az elektronikus médiában sem jelenhetnének meg a „hivatalostól" eltérő álláspontok. (Ezt éppen a diktatúra bélyegét a jelen helyzetre ráütni kívánók tudhatják a legjobban, hiszen évtizedeken át működtettek hasonló vélemény- és tudásmonopóliumokat, a szokásosnál is jóval nagyobb társadalmi holtteher-veszteséggel.)

A befolyásolás foka és módja már más kérdés. A kisebbségi helyzetben is megfigyelhető a nyilvánosság fragmentálódása,[7] mely látványosan eltérő mintázatot (a felszínen monolitnak látszó nyilvánosságtopológiát) eredményez. A fragmentálódás a szerkesztőségeken belül zajlik, és a küzdelem az egyes fórumok feletti teljes ellenőrzés megszerzéséért folyik.

Véleményem szerint sokkal nagyobb lehetőség van a kisebbségi helyzet releváns elemeinek kitárgyalásával foglalkozó nyilvánosság működtetésére ma a vajdasági magyarság fragmentálódott nyilvánosság-köreiben, semmint azt a médiáról szóló megnyilatkozások sugallják. És amennyire a kisebbségi nyilvánosság egyes elemeit működtető aktorok maguk is teszik. Azt azonban nem vitatom, hogy eltérő lesz a „közgondolkodó"szereplehetősége, ha a médiából vagy ha a médiáért él. Ám ezt a két, markánsan elkülönülő pozíciót nem csak az ellentábor tekintetében lenne illő szem előtt tartani a viták folytatása során. A pozíciók torzulását s a szerepek keveredését tartom a felelősnek azért, hogy a mai médiahelyzetről nem alakult ki szakmailag is megalapozottnak tartható

[7] A szaktudományok négy markáns trendet azonosítottak a (politikai) kommunikáció vizsgálata során. Ezek a (1) fragmentáció/professzionalizáció, a (2) posztobjektivizmus, a (3) perfomativitás és a (4) popularizáció (Szabó–Kiss 2012). Szövegünk csak az első kettőre tér ki. A fragmentáció és professzionalizáció kettős jelenségének a láthatósága kevésbé egyértelmű kisebbségi viszonyok között. Az ilyen „médiapiacok" jóval kevesebb aktort képesek eltartani. Ezért ez a trend inkább rejtve, az egyes médiaműhelyeken belül zajlik. Az MNT dominálta vajdasági magyar médiában,a képviselet ¾-es többségének is köszönhetően ez még kevésbé látható folyamat. A médiáról folyó helyi diskurzusban azonban egyértelműen tetten érhető a törekvés.

diskurzus. A média és a politika szerepéről folyó szópárbaj is ritualizálódott (Császi 2002. 133–134). Mivel egy aránylag jól behatárolható, szűk szereplői kör tűnik fel hol köz-, hol pedig szakmai beszédszituációban, a megnyilatkozásokból nem igazán hámozható ki, hogy állításaik mely része tekinthető leíró (szakmai, külső) és mely része médiapolitikai (a források megszerzéséért folyó, személyesen is érintett, belső) megállapításnak.

Az *Édes Otthon* mint állatorvosi ló

A 2012-es év tavasza, ahogy az kampányidőszakokban lenni szokott – a 2012-es év májusa párhuzamosan helyi, tartományi, köztársasági és államfő-választással is telt –, megkavarta a vajdasági magyar nyomtatott média állóvizét. Az alkalmi pártkiadványok mellett azonban a szerb sajtó is vette a fáradságot egy hétvégi melléklet erejéig, hogy lehajoljon a vajdasági magyar olvasótábor, a konyhára amúgy önmagában nem sokat hozó bevételének a morzsáiért. Nem kisebb médiavállalkozás, mint a nemzetközileg is jelentős befolyású *Axel Springer*, s annak is a magát „a legolvasottabb szerbiai napilap"-ként hirdető *Blic* című kiadványa indított *Édes Otthon* címen mellékletet (lásd a függelékben). A Belgrád mellett Újvidék város, a Vajdaság (tartomány/régió) és a Boszniai Szerb Köztársaság, s nyaranta még Montenegró számára is külön szerkesztett lapklónokkal jelentkező, politikailag függetlennek igazán egyik verzióját illetően sem nevezhető, a közvélekedés tevékeny alakítására szerveződött vállalkozás fontosnak tartotta, hogy a hagyományos mellékletei sorát (pénzügyi, szórakoztató, gasztronómia) egy magyar nyelvű, heti rendszerességgel megjelenő családi magazinnal is bővítse 2012. március végétől.[8]

A vajdasági magyar közvélemény egy jelentős része ezt örömmel fogadta. Azt vélte belelátni a melléklet megjelentetését lehetővé tevő események hátterébe, hogy végre a vajdasági magyar közösség is megcélozandó médiaszegmens lett a többségi lapvállalkozások szemében. Azonban az adott politikai helyzet, az indulástól szűk másfél hónapnyira sorjázó aktuális elnök-, országos, tartományi és helyi választások a melléklet politikai instrumentum-szerepére is utaltak a többségi társadalom médiavállalkozóinak a kisebbségekhez való viszonyát illetően szkeptikusabb médiafogyasztók számára.

[8] Az *Édes Otthon* c. melléklet csak *Blic* vajdasági és újvidéki verzióinak volt része.

Az előbbiek örömét az is fokozta, hogy a megkésett szerbiai rendszerváltás után méltatlanul háttérbe szoruló, baloldali elkötelezettségű magyar médiamunkások és közírók hangja végre a maga eredeti színében és terjedelmében, holmi kisebbségi hatalmaskodók ármánykodásától mentve szólíthatta meg a közösséget. Mert a sokszínűség és a párbeszéd kultúrája mindeddig nem tudott kialakulni a 2000 óta eltelt, mintegy tucatnyi esztendő során sem.

A kampány és a választási eredményeket követő értékelési időszak azonban azt mutatja, hogy az érdekesen értelmezett plurális tájékoztatás az *Édes Otthon* esetében sem tudott túlnőni a saját táborhoz intézet frázisokon s az ellentábor ócsárlásán. Az áttörés elmaradt.[9]

A vélemények sokszínűségének a bemutatása féloldalasra sikeredett. Ennek két értelmezése lehet: a vajdasági magyar véleményvezérek baloldali blokkja számára ez jelenti a nyilvánosságban még megtűrhető állásfoglalások teljes spektrumát. Azaz a középtől csak balra létezik a számukra is érzékelhető értelmes érvelés. Vagy nem bizonyult sikeresnek az *Édes Otthon* márciusi elindulásáig annak a pluralizmusnak a gyakorlatba való átültetése, melyet az alternatív fórumok rendszeresen számon kértek az ellenfelektől. Mert tájékoztatni ugyan tájékoztattak a többi szereplő kampánytevékenységéről is, de azokat értelmezni csak a saját nézőpontjukból tudták/voltak hajlandók.

Végül is nincs ezzel semmi baj. Legfeljebb annyi történt, hogy fehéren feketén (olykor színesen) is bebizonyosodott: ők sem különbek a másik oldal iránt elköteleződött kollégáiknál. Ez sokak számára nem jelentett újdonságot, legfeljebb ők maguk lepődhettek meg teljesítményük alakulásán, azaz: érvényesült a szakmai körökben posztobjektivizusnak nevezett trend. Aztán jött az ősz, és másfelé fordult a nemzetközi hátterű kiadó szerbiai figyelme.

[9] A posztobjektivizmus jelenléte viszont így visszavonhatatlanul – bár explicit módon továbbra sem ismerik el – dokumentáltatott. Ennek megértéséhez idézzük a jelenség alkalmi leírását:„A posztobjektivizmus fogalmával azt a trendet próbáljuk megragadni. amely az objektivitás doktrínájával szemben haladó médiafolyamatokban érhető tetten. Az alapvető normákat számolják fel: immár nem tekinthetjük kanonizált újságírói normának a tények és a vélemények elválasztását, az állítások bizonyítását, az érzelmek és a nézetek kizárását, a semlegességet, a pártatlanságot és méltányosságot. Az objektivizmus nemcsak hogy bonyolult, nehezen operacionalizálható, de nem is kifizetődő. A közönség ugyanis láthatóan egyáltalán nem kér belőle, ugrásszerűen nő a népszerűsége azoknak a médiumoknak és formátumoknak, ahol a politikai diskurzusok éppen az objektivizmus elvének ellentmondóan formálódnak.” (Szabó-Kiss 2012. 115).

A gazdaságosság nagy kényszerítő erő – érvei előtt a magyar baloldali sajtómunkásoknak is meg kellett hajolni. Vélhetőleg az eladási adatok hosszas és beható vizsgálatát, valamint a várható fejleményeket mérlegelve, visszavonulót fújt a kiadó. A vajdasági magyarság ősztől, nagyjából az új, az európai értelemben is balodalinak számító erők nélküli koalíciós kormány felállásával párhuzamosan (a háttér megszűnésével) *Édes Otthon* nélkül maradt. A bulvárosított magyar életvilág és a receptek még pótolhatóak, de a balodali kritikai hangvétel a melléklet megszűnésével végleg veszni látszik a szerbiai magyar nyomtatott sajtóból.[10]

Persze ennek maguk a vajdasági magyarok is lehetnek az okai. Ha elég nagy példányszámmal tudták volna növelni a *Blic* szombati kiadásainak mellékletet is tartalmazó példányszámait, akkor még ma is olvashatnák az érces hangvételű cikkeket a kiadvány 1/8-án.[11]A piac logikája szerint az sem kizárt: kellő nagyságú bevétel esetén még némi „jobboldali elhajlás" (kiegyensúlyozott véleménymegjelenítés) felett is szemet hunytak volna a tulajdonosok.

A vajdasági magyarságban azért maradhatott némi hiányérzet. Mert nem elég „elviekben" tudnia, de jó hétről-hétre saját szemmel is meggyőződnie arról, hogy pont olyan a politikai elitje, amilyet megérdemel. Végtére is ő maga szavazott róluk. S ha már hagyta,[12] hogy mások vegyék kezükbe a közügyeiről való megszólalás lehetőségének menedzselését, akkor azt is el kell fogadnia, ha ezek a „mások" – saját elvárásaik beteljesülését követően – sorsára hagyták az *Édes Otthon*t. Ami szembetűnő, az a kiadvány szerepének „belső megítélése", illetve annak elmaradása. Mert ami ebben a kérdésben megfogalmazódott, az még az *Édes Otthon*ban megjelenő írások egyoldalúságánál is szomorúbb képet fest a magát véleményformálóként predesztináló közgondolkodóink részéről. Az önkritika soha nem volt erős a vajdasági magyarság körében. A szocialista /jugoszlavista múlttal sem igazán tudott mit kezdeni a kisebbségi elit. A jelent illetően sem jeleskedik e téren, pedig kritikusi hitele múlik rajta.

[10] Ez az attitűd az egykori *Napló* hetilap tulajdonosai által működtetett webes orgánumra, a http://naplo.org/-ra szorult vissza.

[11] A többi oldal jórészt csak arra szolgált, hogy – ideig-óráig, mindenesetre a választások és a koalíciókötések lebonyolításáig – célba érhessen a markáns vélemény.

[12] Ennek előzményeiről részletesen a *Szakértőt vagy politikust választanak a vajdasági magyarok?*című írásunkban szólunk (Pap–Sarnyai 2011).

A kisebbségi média kihasználatlan lehetőségei

Ahhoz, hogy a kisebbségi média, így a vajdasági magyar média is jól tudjon működni, először a közösség életének formálásában betöltendő szerepét illene az alakításában részt vállalóknak (mind a fogyasztóik, mind önmaguk előtt) tisztázni (Császi 2003. 45–48). A sajtószabadság történelmi hagyományainak tükrében ma is sokan úgy képzelik, hogy egy-egy médiafelületen minden, az adott közösség sorsának alakulását érintő véleménynek párhuzamosan kell szerepelnie. (Ettől ugyan az aktuálisan megvívandó szabadságharc során a gyakorlatban hajlamosak sokan eltekinteni, de ideológiai szinten továbbra is ezt hirdetik.) E vélekedés mögött egy, a politikának és az érdekek képviseletének azon a – szerintem téves – világértelmezésen (ma már kevésbé használt, de rejtetten tovább élő fogalommal: hamis tudaton) alapuló felfogása áll, mely a médiát a vélemények *értékektől mentes* „piaci közvetítőjeként", amolyan „érdektőzsdeként" képzeli el, ahol a versengő politikai programok *semleges médiaközvetítés*e mellett mindig a legjobb opció győz. Feltéve, hogy a versenybe a sajtó és/vagy a politika (esetleg a gazdaság) részéről nem avatkoznak be. De ahogy azt a gyakorlat mutatja: beavatkoznak.[13] Szinte mindig. Azaz: vagy az egyes szereplők nem képesek belátni, hogy ezt nem illik, vagy a fent leírt elképzelés (modell) nem illeszkedik a valósághoz. Ma már közhely, hogy az egyes médiaelemek nem függetlenek. Kisebb-nagyobb mértékben mindegyik ki van téve külső befolyásnak, vagy – jobb esetben, ha tényleges piaci vállalkozásként működnek – a fogyasztóikról alkotott előzetes elképzeléseknek. Ám a posztobjektivizmus megléte (gyakorlati megvalósulásában való aktív részvétel a média szereplői részéről) és el/beismerése egyelőre még markánsan elválik egymástól.

A média függetlenségének egy másik téveszméje, hogy a politikának biztosítania „kell" a vélemények teljes spektrumának megjelenését a közpénzekből fenntartott médiafelületeken. Ez ugyan ránézésre jogosnak látszó elvárás, de legalább annyira betarthatatlan, mint amikor azt várjuk el, hogy a vállalkozások egyszerre legyenek versenyképesek és környezetbarátok. Utóbbihoz az kell, hogy az előbbinél elszenvedett veszteséget ezen elvárás képviselői tetteikkel hajlandók legyenek kompenzálni: a drágább, de környezetbarát termékeket vegyék az olcsóbbak (versenyképesebbek) helyett.

[13] Itt kénytelen vagyok némileg eltérni az eddig követett (Luhmann 2008) eszmefuttatásaim alapjául szolgáló luhmannita paradigmától, s visszább lépni a parsonsi/münchi elképzelésekhez (Münch 1995; Münch 2001).

A média esetében sincs ez másként. Akkor van a politika tekintettel arra, hogy az általa közvetve vagy közvetlenül ellenőrzött közmédia a vélemények minél szélesebb körének engedjen teret, ha érzékeli, hogy ennek elmaradása esetén ő maga is támogatókat (szavazatot) veszít. A függetlenség ára a szavazat.

Ám a helyzet korántsem annyira rossz, mint amennyire az a fentiekből következne. Sőt. A kisebbségi média nem nyomtatott szegmenseinek megvan az a lehetősége, hogy aránylag alacsony bekerülési költség mellett saját véleményalkotási fórumokat működtessenek. Mert a média egyik funkciója, hogy *szakértői megnyilatkozásai mentén előzetesen formálja a köz vélekedését*. Így az egyes irányzatok helyzetértelmezéseinek sem egyazon felületen kell feltétlenül megjelennie, megteremtve a sajtó szabadságának és a közszolgáltatások pártatlanságának feltételeit. Elég lehetőséget adni az egy-egy médiacsomagban a legkülönfélébb, de felelős – jogilag és politikailag egyaránt számon is kérhető – irányzatok becsatornázásának.

Ezen a téren a kisebbségi közösségek – számbeli arányaikból eredően – még előnyösebb helyzetben is vannak, mint a többségi társadalmak: kevesebb, így technikai értelemben is még összefogható mennyiségű tartalmat („műsort") kellene közvetítenie egy-egy, a fenti elvek mentén szerveződő *kisebbségi közmédium*nak. Olyan ez, mint egy *közösségi kábeltévé*. Mindenki csak azt nézi a kínálatból, ami tényleg érdekli. Ám a szolgáltató – akit az egész közösség bíz meg (választ) legitim és legális eljárás útján (így akár az egyes nemzeti tanácsok is felvállalhatnának hasonló szerepet) – az arra jogosultak számára alanyi jogon (erre akár a névjegyzék is alkalmas lehet) hozzáférést kínál az összes „csatorna" tartalmaihoz.

Így a szimbolikus médiaelemek megszerzéséért folytatott harc sem feltétlenül lenne a maihoz hasonlóan kiélezett, s a birtokon belül lévőknek sem feltétlenül az lenne az érdekük, hogy csak a saját világfelfogásuknak adjanak teret egy-egy kiemelt fontosságú felületen. Az ilyen szerkesztési gyakorlat, a kisebbségi közmédia 'kábelszolgáltatása' mellett, könnyen hitelét veszítené, ahogy a bevételére szövetkezők esetleges ideológiai egysíkúsága is nagyobb valószínűséggel kerülne még idejekorán felszínre. Így talán még az egymást váltó szélsőségek permanens háborúja is kikerülhető lenne.

A kisebbségi média szerepét tárgyaló történeti kutatásaim egyik eredménye az, hogy a korszakváltások legtöbbször együtt jártak a média funkciójának megváltozásával is. Nem volt ez másként a mai Vajdaság etnikai közösségeinek esetében sem. Kinél spontánabb, kinél tervezettebb/szervezettebb módon, de

mindig bekövetkezett a „médiareform". Kifejezetten előnyös lenne, ha a kisebbségi közösségek élni tudnának ezzel a helyzeti előnnyel, és képesek lennénk elébe menni az eseményeknek, a saját érdekeink és elvárásaink mentén részt vállalva a közösségi intézményeink kialakításában.

Ehhez most a vajdasági magyar közösség médiahelyzetét illetően adottak a külső körülmények: rendelkezésre állnak a szükséges technikai lehetőségek és ideig-óráig „adott" a többségi társadalom „történelmi jóhiszeműsége" is. (Ha úgy látja, hogy azzal a területi autonómia tematizálása elodázható, akkor mostanában, legyen az nemzeti vagy európai beállítottságú, szinte mindenre rábólint.) Ám az adódó lehetőséggel tudni kell élni, s ez nem feltétlen érdeke minden szereplőnknek.

Ki és mennyit fizessen a közszolgálati tartalmakért?

A nyomtatott médiatermékek iránti kereslet csökkenése itt is felszínre hozta a tartalmakhoz való hozzáférés rendezetlen kérdéseit.[14] Valamennyi vajdasági magyar lapnak van on-line elérhetősége. Az ezzel a lehetőséggel élni tudó felhasználók pedig szinte ingyen juthattak eddig a közfigyelemre is érdemes (illetve más) tartalmakhoz. A fentiek következtében a „nem fizetők" kizárásának elmaradása, a szerbiai árszínvonal éves kétszámjegyű emelkedése mellett komoly finanszírozási válsághoz vezetett a lapoknál.

Egyelőre arra irányulnak a próbálkozások, hogy kipuhatolják, miért és mennyit lenne még hajlandó fizetni az olyan potyautasok „hada", akik eddig főleg a világhálón követték a kisebbségi közösséget érintő eseményeket. Illetve, hogy a közszolgálati tartalmak hagyományos (papír alapú) előállítására mind a megrendelők (a politika), mind a felhasználók (az olvasók) hajlandóak-e még áldozni. Félő azonban, hogy ezek a tapogatózások egy „mindenki veszít" típusú játszmát eredményeznek. *A közjavak számukra is érzékelhető, jóléti értékével általában csak azok elmaradást követően szembesülnek.* Most még csak kevesek előtt világos, hogy mihez vezethet, ha a *Magyar Szó* és a *Családi Kör* hónapok óta érkező vészjelzései nem váltanak ki „megfelelő" közösségi reakciót, azaz ha az olvasók nem lesznek hajlandók fizetni az eddig ingyenes napi on-line tartalomért, vagy megelégszenek a lapok időben „csúsztatott" olvasásával, s nem

[14] A vajdasági magyar média leíró adatairól készült összefoglalót lásd: Apró 2012. 114–157.

áldoznak a nyomtatott forma megvásárlására. (Időközben, egy rövid átmeneti időszak után a *Magyar Szó* előfizetőssé tette napi on-line kiadványának elérhetőségét). A beinduló leépülési hullámokat nagyon nehéz visszafordítani. A közönség (közösség) ugyanis nem szívesen szembesül a ténnyel, hogy mindez (nem kis) részben rajta is múlik, múlhat.

A közpolitika alapkérdése – a jó kormányzás (a mindenkit egyformán szolgáló szakpolitikák) egyik fokmérője – a közjavak előállításának és azok célközönséghez való eljuttatásának optimális módjairól folyik már a kezdetek (a közfeladatokról szóló diskurzusok beindulása) óta. A klasszikus, tankönyvi meghatározás szerint a közjavak fogyasztásában nincs rivalizálás. A közmédia esetében ez azt jelenti: ha valaki értesül valami közérdeklődésre számot tartó dologról, akkor attól még a többieknek sem jut „kevesebb" ugyanezen információból. (Hogy ő maga miként tudja azt hasznosítani, az már más kérdés.) A közjavak fenti természetéből két további dolog következik: egyfelől azok fogyasztóit (a fizetésre kevésbé hajlandóakat is ide értve) nem célszerű (vagy lehetetlen) kizárni, mert az túl drága. Másfelől a piac nem érdekelt azokat kellő mennyiségben előállítani. Ezért célszerűbb adókból fenntartani, semmint utólag, a felhasználókkal megfizettetni őket.

A technikai lehetőségek bővülésével a médiatartalmak fogyasztása is célzottabbá, individualizáltabbá vált. Az információ alapú társadalom kutatása mára önálló diszciplína lett (Z. Karvalics 2002). Ez alól a trendváltás alól a közszolgálati jellegű tartalmak sem képeznek kivételt. Az egyközpontú hírszolgáltatás a létezett szocializmus egyik meghatározó jegye volt. Gondoljunk csak a magyar televíziózás klasszikus korára – noha a Vajdaságban, lévén az egykori Jugoszlávia föderatív állam, ez is egy kicsit másként volt. Ezt a véleménymonopóliumot váltotta fel az államilag is támogatott hír- és más tartalomszolgáltatások rendszere. (A sorba egy-egy tisztán piaci alapon működő kiadvány is belefért.)

A térségbeli rendszerváltások idején kialakult egy olyan álláspont, mely szerint az „állam" (s annak dekoncentrált szervei, pl. a nemzeti tanácsok) rossz tulajdonos. Ezzel szemben, a felemás gazdasági átalakulás következtében egy ellenértelmezés is körvonalazódott, miszerint minden magánvállalkozás a fogyasztók kihasználásra irányul. Ezek egyikével sem lehet szakmai alapon maradéktalanul egyetérteni. Nem a működési forma a döntő, hanem a tartalom, illetve a magát a szolgáltatást övező szabályozás által kialakított mozgástér (Csaba 2006. 20–28). Ha sikerülne a kisebbségi magyar média által ellátandó közszolgáltatás mibenlétéről korszerű és pontos leírást adó közmegegyezésre

jutni, akkor akár a magán-, akár a közösségi (ez esetben MNT) tulajdonban lévő jelenlegi szereplők mindegyike túlélhetné a finanszírozási és a tartalomhoz való technikai hozzáférés új formái nyomán kialakult okokból előállt aktuális és egyre mélyülő válságot.

Ehhez először is azt kellene definiálni, hogy mit tekintünk közérdekű médiaszolgáltatásnak. Ha ez megvan, akkor első körben az ilyen típusú tartalmakat egyaránt és közel azonos mértékben illenők támogatnia a megrendelőnek (a közösség egésze nevében szakpolitikai döntéseket hozó kisebbségi képviseleti testületeknek). Én azonban nemcsak a tartalom előállítását, hanem a már elkészült anyagoknak a potenciális célközönséghez való eljuttatását is támogatandónak ítélem. A hozzáértők szerint (Antal–Gazsó 2005. 99–103) amúgy is egy olyan típusú technológiai lépcsőfokváltás (konvergencia) előtt állunk, amely a médiaszolgáltatás formájának analógból digitálisra történő átváltását mindenképpen szükségessé teszi. Ez a váltása végfelhasználók felé több szolgáltatási egységet elérhetővé tévő „csomagokra" való átállás lehetőségével is jár. Szerencsés lenne, ha egy-egy ilyen *kisebbségi médiacsomag*ban az eddigi szolgáltatók mindegyike nemre, korra és vallásra (működési formára, múltra és ideológiai elköteleződésre) való tekintet nélkül bekerülhetne. Ha ennek a kialakítása mielőbb körvonalazódna, akkor talán időben hajlandók lennének az átmenetre, s annak – remélhetőleg minél rövidebb – ideje alatt életben tudnák tartani az eddigi megszokott kiadványaikat. Ezek hol jobban, hol rosszabbul működtek, de eltűnésük esetén mindenképpen hiányoznának. Mindannyian veszítenén(e)k.

A vajdasági magyarság ékszerdoboza(i)

A Forum Könyvkiadó Intézet új igazgatója, Virág Gábor az MNT döntését bejelentő sajtórendezvényen a vajdasági magyarság ékszerdobozának nevezete a könyvkiadót.[15] Az alig pár hónapja regnáló igazgató-főszerkesztő a *Magyar Szó*nak nyilatkozott hosszabban a terveiről.[16]Elmondta, hogy a kiadó nyitni kíván mind a kiadványok profilját, mind azok létrehozásának forrásait illetően, s e váltás következtében jobban támaszkodik majd az információs technológia

[15] http://www.magyarszo.com/hu/1867/kozelet/91429/%E2%80%9EMegc%C3%A1foljuk-a-hamisel%C5%91%C3%ADt%C3%A9leteket%E2%80%9D.htm (Utolsó letöltés: 2013. 04. 10.)

[16] http://www.magyarszo.com/hu/1890/kultura_irodalom/92584/Nyitni-szeretn%C3%A9nk.htm (Utolsó letöltés: 2013. 04. 10.)

kommunikációs eszközeire (az ún. IKT-ra). Ezt demonstrálandó indult el nemrég a Forum IK Facebook-profilja.[17] A Forum már korábban is tett néhány tétova lépést az IKT által elérhetővé váló, közkiadóvá válás terén. Néhány kötetük például már jó ideje ingyenesen letölthető pdf-formátumban.[18]

Az új igazgató ezen irány melletti elköteleződését csak üdvözölni lehet. Több ez, mint a kor követelményeihez történő igazodás. Az IKT kínálta lehetőségek lényegileg alakítják át az identitáságazatokkal, így a médiával és a kultúrával kapcsolatos szakpolitikákat. A sokak által temetni próbált könyv e technológiai átalakulás miatt válhat *államilag biztosított „magánjószág*ból" klasszikus *közjószág*gá. És ez a közszolgálati média számára is járható útnak látszik. E téren még vannak kihasználatlan lehetőségek, és remélem, ezeket illetően a Forum irányadó szereplővé tud válni, s nem csak a kisebbségi kiadványpolitika terén.

A közszolgáltatások elérhetővé tételével kapcsolatos kisebbségpolitikai viták is új mederbe terelődhetnek a technológiai változás nyomán. Feltéve persze, ha van igény ilyen (érdemi) vitákra. Jómagam abból indulok ki a kulturális intézményeink szakpolitikai szempontú (a működtetés optimalizálásának kereteit felmutatni próbáló) értelmezésénél, hogy a humán erőforrás javai, így a tehetség is, normál eloszlásúak: nagy valószínűséggel azonos mennyiségben fordulnak elő az ideológiai paletta mindegyik oldalán. Ha az intézmények működésében ez a belátás nem tud *vitán felül* érvényesülni, akkor az a működtetők értékítéleteiből, s nem a tehetségek hiányából következik. *Az ékszerdoboz*, bizonyos használati mód mellett az értékek (formális és informális) elzárására hivatott. Ám *közjószágként* a *kiemelkedő teljesítmény be- és felmutatására is alkalmas lehet*.

Függelék:

Forrás: KözMagyar: http://www.vajma.info/cikk/kozmagyar/9/A-mi-kis--balkani-Edes-savanyu-Otthonunk-szemoldokfajara.html, ld: 2013.04.23.

[17] http://www.facebook.com/ForumKonyvkiado?fref=ts (Utolsó letöltés: 2013. 04. 10.)
[18] http://www.forumliber.rs/letolt.html (Utolsó letöltés: 2013. 04. 10.)

IRODALOM

ANTAL Zsolt – GAZSÓ Tibor (2005): *Digitalizáció — médiajövő*. In: UŐ (szerk.): *Magyar médiahelyzet*. Századvég, Bp., 99–144.

APRÓ István (2012): *Kutatási jelentés*. In: UŐ (szerk.): *Határon túli magyar nyelvű médiumok 2010/2011.*, 113–158.

CSABA László (2006): *A fölemelkedő Európa*. Akadémiai, Bp.

CSÁSZI Lajos (2002): *A média rítusai.* Osiris, Bp.

DOBOS Ferenc (2012): *Nemzeti identitás, asszimiláció és médiahasználata határon túli magyarság körében 1999-2011.*Médiatudományi Intézet, Bp.

GÉCZI József Alajos (2010): *Beteg vagy frusztrált parlamentarizmus? Látlelet egy konferencia nyomán.*(Előszó.) In: UŐ (szerk.): *Frusztrációk az parlamentek körül Európában.* Az Országgyűlés Hivatala, Bp., 14.

KÖRÖSÉNYI András (2006): *Mozgékony patthelyzet*. In:GOMBÁR Csaba (szerk.) *Túlterhelt demokrácia. Alkotmányos és kormányzati alapszerkezetünk*. Századvég, Bp.

LUHMANN, Niklas (2008): *A tömegmédia valósága.* Gondolat, Bp.

MÜNCH, Richard (1995): *Risikopolitik.* Suhrkamp, Frankfurt am Main

MÜNCH, Richard (2001): *Politika és nem-politika. A politikai szabályozás mint alkotó folyamat.* In: UŐ: *Az Európa-projekt* (válogatás). Jószöveg, Bp., 11–52.

PAP Tibor – SARNYAI Csaba Máté (2011): Szakértőt vagy politikust választanak a vajdasági magyarok? *Közép-európai Közlemények* 2011/3–4., No 14–15, 240–251.

SARNYAI Csaba Máté – PAP Tibor (2011): *Personal autonomy and/or National Councilsin Vojvodina.* TONK Márton (ed.): *Minority politics with in the Europe of regions*, Scientia, Cluj, 251–276.

STIGLITZ, Joseph E. (2000):*A kormányzati szektor gazdaságtana*. KJK – Kerszöv.

TÖLGYESSY Péter (2006): *Túlterhelt demokrácia*. In: GOMBÁR Csaba (szerk.) *Túlterhelt demokrácia. Alkotmányos és kormányzati alapszerkezetünk*. Századvég, Bp., 136–137.

TÖRÖK Gábor (2005): *A politikai napirend.* Akadémiai, Bp.

SIFLIS GORDÁN Klára (2012): *A vajdasági magyar média*. In: APRÓ István (szerk.): *Határon túli magyar nyelvű médiumok 2010/2011.*, 105–112.

SZABÓ Gabriella – KISS Balázs (2012): *Trendek a politikai kommunikációban.* In: BODA Zsolt – KÖRÖSÉNYI András (szerk.): *Van irány? Trendek a magyar politikában*. Új Mandátum, Bp., 110–127.

Z. KARVALICS László (2002): *Bevezetés az információtörténelembe*. Gondolat, Bp.

Z. KARVALICS László (2003): *Az információtechnikától a társadalomig.* In: UŐ: *Információ, társadalom, történelem*. Typotext, Bp.,166–176.

ZSOLT Péter (2013): *Mit kezdjünk a nyilvánossággal és a nyilvánosság-kutatással?* In: NOVÁK Zoltán – SZENTPÉTERI Nagy Richárd (szerk.): *A nyugattalan Magyarország*. L'Harmattan, Bp., 137–161.

Tamus István grafikája

BEREK SÁNDOR

Identitások – diskurzusok – reprezentációk

A cigányábrázolások és -megjelenítések néprajzi vonatkozásai a debreceni Déri Múzeum képzőművészeti anyagában[19]

Az identitás és az etnikai identitás

Az identitás az életcélok felépítésének olyan folyamata – egy kulturális attribútum vagy a kulturális attribútumok valamely összefüggő halmaza alapján –, amelynek a célok más forrásaival szemben elsőbbsége van. Egy adott egyénnek vagy kollektív szereplőnek egyszerre sokféle identitása lehet. Ezek közül bizonyos önmeghatározások egybeeshetnek a társadalmi szerepekkel, viszont az identitások az önfelépítési és egyénítési folyamatok miatt erősebb forrásai a céloknak, mivel az identitások a célokat, a szerepek pedig inkább a funkciókat szervezik. Az önmeghatározások származhatnak különféle intézményektől is, ezek azonban csak akkor válhatnak valódi identitássá, ha internalizálják őket, s a célokat az internalizálódott meghatározások körül alakítják ki. Minden identitás konstruált identitás, így csak az lehet vizsgálódásaink tárgya, hogy miként, miből, ki által konstruálva, és milyen célból jöttek létre (Castells 2006. 28–29). „Az identitások kialakításának építőanyagai a történelemből, a földrajzból, a biológiából, a produktív és reproduktív intézményekből, a kollektív memóriából és a személyes képzeletvilágokból, továbbá hatalmi berendezkedésekből és vallási kinyilatkoztatásokból tevődnek össze" (Castells 2006. 29). Az identitás formálódása során a különféle összetevőket újra és újra feldolgozzák, elfogadják vagy elhatárolják magukat tőle, ezekkel az aktusokkal tehát egyben átrendezik és megváltoztatják a jelentésüket is.

Castells az identitásteremtés három különböző típusát különböztette meg. Az első a legitimáló identitás, amelyet a társadalom intézményei alakítanak ki hatalmuk kiterjesztése és racionalizálása érdekében. A második a rezisztens

[19] *Köszönöm a tanulmány elkészítéséhez nyújtott segítségét dr. Lakner Lajosnak, a debreceni Déri Múzeum tudományos igazgatóhelyettesének.*

identitás, amit azok hoznak létre, akik leértékelt vagy megbélyegzett helyzetben, hátrányos körülmények között élnek. A harmadik a projektidentitás, „ami akkor jön létre, amikor a társadalmi szereplők – mindazoknak a kulturális építőanyagoknak a felhasználásával, amelyek hozzáférhetőek számukra – új identitást építenek ki, újólag meghatározva helyzetüket a társadalomban" (Castells 2006. 30). Az identitástípusok adott változatai kölcsönösen átalakulhatnak egymásba, így egy rezisztens identitás legitimáló identitássá válhat, vagy egy projektidentitásból rezisztens identitás lehet. Az identitásépítési folyamatok egészen különböző eredményekhez vezetnek. A legitimáló identitás civil társadalmat teremt, a rezisztens identitás kommunák vagy közösségek kialakulásával jár, a projektidentitás pedig alanyokat hoz létre, viszont az utóbbiak nem azonosak az egyénekkel, még akkor sem, ha egyének hozták létre vagy bennük manifesztálódott.

Castells megfigyelései szerint a kialakuló hálózati társadalom feltételei között a modernitáshoz képest lényegesen megváltoztak az identitásépítés folyamatai. A civil társadalmak mérete csökken, egyben a társadalmi intézmények változó integráltságának a függvényében gyakran részekre szakadnak, a célok keresése pedig inkább a közösségi elvek köré épülő defenzív identitások újraépítésében fejeződik ki, a projektidentitások esetében viszont az alanyok ennélfogva más módon jönnek létre, mint korábban, mivel már nem a felbomlás állapotában levő civil társadalmakra, hanem a közösségi ellenállás folytatódásaként vagy továbbéléseként épülnek ki. Castells megközelítésében a nemzetek nem a hatalmi apparátusok szolgálatában létrejött „képzeletbeli közösségek", hanem olyan kulturális közösségek, amelyek az emberek gondolatvilágában és kollektív emlékezetében a közös történelem és a közös politikai törekvések révén alakulnak ki (Castells 2006. 83–85).

Bindorffer Györgyi értelmezésében az identitás szintén szándékos alkotás eredménye, jelentések és egyben jelentéskonstrukciók létrehozása. Az identitás felépítése társadalmilag és kulturálisan meghatározott olyan önmeghatározás, amely egyszerre azonosulás és elkülönülés, ezen belül inkább a különbségek bemutatása (Bindorffer 2001. 18), míg a létrejött identitástípusok a továbbiakban már kulturális mintaként működnek (Bindorffer 2001. 20). Az identitás egyaránt rendelkezik tudásszociológiai, szociálpszichológiai és történeti aspektusokkal. Az etnikai közösség kulturális csoportként a közös származásra vonatkoztatott preindusztriális és primordiális képződmény, sajátos etnikus tudáskészlettel; mint társadalmi csoport olyan interakciós mező, melynek alapja

a származás konstrukciója (a megkülönböztető és azonosító jegyek, az etnikai határjelek funkcióját a kulturális reprezentációk biztosítják); mint történeti csoport olyan preindusztriális képződmény, melyben gazdasági és politikai érdekek metszik át a közösségi karakterisztikumot (Bindorffer 2001. 21–23). Az etnikai identitást és az etnikai csoportot a határok, elhatárolások teremtik meg, és nem a kulturális sajátosságok rendszere. Utóbbiak a határfenntartás következményei. A határok átalakíthatóak, a határjelek változhatnak, ennél fogva az etnikai identitás szituatív konstrukció is (Bindorffer 2001. 24). A határok és a határon belüli kulturális repertoár, amely szintén átalakulhat, egyaránt lehetnek az identifikáció forrásai (Bindorffer 2001. 27).

Az etnikai identitás a kulturális különbségek állandóan újra konstituálódó szerveződése. Az identitáskonstrukción belül valamilyen funkciót betöltő elemek szokássá, majd a tradíció részévé válnak, vagyis beágyazódnak a csoport kulturális örökségébe. Az etnikai identitás határainak létrehozása azonban mégis befejezetlen folyamat, mivel a múltba ágyazottság mellett az identitásépítés a jelenre is vonatkoztatott (Bindorffer 2001. 28—29).

A cigány/roma identitás

A cigány/roma identitás bemutatásának és az identitás problematika érzékeltetésének egyik változata az identitás- és az etnikai identitásdiskurzusokon alapul. Ebbe sorolható Tóth Kinga konstruktivista [az identitás társadalmi konstrukció és egyben szituatív reprezentáció] és interpretatív [az identitás megértése az önértelmezéseken keresztül lehetséges] megközelítése (Tóth 2008. 37). Többségi és kisebbségi identitáselemekkel jellemezhető identitástípusokat különböztet meg, ezen belül az asszimiláns, a kettős, a marginális, az identitásválságot mutató és a disszociatív identitást, valamint a „rejtett" és az „újra-felfedezett" identitást (Tóth 2008. 29). A „rejtett" és az „újra-felfedezett" identitás többféle identitástípussal kerülhet kapcsolatba, és olyan identitásstratégiáknak tekinthetők, amelyek egymással is összefüggésben lehetnek (Tóth 2008. 15–34). A kutatás tárgykonstrukciójában, a kutatási tárgyakban és forrásokban egyaránt megtalálható ennek a megközelítésnek a problematikája is, viszont inkább csak alárendelten, az identitáskonstrukciók és reprezentációk hátterében.

A cigány/roma identitás bemutatásának és az identitás problematika érzékeltetésének másik változata a cigány etnikai csoportrendszer belső szerkeze-

tének leírásán, az etnikai csoportok osztályozásán, illetve az etnikai csoportok néprajzi leírásain alapul. Erdős Kamill a magyarországi cigányság cigány és nem cigány anyanyelvű csoportjait különbözette meg, majd a cigány anyanyelvű csoporton belül a kárpáti cigány és az oláh (vlax) cigány, a nem cigány anyanyelvű csoporton belül pedig a magyar cigány, továbbá a román és teknős cigány etnikai csoportokat különítette el egymástól a leszármazás és a kibocsátó terület szempontjait is felhasználva. A kárpáti cigányok alcsoportjait a területi elhelyezkedés, a tipikus foglalkozások és a beszélt nyelv dialektusai, az oláh (vlax) cigányokat törzseik és nemzetségeik, a magyar cigányokat társadalmi és tipikus foglalkozásaik, a teknős cigányokat pedig a területi elhelyezkedés, a nyelvi állapot és a néprajzi viselet alapján tagolta (Erdős 1989. 42–56). A kutatás tárgykonstrukciója elsősorban ehhez a megközelítéshez kapcsolható, mivel a népismeret koncepciók többsége, a közös identitásra vonatkozó konstrukciók és a reprezentációk az etnikai csoport rendszerhez és néprajzi jellemzőikhez mint a közös kulturális dialektus feltételeihez, alkotóelemeihez, továbbá az azonosságok és különbségek forrásaihoz viszonyulnak.

Az előbbi megközelítések, különböző összetételekben, több diszciplínában is megtalálhatók. Ladányi János és Szelényi Iván viszont ezektől eltérően evolucionista/asszimilacionista és involucionista nézőpontokat különböztet meg, amelyeket a szociológusok, illetve az etnográfusok és az antropológusok kutatási gyakorlatához kapcsoltak. Az evolucionista/asszimilacionista terminusokban a többségi társadalom kultúrája, nyelve, életstílusa, értékei és életkörülményei a meghatározók a cigányok történelmében, míg az involucionista terminusokban a cigány közösségek hagyományai kerülnek előtérbe. Az involúció pedig a társadalmi változásokra adott válasz „cigány módja", a saját normák, értékek és viselkedésmódok megőrzése és/vagy hozzáalakítása a többségi társadalom kultúrájához. Ladányi és Szelényi úgy gondolja, a különböző nézőpontok az integráció és a kirekesztés állapotát és ciklikus változásait mutatják be (Ladányi – Szelényi 2004. 163).

Fraser szerint „[h]a a nép egy csoport férfit, asszonyt és gyermeket jelent önálló nyelvvel, kultúrával és közös etnikai jegyekkel, amelyek által azonnal megkülönböztethető a szomszédaitól, akkor azt kell mondanunk: sok idő eltelt már azóta, hogy a cigányság egykor népnek volt nevezhető. Az egykori cigány nép a századok folyamán sokféle lett" (Fraser 1996. 9). A nyelvi közösség felbomlott, mivel a romani nyelvet annyira átjárták a vele kapcsolatba kerülő nyelvek elemei, hogy „inkább egymással közeli rokonságban álló nyelvek csa-

ládjának tekinthetjük, nem pedig egy számos dialektussal rendelkező nyelvnek" (Fraser 1996. 280). Számára a kulturális örökség sem ad határozott fogódzókat ehhez, mivel a feltételezett ősi cigányhagyományt, a cigány kulturális tradíciót és értékrendet a kulturális átvételek következtében még a jövevényszavak leválasztásánál alkalmazott nyelvészeti eljárásokat követve is lehetetlen elkülöníteni (Fraser 1996. 214).

A hagyományok között azonban van két olyan kulturális jelenség és szokásegyüttes, amely közös minden cigány csoportban, és eredete még az Európába érkezés előtti időkre tehető. Az egyik a halottak visszajáró, kísértő szellemétől [*muló = szellem, halott ember*] való rettegés, amely megnyilvánul a temetési szertartásokban, míg a másik a bemocskolódástól [a különböző cigány dialektusokban: *marimé = tisztátalan; magerdó = beszennyezett; prastlo = megbecstelenített; palećido = elkülönített*] való rettegés, és az ezzel összefüggésben álló tabuk, hiedelmek sokasága, illetve a tisztasági előírások rendszere, amelyek nemekre, személyekre, tárgyakra, testrészekre és beszédtémákra vonatkoznak (Fraser 1996. 219–222). A cigány néphez tartozást tehát kettős szabályrendszer, kulturális jelenség- és szokásegyüttes határozza meg, amelyeknek nincsenek társadalomtörténeti vonatkozásai, ugyanis a népet a minden cigány csoportban előforduló közös kulturális és szokáselemek definiálják.

A diskurzus

A diskurzus fogalma a nyilvános gondolkodás és érvelés, továbbá a megindokolható cselekvések mint társadalmi alapelvek formáit és szabályait jelöli, egyben olyan egyezkedést, amely meghatározott tudáselrendeződések keretei között zajlik (Kaschuba 2004. 202). Így diskurzusok szabályozzák és irányítják a társadalmi tudásrendszereket és a tudás megszerzéséhez vezető utakat, az újraértelmezés lehetőségeit. Egy átfogó „tudásrendből" kiindulva diskurzusok szabják meg a különböző tudásrendszerek közötti hierarchiákat, illetve ezen kívül viselkedésünk alapját és igazolását is adják. Kaschuba a diskurzus fogalmának ezen kívül még négy további meghatározását különítette el. A diskurzus először is szilárd érvelési rendszer. A diskurzus másodszor olyan szabályrendszerekre utal, amelyek megszabják viszonyulásainkat egymáshoz a nyilvános diskurzus során. A diskurzus harmadszor gondolkodási rendszereket jelent, amelyek „konstituálják 'valóságészlelésünket', mert a világról alko-

tott észlelésünket a gondolkodási rendszer segítségével öntjük szavakba" (Kaschuba 2004. 202). A diskurzus végül megalkotja a társadalmi gyakorlat rendszereit, mivel gondolkodási és cselekvési módokat kapcsol össze, társadalmi és kulturális magatartásmintákat hoz létre. A diskurzus révén határozza meg a társadalom és a kultúra önmagát, vagyis így kerülnek rögzítésre a társadalmi identitás alapfeltételei is (Kaschuba 2004. 205).

A diskurzuselemzés az érvelési rendszereket, a szabályrendszereket, a gondolkodási rendszereket, valamint a társadalmi gyakorlat rendszereit alkotóelemeire, stratégiáira és motívumaira bontja: „[a]mit egyszer gondosan 'megkonstruáltak', azt most 'de- konstruálni' kell." (Kaschuba 2004. 207). A diskurzuselemzés ezen túl viszont nem kínál kész eljárást a rekonstrukciós és dekonstrukciós folyamathoz. A diskurzus elsősorban mint nyelvi és kommunikációs rendszer jelenik meg, s olyan képi „szövegek" is a diskurzus részei, mint a festett képek, a szobrok és a domborművek, a fotók és a filmek (Kaschuba, 2004. 208). Fontos megjegyezni, hogy „[még] korántsem rendelkezünk a képelemzés elméletileg és módszertanilag egyaránt kiforrott eszközkészletével, amellyel a maga esztétikai és szimbolikus hatásai tekintetében megfelelően tudnánk 'olvasni' a képi ábrázolás jelentéstartalmát, illetve értelmét" (Kaschuba 2004. 209).

Az etnográfiában az ismeretelméleti változások következtében „[a] szöveg immár kutatási nyelvet jelent", a nyelv kulturális jelentésrendszerré vált, a néprajzi és etnológiai írás pedig „nemcsak a kultúráról és a történelemről szól: a szövegek által a kultúra és a történelem szó szerint 'íródik', fogalmaik, képeik, jelentéseik egyáltalán létrehozzák a másikat" (Kaschuba 2004. 211). Ezek a megfontolások elvezettek a valóság megkettőződéséhez és a másik kulturális valóság bemutatásának a problémájához. A másikat ezután már konstruáljuk, ezzel pedig „kulturális reprezentációformákat kölcsönzünk nekik, természetesen saját kulturális kódjaink terminusaival" (Kaschuba 2004. 211).

A „szöveg" az írásbeli, szóbeli, képi és más tárgyiasult reprezentációs formák csoportja, amelyekből jelentéseket olvasunk ki, amelyekhez jelentéseket fűzünk, történetek, jelentések elbeszélését fedezzük fel bennük. Szövegnek tekinthető tehát a kulturális gyakorlat minden olyan megjelenési formája, amelyekben üzeneteket és jeleket közvetítenek, és amelyekből a tudomány vélt vagy maga által létrehozott üzeneteket és jeleket olvas ki (Kaschuba 2004. 212). A szövegek a valóság reprezentációi, és csak azt lehet értelmezni, amit nyelvileg és vizuálisan felfogunk, s ez által megértünk. Az etnográfiában a reprezentációk krízise és a kutatás módszertanának nyelvi fordulata után az észlelés, az

értelmezés és fordítás nyelvi folyamatai váltak fontossá, mivel az írás új „valóságot" hoz létre, egyben eljuttathat bennünket a kultúra írás által történő létrehozásának tételéhez is.

A megfigyelések igazsága az ábrázolás különböző módjai által részleges igazság lesz, „azaz a fikcionális, interpretálható és önstilizáló kiegészítésekkel erősen töredékes igazságokká válik" (Kaschuba 2004. 214). Kaschuba James Clifford álláspontját és Clifford Geertz elképzelését elfogadva arra a következtetésre jut, hogy az írás nemcsak reprezentálja a kultúrát, hanem konstruálja is, továbbá a szövegben különböző kulturális jelentések és szempontok találkoznak össze, így ebben a helyzetben a kutató már nem igényelhet magának abszolút értelmezési hatalmat (Kaschuba 2004. 214–216).

A reprezentáció

Bernhard Waldenfels értelmezésében a reprezentáció egyszerre lehet képzet, megjelenítés, ábrázolás és helyettesítés (Waldenfels 2004. 93). A reprezentáció mint képzet egy tárgyra vonatkozó mentális aktus vagy állapot, amely a tárgyat többé-kevésbé megfelelő módon adja vissza. A megismerés során a szubjektív képzetet ellenpontozza az elképzelt tárgy, illetve a valóság, amely többet jelent a képzetnél (Waldenfels 2004. 93). A reprezentáció mint megjelenítés olyan valakinek vagy valaminek a megjelenítése, aki és ami időben és térben nincs jelen. Ennek ellentéte a prezentáció, a jelenítés. A meghatározásban minden reprezentáció másodlagos, és egyben feldolgozás eredménye (Waldenfels 2004. 94). A reprezentáció mint ábrázolás a nyelvi jel és a tárgy kapcsolata, amely a különféle ábrázolásmódok lehetőségeire, illetve az elmélet, az általánosítások, a leírás és az értelmezés viszonyaira vonatkozhat (Waldenfels 2004. 95). A reprezentáció mint helyettesítés pedig olyan valami, ami más vagy mások helyett áll. A helyettesítés következménye, hogy a másik sem a hangját, sem a létét nem őrzi meg, és csak az etnológus révén juthat szóhoz vagy jelenhet meg. Ez a helyzet vezet a másik tekintélyelvű reprezentációjának, illetve represszziójának problémájához, valamint ahhoz a kérdéshez, hogy mely szemszögből lehet a reprezentációk között különbséget tenni (Waldenfels 2004. 96). A reprezentációk különféle formái és az etnológia vagy az etnográfia közt pedig azért jöhet létre szoros kapcsolat, mivel ezekben a diszciplínákban az idegent reprezentáljuk, pontosabban a kulturálisan idegent (Waldenfels 2004. 97).

Waldenfels szerint az idegenség nem a megfigyelt, megnevezett vagy elemzett tárgyak jellemzője. Az idegenség csak viszonylatokban, alkalomszerűen és a sajáttal ellentétben létezhet, amely önmagát határolja el azáltal, hogy a másikat kirekeszti. Ez az elhatárolás és kirekesztés különbözteti meg az idegent a mástól, amelyet az önmagával való ellenpontozás határoz meg, és a kölcsönös lehatárolás reverzibilis formája révén jön létre. Ha az idegen a még nem ismert, a nem megmagyarázott és megértett lenne, akkor nem tartalmazhatja önmaga sajátosságait, nincsen saját státusza, tehát egyszerűen olyan tényszerű hiányról beszélhetnénk, amit meg lehet szüntetni. Waldenfels szavaival nem létezne az idegen *de jure*, csak *de facto*, a tudomány pedig előbb-utóbb saját tárgyát és ezzel egyben önmagát is felszámolná (Waldenfels 2004. 99). A tradicionális etnológia ezért nem is az idegent, hanem a primitívet (a vadembert, bennszülöttet, természeti népeket) tekintette vizsgálódásai tárgyának (Waldenfels 2004. 100).

A résztvevő megfigyelés módszere átalakította ezt a helyzetet, a reprezentációs formák pedig változásokon mentek keresztül. A reprezentáció mint képzet esetében a valakit vagy valamit feljegyezzük, és nem helyezzük el előzetesen megfogalmazott koncepciókba, valamint nem alkalmazzuk elméleti modellekre. A megjelenítés során egy adott tapasztalati teret és folyamatot írunk le, amely megtartja alkalmi és indexikális jegyeit. Az ábrázolás többértelmű marad, mivel előzetesen kialakított, értelemmel rendelkező és szabályszerű, önmaguk szabályait követő megnyilatkozásokat rögzítenek. Az etnológus konstrukciói így másodlagos konstrukciók, a tapasztalatok lefordítása a tudományok nyelvére. A helyettesítés során az etnográfus és az idegen megnyilatkozásai keverednek és összefonódnak. A résztvevő megfigyelő mássá válása nem vezet ahhoz, hogy a másikká legyünk, vagy olyanok legyünk, mint a másik. A mássá válás csak akkor jelenthetné a sajátot feladó idegenség megértését, ha alternatívaként lépne fel a saját–idegen viszonyítási rendszer (Waldenfels 2004. 101). Ezen túl a részvétel és a megfigyelés, a kapcsolódás és a távolság, a valakivel folytatott beszélgetés és a valakiről való beszéd egyidejűségét sem lehetett megvalósítani, ezért a terepmunka után a kutatók kényszerűen visszaléptek a hagyományos etnológia világába. Kétséges maradt továbbá a közös logosz is, amelynek a kutatóközösség tagjait, illetve a kutató és a kutatott tapasztalatait össze kellene kapcsolnia, mivel a kutatás figyelmen kívül hagyta a saját és az idegen közti különbségeket (Waldenfels 2004. 102).

A résztvevő megfigyelést követő paradigma számára a kultúra mindig jelentések hálója, ezért az interpretatív fordulat során a kutatás koordinátái elto-

lódtak a cselekedetek és megnyilatkozások jelentéseire. Az interpretatív paradigma kutatási módszerében nem követte a résztvevő megfigyelés kettős elvárásait, mivel a részvétel ebben az esetben előzetes összekapcsolódás, horizont összeolvadás, a saját és az idegen olyan átmeneti egyesítése, amely a tapasztalás és az elméletalkotás előzménye. Oka volt továbbá, hogy az elméleti reflexiókat rendszeresen, ismétlődően hozzákapcsolta a tapasztalathoz, ezzel elmélyítve az értelmező folyamatot, a tapasztalatokra pedig mint szövegekre tekintett, ezzel viszont a megjelenés és a nyelvi kifejezés, az értelmezés különbségei elmosódtak, s az értelmezési folyamat nyílt és végtelen maradt (Waldenfels 2004. 103). Waldenfels szerint az értelmezések során bekövetkezik az idegen beolvasztása az értelmezők közösségébe, ami az előfeltevések következménye, vagyis annak, hogy egy értelmezési folyamat létezik, amely egyben nyitott, miközben fennmarad a résztvevő megfigyelő kvázi láthatatlansága. Így viszont az etnológus az értelmezett kultúra szócsövévé válhat, mivel a szerepe nem lehet a reflexiók tárgya (Waldenfels 2004. 104). Az interpretatív fordulat után az etnológiában az idegen konstitúciójának folyamata került előtérbe. Az *othering* fogalmával jelölt paradigmában a másik ember megalkotása áll szemben az *adottnak lenni*-vel, vagyis azzal, hogy mások nem pusztán adottak számunkra, hanem megalkotjuk őket, illetve, ahogyan megalkotjuk a másikat, az egyben saját magunk megalkotásának a módja is (Waldenfels 2004. 104).

A posztmodern paradigmában a dialógus, a polilógus, a textualizálás, a diskurzusok és a társadalmi gyakorlatok problémái kapcsolódnak össze. Ennek jellemzője, hogy önreflexívvé vált az etnográfiai kutatási folyamat, felismerve azt is, hogy nem támaszkodhatunk egy közös, már adott értelmezési alapra (Waldenfels 2004. 110). Nincs olyan közös kanonikus logosz, amely szabályozhatna, még pontosabban: nem eleve adott a helye. Az általános értelmezési kerettel, a közös nagy logosszal együtt azonban nem tűnnek el a különböző logoszok. Ebből viszont az következik, hogy az idegent mint renden kívülit csak közvetetten lehet megragadni, továbbá az idegenség nem korlátozódik más kultúrák idegenségére, hanem mindenütt fellép, ahol az egyes rendek a határaikba ütköznek (Waldenfels 2004. 113).

A posztmodern fordulat szintén a reprezentációs formák bizonytalan, paradoxonokat létrehozó átalakulásával jár, a kutatás viszont saját gyakorlataival óvja az idegenség tapasztalatát, amelyből kiindult. Így többek között az idegen ábrázolása a feleletadás formájában nem számolja fel a kettős optikát, a hallás, a látás és a beszéd kettősségét, mint ahogyan az a kezdetleges és hiányos részt-

vevő megfigyelésnél korábban bekövetkezett (Waldenfels 2004. 116). Ugyanis „[a]z idegen *több* és *más*, mint az, ami 'reprezentálható', jóllehet *nem ezek nélkül* az, ami" (Waldenfels, 2004. 115).

A képzőművészeti cigány/roma reprezentációk néprajzi vonatkozásai

A képzőművészeti cigány/roma reprezentációk, a cigányokról formált képek, a reprezentációs funkciók közül elsősorban a cigányábrázolásokra és a cigányok megjelenítéseire vonatkoznak. A cigányábrázolások kérdése a bemutatás, az etnikus identitással összefüggésben pedig az, hogy miként etnicizálják, és milyen különféle jellemzőket használnak fel az etnikus leírások, értelmezések során. Az etnikai identitás a múltba és a csoport kulturális örökségébe ágyazódott, ennél fogva a kulturális reprezentációkon keresztül, ezen belül a tradíciók segítségével közelíthető meg. A kulturális reprezentáció olyan aktus, amely során a tradíciók újra meghatározzák a múltat, egyben ezzel az aktussal integrálják a csoportot (Bindorffer 1996. 22). A cigányokról alkotott képek jelentős részét azonban nem cigányok/romák hozták létre, vagyis ezekben az esetekben a kulturális reprezentációk nem önmeghatározások eredményei, nagyon gyakran olyan különböző diszciplináris konstrukciók, amelyeknek egyben néprajzi vonatkozásaik is vannak. A reprezentációk egy további részénél, különösen a képzőművészeti alkotásoknál azonban az válik problematikussá, hogy mit is ábrázoltak valójában a „cigányképekben".

A képzőművészeti cigányábrázolások 19–20. századi magyarországi történetét Szöllőssy Ágnes tekintette át (Szöllőssy 2002). A 18. század végén jelent meg a magyarországi képzőművészetben „az életkép, az a műfaj, amelynek témája a köznép, az egyszerű emberek világa, így értelemszerűen jelenik meg *[ezeken a képeken]* a cigány népesség is" (Szöllőssy 2002. 72). Nép- és honismereti rajzok, metszetsorozatok, viseletsorozatok készülnek, amelyeken a Kárpát-medencében élő néptípusokat, társadalmi rétegeket mutatják be, a rajzolók „az alakjaikat tájképi környezetbe helyezik, vagy a viselet mellett attribútumokkal utalnak jellemző foglalkozásukra" (Szöllőssy 2002. 73). Ezt az elsősorban leíró jellegű, „tárgyszerű képalkotást a XIX. század második felében az interpretatív, indulatoktól és érzelmektől motivált ábrázolás váltja fel" (Szöllőssy 2002. 73).

Ennek az ábrázolásmódnak a metszetekkel, kőnyomatokkal illusztrált hetilapok, ismeretterjesztő albumok és kalendáriumok adtak helyet. Jellemző volt a vándorló cigánykaravánt, a sátorozó cigányokat bemutató életkép, az egzotikum, a többségtől eltérő életmód és szokások, továbbá az életvitel romantikus láttatása. A sokszorosítás elősegítette ezeknek a motívumoknak az elterjedését és a műfajok közötti vándorlását (Szöllőssy, 2002. 72–73). A cigányokat a természettel szoros kapcsolatban álló, a civilizációtól érintetlen nép képzetével ruházták fel. Ám közben már létrejöttek az életvitelt és a különállást negatív összefüggésekbe helyező, moralizáló, típusokat teremtő gúnyrajzok is (Szöllőssy 2002. 74). A 19. század végén a Münchenben élő magyar festők közül többen cigányzsánerekre specializálódtak, köztük Valentiny János, akinek képein a „narratív jelenetek részben a szegénység sokfigurás tablói, részben romantikus epizódok a cigányok életéből" (Szöllőssy 2002. 76).

E mintákat követve, a cigánytéma mint kuriozitás van jelen a 20. század elejének magyarországi képzőművészetében is (Szöllőssy 2002. 77). A müncheni akadémiáról Nagybányára hazaköltözött, festőiskolát alapító művészek körében a cigányok portrékon, életképek, tájképek alakjaiban, aktképeken mutatkoztak meg. A témák innen kerültek át később a művészekkel együtt a szolnoki és a kecskeméti művésztelepekre. Szöllőssy szerint megfigyelhető, hogy a 18. századi rajzolók és metszők cigány alakjai deklasszálódtak a 19. századi zsánerképeken, majd dekoratív közhellyé váltak a 20. században a műalkotások többségén. A témát a kuriozitás utáni érdeklődés tartotta a vásznakon. „A XIX. századi toposzok nyomán kialakult képi közhelyek olyan cigányképeket konzerváltak, amelyek a XX. században már csak a kispolgárság ízlésvilága számára jelentettek érdekességet" (Szöllőssy 2002. 78), mint a pipázó cigányasszony, cigányfiú a hegedűjével, a jósnő, a kártyavető, valamint a vándorló, táborozó, tűz körül elhelyezkedő, táncoló cigányok (Szöllőssy 2002. 78).

Fontos adalékokat kínált a „másság" reprezentációinak tekintett képzőművészeti „cigányábrázolások" történetéhez, értelmezési lehetőségeihez Szöllőssy mellett Kovács Éva (2009). Kovács szerint „a 'fekete' test az európai modernitásban szexualizálódik és feminizálódik, másfelől maszkulinizálódik, azaz a 'fehér' társadalom saját vágyát és rossz közérzetét a 'fekete' női vagy férfi testre vetíti ki, *[valamint]* […] [a] közép-európai társadalmak létrehozzák a maguk saját 'feketeségét', 'vad' csoportokon és individuumokon, távoli és közeli kolóniáikon keresztül. A modernitás közép-európai panoptikus rezsimjében a 'cigányok' lesznek a *pendant*-jai Nyugat-Európa afrikai és ázsiai 'primitívjeinek'"

(Kovács 2009. 75). Lényeges különbséget is tapasztal a gyarmatokról érkezettek és a saját „vadak" reprezentációjában. „Nem egyszerűen sokoldalú cigánybarátság és romantikus cigánykultusz az egyik, és esszencialista cigányellenesség *[van]* a másik oldalon", mint a feketeség reprezentációiban, hanem „a költészetben, a zenében és a képzőművészetben… a 'cigány' a magyarságkép inherens részévé válik: azaz a magyart *szemlélteti*" (Kovács 2009. 79–80). Ennek részeként „[a] 'cigány' […] a XIX. század végére a magyar honderű és honfibú szemléltetőeszközévé válik" (Kovács 2009. 80). Miközben a cigányság a társadalom peremére sodródott, a peremhelyzeteket elkezdték „cigány" helyzetként értelmezni, amelyet a festészetben „a toprongyos viselet és a társadalom lakott világain kívüliség jegyeivel érzékeltettek" (Kovács 2009. 81).

A 20. század elején a cigányságra már mint idegen és egzotikus törzsre tekintenek. „Megképződik a *per se* 'cigányférfi' – akinek már nem kell hordoznia tevékenysége, foglalkozása ismertetőjegyeit, hiszen mássága, 'vad' kinézete önmagáért beszél […], *[valamint]* a *per se* 'cigánylány', 'cigánynő', 'cigányasszony', aki olykor pedofília, szexuális megalázás vagy esszencializáció célpontjává válhat" (Kovács 2009. 82). Ebben a folyamatban alakul ki a „cigány" mint kulturális kód, mint diskurzus, és annak határai (Kovács 2009. 84). A romafílián belüli határátlépések jellemzően nemesi, polgári, paraszti vagy népi trópusra helyezik át a „cigányt", vagy egyszerűen csak nem vadították el, és nem hoztak létre egzotikus figurákat, valamint ennek változataként bevonták a nem-cigány világot a cigányokéba (Kovács 2009. 84–86).

A képzőművészeti alkotások nem tartoznak egyértelműen a néprajzi források körébe. Fejős Zoltán fotográfiákkal kapcsolatos megállapítása szerint viszont a keletkezés körülményeitől és a kutatási folyamattól egyaránt eltekintve „minden fénykép lehet 'néprajzi fotó', függetlenül attól, hogy ki s milyen célból készítette, mert egy fénykép (vagy film) néprajzi jellege az elemzés módjától, az interpretációtól függ", sőt majdnem minden fotográfia eredendően is hordoz valamennyi etnológiai ismeretanyagot (Fejős 2004. 8). Utóbbi megfontolás érvényes lehet a vizuális reprezentációk, így a képzőművészeti alkotások egy részére is, ezért megpróbálkozhatunk néprajzi vonatkozásaik feltárásával.

A Déri Múzeum Képzőművészeti Gyűjteményének anyagából tizennyolc művet sorolhatunk a cigányábrázolások közé.[20] A cigányokkal kapcsolatos

[20] Az adatrendszer felépítése: az alkotó, a mű címe, a keletkezés éve, jellege, méretei, a lelőhely: az intézmény és az iktatószám, a lelőhely: a település. A cigányábrázolások: Dienes S., *Cigányok*, 1880, olaj, vászon, 66x81 cm, Déri Múzeum, ltsz.: II.80.34.1., Debrecen; Félegyházi László, *Ülő*

műalkotások többnyire olaj- és vízfestmények, de ezeken túl találunk fametszetet, linómetszetet, pasztellrajzot, vernis mou eljárással készített grafikát, ceruzarajzot, rézkarcot és krétarajzot is. A művészek egyaránt dolgoztak vászonra, papírra, préselt papírra, kartonra és farostra. Az alkotók köre viszonylag széles, így a cigány téma megihlette Toroczkai Oszwaldot, Menyhárt Józsefet, Gaál Ferencet, Veress Gézát, Senyei Oláh Istvánt, Zádor Istvánt, Holló Lászlót, Lotz Károlyt, Vadász Endrét, Dienes Jánost és Orosz Jánost.[21]

A műalkotások mint cigány vizuális reprezentációk, művészi ábrázolások. Jelentős részük az elnevezésen túl nem hordoz etnikus néprajzi vonatkozást, valamint mentes további identifikáló utalásoktól is, vagyis etnikus különbözőségektől és azonosságoktól. Ilyen Toroczkai Oszwald *Halászó cigányok* című vízfestménye, Menyhárt József *Cigányok az erdőben* című fametszete, Veress Géza *Cigánylány*, Senyei Oláh István *Cigányok*, Holló László *Öreg cigány* és *Cigánylány*, Orosz János *Cigányköltő*, Félegyházi László *Ülő kislány* című munkája, továbbá Lotz Károly *Vázlatkönyvből. Cigányok* című rajzainak egyike.

A műalkotások a művészi intencióknak megfelelően bizonyosan cigány reprezentációknak tekintendők minden további identifikálás nélkül is, viszont az ábrázolt, megjelenített cigányok gyakran nem különböznek, különböztethetők meg másoktól. További magyarázatot adhat erre a művészi megformálás,

kislány, 1943, olaj, karton, 70x50 cm, Déri Múzeum, ltsz.: II.75.3.1., Debrecen; Gaál Ferenc, *Cigányrajkók*, -, olaj, vászon, 64x50 cm, Déri Múzeum, ltsz.. II.1949/8, Debrecen; Holló László, *Cigánylány*, 1929, olaj, vászon, 100x80 cm, Déri Múzeum, ltsz.. II.1950/26, Debrecen; Holló László, *Cigányok*, 1927, kréta, papír, 23x29,5 cm, Déri Múzeum, ltsz.: II.57.8.1., Debrecen; Holló László, *Öreg cigány*, 1928, olaj, vászon, 70x50 cm, Déri Múzeum, II.61.2.3., Debrecen; Jankó János, *Cigányélet*, -, olaj, vászon, 42x42 cm, Déri Múzeum, ltsz.: DF.208/30-2, Debrecen; Lotz Károly, *Vázlatkönyvből. Cigányok*, -, ceruza, papír, 28,3x22,3 cm-es lapon, Déri Múzeum, ltsz.: II.1913/18, Debrecen; Menyhárt József, *Cigányok az erdőben*, 1939, fametszet, papír, 19,2x24,1 cm, Déri Múzeum, ltsz.: II.1939/36-4, Debrecen; Nagy István, *Falusiak. Vályogvető cigány*, 1936, linómetszet, papír, 25x17,8 cm, Déri Múzeum, ltsz.: II.81.168.1., Debrecen; Orosz János, *Cigányköltő*, 1976, olaj, farost, 85x60 cm, Déri Múzeum, ltsz.: II.79.26.1., Debrecen; Senyei Oláh István, *Cigányok*, -, olaj, préselt papír, 43,5x36 cm, Déri Múzeum, ltsz.: II.65.62.1., Debrecen; Tar Zoltán, *Cigánynő*, 1943, pasztell, papír, 39,8x26 cm, Déri Múzeum, ltsz.. II.2005.1.20., Debrecen; Toroczkai Oszvald, *Halászó cigányok*, -, vízfestmény, papír, 21x17 cm, Déri Múzeum, ltsz.: II.1943/49, Debrecen; Vadász Endre, *Cigánylány. Halászbárka*, -, rézkarc, papír, 15,3x21,7 cm, Déri Múzeum, ltsz.: II.1933/2, Debrecen; Veress Géza, *Cigánylány*, -, olaj, vászon, 50x42 cm, Déri Múzeum, ltsz.: II.54.10.1., Debrecen; Zádor István, *Cigánytábor*, 1936, vernis mou, papír, 21,5x34,5 cm, Déri Múzeum, ltsz.: II.1943/31, Debrecen.

[21] Nem sikerült pontosan azonosítani az 1880-ban készült *Cigányok* című olajfestmény alkotóját. Annyit tudunk, hogy a képet Dienes S. készítette.

az ábrázolás módja is, amely etnikusan felismerhetetlenné tette tárgyait, megfosztva azokat különbözőségeiktől. Ezen túl felmerülhet az a lehetőség, hogy ezek a cigányábrázolások nem konvencionálisak. Az utóbbi feltevést erősítheti meg Kovács Éva Valentiny János cigányábrázolásaihoz fűzött észrevétele, miszerint „Valentiny képei nem mozdították át a 'cigányt' a nemesi, a polgári, netán a népi trópusra, de saját világában sem vadították el, hogy kellően egzotikussá váljon" (Kovács 2009. 85). Hasonló észrevétele, hogy Holló László „[a] 'cigány' mint kulturális kód" (Kovács 2009. 85) átalakítására tett kísérletet, „egy olyan megfigyelői pozíció *[megteremtésére]*, melyből nézve a 'cigány' kimozdíthatóvá válna a diskurzusban rögzített helyéből" (Kovács 2009. 86). Ez pedig „az (ön)irónia lehetne, amely a 'fehéret' 'feketére' mázolja, a 'feketét' 'kifehéríti' (Kovács 2009. 86). Kovács szerint Pór Bertalan mellett Holló „vörös hajú 'cigány' figurái állnak ehhez a látásmódhoz közel" (Kovács 2009. 90).

Milyen motívumok mutathatnak mégis etnikus jellegre, és milyen jegyekből állhat össze az etnikus társadalmi konstrukció? Holló László *Cigányok* című krétarajzán ilyen identifikáló motívum a hegedű. Ilyen utalások Gaál Ferenc *Cigányrajkók* című olajfestményén a hegedűk, a kalapviselet, a mezítlábas figurák, valamint azok szakadozott és kopottas ruházata.[22] Dienes *Cigányok* című életképén a lakóépületek és a rendezetlen lakókörnyezet, a meztelen gyermekfigurák csoportja, továbbá a nőalakjai által hordott fehér lepedős batyuk, Zádor István *Cigánytábor* című képén pedig a fák alatt álló ekhós szekerek. Lotz Károly *Vázlatkönyvből. Cigányok* című egyik vázlatán szintén az ekhós szekér motívuma jelenik meg, amelyhez még a szekér előtt álló nyitott sátor motívuma is hozzájárul. Lotz Zádorhoz hasonlóan cigánytábort rajzolt, de vele ellentétben azt a szabad puszta világába helyezte. Jankó János *Cigányélet* című képe is ennek a témának a változata. Az életképen a háttérben ott látható az ekhós szekér, a természet világa ebben az esetben is a puszta, míg figuráinak fekete színű a haja, fekete színű a szemöldöke, barna a bőrszíne, viszont a kisebb gyerekek kivételével gazdagon és jól öltözöttek, többféle viseletet hordanak, a kompozíciójuk pedig idilli hangulatot áraszt.

Szöllőssy szerint Jankó „[c]igányfigurái a népszínművek karaktereinek, a közbeszédben is legitimált mentalitás közhelyeinek képi átiratai" (Szöllőssy

[22] A Képzőművészeti Gyűjteménybe tartozott korábban Valentiny János *Hegedűt hangoló cigány fiú* című munkája is, amely közben visszakerült a budapesti Szépművészeti Múzeumba. Valentiny festményén több motívum is található, így a hegedű, a hegedű és a gyerek meghitt kapcsolata, valamint az ábrázolt cselekvés, a hangszer hangolása.

2002. 80.), vagyis művészetének tárgyai nem közvetlenül a cigányok, hanem inkább a cigányokról alkotott, a 19. század második felében elterjedt társadalmi képzetek voltak. A festőművészek közül többen választották a cigánylány témáját. Ezek közül Vadász Endre munkáját az különbözteti meg a gyűjtemény többi cigánynő-ábrázolásától, hogy alakját antropologizálta, így attribútumaival – a sötét színű kontyba kötött hajjal, a fekete szemekkel, és az erőteljes szemöldökkel és ajkakkal – közelítette az etnikus társadalmi sztereotípiához. Szemben áll vele Holló László vörös hajú *Cigánylány*a, mely a 'cigánynak' mint kulturális kódnak az elutasítása és ironikus átalakítása.

IRODALOM

CASTELLS, Manuel (2006): *Az identitás hatalma.* Gondolat, Bp.

BINDORFFER Györgyi (1996): *Identitás kettős kötésben. Etnikai identitás és kulturális reprezentáció a dunabogdányi svábok körében.* MTA Politikai Tudományok Intézete Etnoregionális Kutatóközpont, Bp.

BINDORFFER Györgyi (2001): *Kettős identitás. Etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban.* Új Mandátum – MTA Kisebbségkutató Intézet, Bp.

ERDŐS Kamill (1989): *A magyarországi cigányság. The Gypsies in Hungary. Tribes, clans.* In: Vekerdi József (szerk.): *Erdős Kamill cigánytanulmányai. Collected Gypsy studies of Kamill Erdős.* Békés Megyei Tanács V.B. Cigányügyi Koordinációs Bizottsága – Erkel Ferenc Múzeum, Békéscsaba, 42-56.

FEJŐS Zoltán (2004): *Miért a fotó?* In: FEJŐS Zoltán (szerk.): *Fotó és néprajzi muzeológia. Tabula könyvek 6.* Néprajzi Múzeum, Bp., 7–37.

FRASER, Sir Angus (1996): *A cigányok.* Osiris, Bp.

KASCHUBA, Wolfgang (2004): *Bevezetés az európai etnológiába*. Csokonai, Debrecen

KOVÁCS Éva (2009): Fekete testek, fehér testek. A „cigány" képe az 1850-es évektől a XX. század első feléig. *Beszélő*, XIV.1. 74–90.

LADÁNYI János – SZELÉNYI Iván (2004): *A kirekesztettség változó formái. Közép- és délkelet európai romák történeti és összehasonlító szociológiai vizsgálata.* Napvilág, Bp.

SZÖLLŐSSY Ágnes (2002): Cigány a képen. Cigányábrázolás a XIX–XX. századi magyar képzőművészetben. *Beszélő*. VII.7–8. 72–81.

TÓTH Kinga Dóra (2008): *Sikeres cigányok identitása Angliában és Magyarországon.* L' Harmattan, Bp.

WALDENFELS, Bernhard (2004): *Az idegenség etnográfiai ábrázolásának paradoxonjai.* In: BICZÓ Gábor (szerk.): *Az Idegen. Variációk Simmeltől Derridáig.* Csokonai, Debrecen, 91–116.

Tamus István linómetszete

KERESZTES HAJNALKA

A Tolna megyei német reformátusok vallásos olvasmányaiból

Bevezetés – személyes kapcsolatok

Tolna megyében négy településen élt nagyobb lélekszámú német református közösség: Nagyszékelyben, Gyönkön, Mórágyon és Bonyhádon. Miután – már medinai[23] lelkészként – elvégeztem az Eötvös József Tanítóképző Főiskola német nemzetiségi tanító szakát Baján, a Gyönki Református Gyülekezet[24] átválasztott lelkészének. Gyönkön a lelkészi állás betöltésénél a német nyelv ismerete és igehirdetés szintű birtoklása feltétel volt.

Több mint tíz éve foglalkozom a Tolna megyei német reformátusság életének, néprajzának, hitéletének kérdéseivel. Már a német nemzetiségi tanítói diplomamunkám is ebbe az irányba indított el. Mint a Gyönki Gyülekezet lelkésze a családlátogatások alkalmával találkoztam a református német hagyományokkal, olvasmányokkal. Első német nyelvű énekeskönyvem egy németajkú egyháztag nekem ajándékozott régi, kotta nélküli példánya volt. Ennek az énekeskönyvnek, valamint Heidt János kántornak a segítségével megtanultam néhány éneket, melyeket azután együtt énekeltünk a német nyelvű istentiszteletek alkalmával. Havonta egyszer, vasárnap délelőttönként a német istentisztelettel kezdtük az Úr napja megszentelését. A német nemzetiségű egyháztagok temetésére ottani szolgálatom idején még össze tudtunk állítani egy kis kórust, amely németül vallotta meg az örök életbe vetett hitét az énekek segítségével. A gyülekezet tulajdonában még maradtak német nyelvű könyvek (bibliák és énekeskönyvek), s a családoknál is fölbukkantak ilyen kiadványok.

Meg kell emlékezni Lakner Aladár evangélikus esperesről, aki a település német protestánsainak tárgyi emlékeit gyűjtötte össze, és nagy érdeme, hogy

[23] Tolna megyei település, Szekszárdtól 20 km-re, a Sió partján.

[24] Ma már egy gyülekezetről beszélhetünk, de egészen 1947-ig két kálvinista gyülekezet élt a településen külön lelkésszel és presbitériummal: egy magyar és egy német egyház. Az utolsó német lelkész, Kósa Ferenc halála után határozták el az egyesítést.

létrejött a német nemzetiségi tájház Gyönkön. A néprajzi gyűjteményen túl itt olyan bibliák és énekeskönyvek is föllelhetők, melyek a két német (evangélikus és református) egyház híveitől származnak.[25]

2007-től, mint doktori ösztöndíjas, egy évig helyettes lelkész voltam Nagyszékelyben.[26] Itt is alkalmam nyílt találkozni a gyülekezet – sajnos, már használaton kívüli – bibliáival, énekeskönyveivel. A családlátogatások lehetőséget adtak arra, hogy szóba kerüljenek a lelki olvasmányok is.

Bonyhád iránti érdeklődésem másodéves teológiai hallgató koromra datálható, amikor karácsonykor legációban jártam ott. Azóta többször felkerestem a maga nemében különleges – a kezdetektől fogva kétnyelvű – gyülekezetet.[27] A presbitériumban, a gondnoki tisztben és a gyülekezeti élet minden területén érvényesült a nyelvek paritása. A vezetésben egyenlő számban képviseltették magukat a németek és magyarok.[28] Hidas és Bonyhád református egyházai az évszázadok alatt filiái voltak egymásnak. Kezdetben Hidas volt a nagyobb lélekszámú gyülekezet, később Bonyhád vette át a vezető szerepet.

A német református gyülekezetek közül egyedül Mórágyon nem volt igei szolgálatom, de ott is többször jártam, hogy felkutassam az eltűnő tárgyi emlékeket, az egykor virágzó német gyülekezet életét. Kutatásom idején a településen már csak három család őrizte a német református hagyományokat. A lelkész nélküli parókián is találtam néhány megmentésre érdemes iratot és könyvet. Mórágy helyzete különbözik az előző egyházakétól: több mint két évszázadon át, a kitelepítésig, úgy élt a környék tudatában mint „református német falu".[29] A településen szinte csak német reformátusság élt mintegy két évszázadon át, a 20. század közepéig. A németekkel történt betelepítéskor élt még egy német evangélikus kisebbség is, amely idővel beolvadt a reformátusságba.

[25] LACKNER 1986.

[26] Két református egyház működött Nagyszékelyben a 18. század elejétől a 20. század közepéig. A magyar egyre fogyott, a német pedig növekedett. A Nagyszékelyi Német Gyülekezetnek több mint 2000 tagja volt a 19. század végén. Ma mintegy 500 lakója van a falunak, általában magyarok. Felvidékről a németek helyébe telepítettek néhány családot. Manapság a természet szépségeiben gyönyörködni akaró budapestiek szívesen költöznek ide.

[27] „Az Egyházkerületi Közlöny 3938-1934 számú püspöki körlevél szerint az Egyházi Törvény II. tc. 25. § alapján, az egyházkerület által különleges gyülekezetnek nyilváníttatott." *Presbiteri jegyzőkönyv* IV. 1935. jan. 18. Bonyhádi Református Egyházközség irattára

[28] A statisztikai adatokat feldolgozva megállapítható, hogy a német ajkú reformátusok száma egy kevéssel több volt a magyarokénál.

[29] KERESZTES 2009. 105. kk.

Valamennyi, a kutatásomhoz kapcsolódó településen nagy szeretettel fogadtak, amit talán a lelkészi végzettségemnek és német nemzetiségi érdeklődésemnek köszönhetek. Hogy mélyebben azonosulni tudjak a német református hittestvéreimmel, hat éven keresztül jártam a nemzetiségi énekkarba Gyönkön, hogy az egyházi énekek mellett eredeti német népdalokat is tanulhassak. Úgy gondolom, egy népet népdalain keresztül mélyebben meg lehet ismerni. Különösen akkor kerülnek közel egymáshoz a népek és kultúrák, ha az egyházi énekkincs mellett a népdalokból is merítünk.

Felejthetetlen élmények számomra ezek a találkozások. Mórágyon például egyik nyáron, a gondnok családi házának teraszán ülve, német népdalokat és egyházi énekeket énekeltünk. Öröm volt látni, amint felcsillant az idős házaspár szeme, és megnyílt a szíve. Az arcukon rejtőző mosoly azt jelezte, hogy megelevenedett a múlt: a hajdan virágkorát élő nagy német református gyülekezetek eseményei, a személyes egyházi élmények, a konfirmáció. Előkerült néhány régi fotó is.

Nyaranta éveken át szorongó szívvel jártam vissza ezekre a helyekre: vajon él-e még mindenki az én kedves atyafiaim közül? A gyűjtés idején mindannyian túl voltak már a nyolcvan esztendőn. Többen rám bízták drága kincsüket, német bibliájukat, hitéleti olvasmányaikat. Így érezték azokat biztonságban? A gyerekeik teljesen elmagyarosodtak, vagy elsodródtak a hittől – olykor a kettő együtt jellemezte őket.

A német reformátusság hitéleti olvasmányainak feldolgozása több nehézségbe ütközik. Először is a kitelepítések alkalmával otthonukat veszített emberek egy része magával vitte az ősöktől örökölt, családi „vagyon"-nak számító bibliákat és énekeskönyveket. Az itt hagyott könyveket a lakosságcsere alkalmával beköltözöttek nem tudták értékelni. Olykor egyes házak többször is gazdát cseréltek, így a bennük rejtőző értékek elkallódtak. Másrészt az itthon maradt német családok nagy része sem élhetett a saját korábbi házában. A költözések, majd a Németországból hazalátogató rokonok megtizedelték a házi bibliotékákat, melyeknek a Bibliákon és az énekeskönyveken túl számos káté, imádságos könyv, hittankönyv is része volt. A Tolna megyei nemzetiségi tájházakba is került egy-egy darab ezekből a kincsekből.

A fennmaradt példányoknál nagy feladat az újraköttetett vagy hiányos darabok azonosítása, mivel a generációkon keresztüli használattól megrongálódott könyvek sokszor címlap nélkül, új köntösben jelentek meg a német reformátusok hitéhez szorosan hozzátartozó családi áhítatok során.

Rövid történeti áttekintés

A hazai németség tagjai nem egy időben, hanem ezer év folyamán különböző korokban, különböző helyekről, különböző számban vándoroltak be. Éppen ezért nem alkothattak szoros gazdasági, politikai és kulturális egységet. Még a meglehetősen zárt német települési területek is – Erdélyt nem számítva – a történelmi Magyarország tíz különböző helyén fekszenek. Ezek között ötödikként sorolja fel Bellér Béla[30] a Mecsek-vidéket, Tolna, Baranya és Somogy megyéket, az ún. „Sváb Törökországot".[31]

A 18. századot a német betelepítések századának szokás nevezni. A telepítéseknél a Habsburgok és a magyar rendek, egyházi és világi nagybirtokosok egyaránt az *„ubi populus, ibi obulus"*[32] elvét igyekeztek megvalósítani. Nyugat-Németországból vették az emberanyagot, mert a francia–német háborúk és a magas adók, illetve a vallási villongások következtében kedvezőnek látszottak a viszonyok, hogy a török uralom és a Rákóczi szabadságharc miatt elnéptelenedett területek benépesüljenek.

A Habsburg uralom alatt protestánsokat leginkább Erdélybe és a Dunántúlra költöztettek. A betelepítések is jó lehetőséget kínáltak arra, hogy a protestánsok arányszáma tovább csökkenjen az országon belül. III. Károly és Mária Terézia türelmesebb volt a német földről érkezett protestánsokkal szemben,[33] mint a magyarokkal. Az államérdek és a diplomáciai kapcsolatok óvatosságra intették őket. A német protestáns fejedelmek féltették alattvalóik vallásszabadságát, hiszen az 1648-as Vesztfáliai béke óta német földön a szabad vallásgyakorlat a reformátusokra is kiterjedt. A gyönki német reformátusok számára maga Mária Terézia engedélyezte a templomépítést, melynek kőbe vésett emléke ma is látható a templomtorony alatti bejárat felett.

Az ország déli része olyan mértékben elnéptelenedet, hogy nem tudták ellátni a hadsereget. Tolna vármegye a betelepítés előtt nagyon sivár képet mutatott. A 15. század 561 települése helyett az összeírók a 18. század elején mindössze 45 helységet találtak. Tősgyökeres magyar lakosságot csupán a Sárköz megközelíthetetlen mocsarai között lehetett találni. A megye betelepítése már a török kiűzése után megindult. A magyarok északról dél irányába húzódtak, a délszláv

[30] BELLÉR 1981. 20.
[31] Német szakirodalomban: Schwäbische Türkei
[32] Ahol a nép, ott a pénz.
[33] BUCSAY 1980.

népek, főként a szerbek, délről északnak. A szerbek terjeszkedésének a Rákóczi szabadságharc vetett véget. Az így keletkezett vákuumot töltötték ki a németek. A protestánsok betelepítése elsősorban csak a magánbirtokokra történhetett. A megye földesurainak döntő szerep jutott ebben a munkában: a Dőryeknek, Wallis grófnak, a Magyary-Kossa családnak,[34] Kun Ferencnek,[35] a Kersnerich és a Kéthelyi családoknak, illetve Bonyhád földesurának, Schilson bárónak. A legnagyobb érdemet Claudius Florimund Mercy gróf szerezte Tolna megye betelepítésében.[36] Ügyesen felhasználta hatalmát saját birtokai benépesítésére, aki a Bánság katonai kormányzójaként a betelepítések irányítója is volt, így az ide igyekvő németeket átirányította az 1720-as évektől összevásárolt birtokaira, összesen 20 faluba.

A nagyszékelyi és gyönki német ajkú betelepítettek származási helyeként a legtöbb szakirodalom Hessent jelöli meg.[37] Szilágyi Mihály történész úgy véli, hogy 1722-ben Gyönkre egy kisebb csoport érkezett Hessenből. A következő évben is érkezett egy csoport, mert az előző nagy része továbbment Mekényesbe, néhány év múlva pedig Nagyszékelyből érkeztek református németek, és megkezdődött a községgé formálódás folyamata.[38] Mórágy esetében a gyülekezet története két nagyobb betelepítési hullámról szól, amelyek közül az első Hessent jelöli meg őshazaként, a második Pfalzot.[39]

Számottevő Sinzendorf gróf, telepítő tevékenysége Kis- és Nagyszékelyben, és más településeken Tolnában.[40] Bonyhád betelepítésére vonatkozóan Irma Steinsch ad közre egy táblázatot, melyben Bonyhád első német betelepítésének időpontját 1715-re teszi. Kutatásai alapján arra következtet, hogy Gyönk betelepítése 1713-ban történt.[41] Bonyhád első birtokosa Schilson báró volt.[42]

---

[34] Gyönk betelepítője volt Magyary-Kossa Péter. Előbb református magyarokat, majd németeket fogadott birtokaira, 1713-ban Kocson szuperintendessé választották. Leszármazottai még sokáig tevékeny részt vállaltak a vármegye és Gyönk életében. Tulajdonképpen két református gyülekezet köszönhette neki a létét a településen: egy magyar és egy német.

[35] Kun Ferenc szerződést kötött a hidasi, bonyhádi és mórágyi betelepülőkkel. 1720-ban Hidasra magyarokat hívott, 1724-ben németeket telepített birtokaira.

[36] BELLÉR 1985. 64–65.

[37] SCHMIDT 1939.

[38] SZILÁGYI é. n. 32.

[39] SÍK Endre kéziratából.

[40] SZILÁGYI 1983. 35.

[41] FELDTANZER 2006. 77.

[42] KNABEL 1972. 10.

A teljesség kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy Nagyszékely volt a német reformátusok „központja", ide jártak német nyelvet tanulni, itt voltak segédlelkészek azok, akik később a történelmi Magyarország német református gyülekezeteinek lelkészei lettek. Tolna megye más településeire, Somogyba és Baranyába is jutott nagyszékelyiekből. A hívek leginkább a következő településekre költöztek: Bonnya, Cservenka, Gyönk, Udvari, Kapoly, Ecsény, Harta, Nána, Vadkert, Hidegkút, Bonyhád, Derecske, Köttse, Mocsolád, Hidas, Mórágy, Miszla, Ozora, később a legtöbben Rácz-Borjádra és Kis-Székelybe.[43]A szakirodalom ezeket „másodlagos betelepítéseknek" nevezi. Azt is fontos látni, hogy „a ma már lutheránus községekben régebben szintén akadtak szép számmal reformátusok. Ezek az idők során beleolvadtak a lutheránus többségbe".[44]

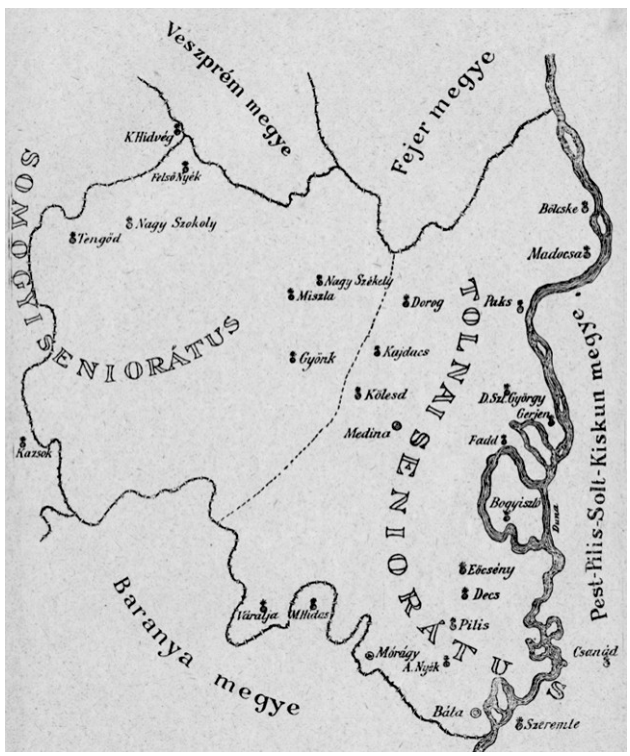

A Tolna megyei református egyházközségek a 18. század közepén[45]

[43] RL IV/2. *Püspöki vizitációk iratai, Külső-somogyi egyházmegye. A nagyszékelyi ev. ref. német ajkú egyház története 1722-1886*. Szász Károly püspök 1887. május 18. vizitációja

[44] SCHMIDT 1939. 81.

[45] FÖLDVÁRI 1898 (térképmelléklete oldalszám nélkül)

A Tolna megyei német reformátusság számaránya

Fényes Elek statisztikája szerint az ő korában 11 református gyülekezet volt.[46] A mai Tolna megyei német református gyülekezetek egykor a Külső-somogyi és a Tolnai egyházmegyékhez tartoztak. Külső-Somogy legnevesebb német gyülekezetei Nagyszékely és Gyönk, Tolnáé pedig Mórágy, Bonyhád és Hidas voltak.[47] A könyvek bemutatása előtt érdemes röviden áttekinteni a német reformátusság számarányát, s megismerni azt is: a gyülekezetek virágkorában hányan olvastak, énekeltek vagy imádkoztak ezekből a többnyire gót betűs könyvekből. Egy 1842-es kimutatás szerint[48] a Dunamelléki Egyházkerület következő egyházmegyéiben éltek németajkú református atyafiak: Alsóbaranyai és bácsi, Felsőbaranyai, Külsősomogyi, Tolnai, Kecskeméti és Solti egyházmegye[49]

1. Az **Alsó-baranyai és bácsi egyházmegye** reformátussága ma teljes egészében a határainkon kívülre esik. A német gyülekezetek megszűntek, templomaik üresen állnak, anyakönyveiket és klenódiumaikat valamelyik magyar gyülekezetre bízták. Mégsem lehet ettől az egyházmegyétől eltekinteni, mert egyrészt lelkészeik a tolnaiakkal és a külső-somogyiakkal kapcsolatban álltak, több lelkész jött Bácskából, illetve távozott oda. Másrészt az énekeskönyvek és az egyéb vallási irodalom kiadásánál is szerephez jutottak.

A jelentősebb egyházközségek a következők voltak: *Cservenka* (934 fővel), melyről a feljegyzés 1842-ből így szól: „A hívek most még német ajkúak". *Feketehegy* (64 személlyel). *Torzsa* 1240 hívőt számlált, és szórványa volt *Kurucza* (116 fővel). *Új-Sóvé* (806 német reformátussal), hozzá tartozott még *Ó-Kér* (22), *Bulkesz* (36), *Kis-Kér* (16 fővel), az utóbbiról megjegyezték: „*Mind az anya mind a fiókegyházakban a német nyelv divatozik*".[50] *Új-Szivácz* (1973 egyháztaggal), és a hozzá tartozó *Ó-Szivácz* (544 fővel). *Új-Verbász* (755 németajkú kálvinistával) és

[46] FÉNYES 1842. 105.

[47] Hidast két okból is meg kell említenünk: egyrészt, mert történetének egy szakaszában Tolna megyéhez tartozott, másrészt Bonyháddal alkotott szerves egységet. Az idők során felváltva voltak egymás filiái: először Bonyhád volt Hidasé, majd fordítva.

[48] POLGÁR 1842. (A továbbiakban e munka segítségével készítettem el a német reformátusokra vonatkozó kimutatást. Az adatok feldolgozása az 1840. évvel zárult.)

[49] A mai egyházmegye szó helyett az egyházvidék kifejezést használja az *Almanah*. A német református gyülekezetek annyira összetartoztak, hogy szinte külön egyházmegyét alkottak az egyházvidéken belül.

[50] POLGÁR 1842. 18.

az ide tartozó *Ó-Verbásszal (*23 német reformátussal). – Ha összesítjük az egyházmegye adatait, a hívek száma 33.726, ebből a németeké 6.529 fő (19,36%).

2. A **Felsőbaranyai egyházmegyében** mindössze *Magyar-Bolya* tudhatott magáénak 65 német reformátust. Az egyházmegye híveinek száma 31.465 fő volt, ennek tehát csak elenyésző része: 0,2%-a volt németajkú.

3. A **Kecskeméti egyházmegye** egyetlen német gyülekezete, *Vadkert* (ma: Soltvadkert) 743 tagot számlált. Az egyházvidék ekkor 70.108 főt tett ki, ennek tehát 1,06%-a volt német nemzetiségű.

4. A **Solti egyházmegye** német reformátusai *Kis-Harta* (ma: Harta) lakói voltak. Az esperességhez 51.955 személy tartozott, ezen belül a németek száma az 1842-ben kiadott adatok alapján 630 fő volt (1,2%).

5. A **Külsősomogyi egyházmegye** német reformátusai a következő helyeken éltek: *Gyönkön (*651 fő), *Bonnyán* (220 fő), *Ecsényben (*70 fő), *Polányban* (25 fő), *Nagyhácson* – ma: Hács – (16 fő), *Nagy-Székelyben* (2.125 fő), *Udvariban* (106 fő) – a település Nagy-Székely filiája volt. Összesítve a Külsősomogyi egyházmegye lélekszámát, a fenti időpontban 22.569 református élt itt, melyből 3.213 volt németajkú. Külön említendő a 480 fős *Mocsolád* (ma: Felsőmocsolád), ahol a hívek németek és magyarok voltak vegyesen. *„Ekkor újra felállott az ekklésia magyar és német tagokból, de a' németek megmagyarosodván, 1828-tól fogva csak magyar nyelven tartatik az istentisztelet."*[51] Tovább árnyalnák a képet a „megmagyarosodottak", akiknek nem ismerjük az arányát. A mocsoládiakat nem számoltam a külső-somogyi adatokhoz, nélkülük is magas az arányszám (14,36%).

6. A **Tolnai egyházmegyéhez** az alábbi németajkú gyülekezetek: *Rácz-Hidas* (300 fő), *Bonyhád (*325 fő), *Mórágy* (1.277 fő). A tolnai egyházmegyében 28.767 reformátusból 1.902 vallotta magát németnek (6,61%).

A Dunamelléki Egyházkerület összlétszáma 297.545 fő volt, közülük 13.082 hívő német nyelven hívta segítségül az Urat (4,4%). Vagyis száz reformátusból több mint négynek volt szüksége azokra a lelki épülést szolgáló könyvekre, amelyekről az alábbiakban szó esik. A helyi református iskolákba is számos

[51] POLGÁR 1842. 78.

német gyermek járt, akik mindent az anyanyelvükön tanultak, így a hittant, a református hitvallásokat és az énekeket is. A német nemzetiségű tanulók száma a következőképpen alakult ugyanezen fentebb jelzett időpontban:

Alsó-baranyai és bácsi egyházmegye		
Cservenka	140 fiú	100 lány
Torzsa	136 fiú	140 lány
Kuczura	15 fiú	10 lány
Új-Sóvé	100 fiú	86 lány
Új-Szivácz	182 fiú	160 lány
Ó-Szivácz	44 fiú	41 lány
Új-Verbász	84 fiú	65 lány
Összesen:	701 fiú	602 lány, tehát 1.303 német tanuló
Kecskeméti egyházmegye:		
Vadkert	50 fiú	56 lány
Összesen:	106 német iskolás gyerek	
Solti egyházmegye:		
Kis-Harta (Harta)	27 fiú	21 lány
Összesen:	48 gyermek	
Külső-somogyi egyházmegye		
Gyönk	86 diák[52]	
Bonnya	15 fiú	14 lány
Mocsolád	30 fiú	30 lány[53]
Nagy-Székely	138 fiú	119 lány
Udvari	6 fiú	7 lány
Összesen:	359 tanuló[54]	
Tolnai egyházmegye:		
Rácz-Hidas	24 fiú	15 lány
Bonyhád	26 fiú	10 lány[55]
Mórágy	60 fiú	58 lány
Összesen:	110 fiú	83 lány, azaz 193 német református iskolás

[52] Csak összlétszámot közölt.

[53] Magyar és német – olvasható a jegyzőkönyvben.

[54] Ebből Mocsoládon volt néhány magyar is.

[55] A forrásban magyar és német megjegyzés áll.

Az egyházmegyék határainak rendezése után a legnépesebb német gyülekezetek a jelenlegi Tolnai egyházmegyéhez tartoznak. Az összes tanulólétszámot figyelembe véve, a Dunamelléki Református Egyházkerületben 26.308[56] iskolás gyerekre 2.065 német anyanyelvű jutott, s ez 7,85%-ot tesz ki.

A német reformátusok száma az 1800-as évek utolsó harmadában érte el a csúcspontját. Német Gyönkön 1842-ben 651 egyháztagot tartottak nyilván, de 1879-ben már 1.005-öt.[57] Az anyakönyvek bizonysága szerint jellemző volt a gazdag gyermekáldás a német családokra. Ezt látszik alátámasztani az a tény is, hogy Magyar-Hidas egyszerűen kihalt,[58] Rácz-Hidas viszont növekedett a német szorgalomnak és gyermekvállalásnak köszönhetően. Még a fenti kimutatásoknál is harmadával többen lehettek az egyházkerületben a 19. század utolsó évtizedeiben, vagyis a német felnőttek aránya elérhette a 10%-ot, a gyermekeké a 15%-ot.

Bibliák

Vitathatatlan és egyedülálló Martin Luther érdeme a Biblia német nyelvre fordításában. Különösképpen abban a tényben értékelhetjük ezt leginkább, hogy az ún. „második reformáció" sem vette ki a kezükből az általa fordított Szentírást, és cserélte ki az idők során például a Zürichi Bibliára.

Az anyanyelvű Biblia gyökerei a két evangélium szerint reformált egyház szétválásáig nyúlnak vissza. Ebben az időszakban sorra születtek az új kiadások és fordítások, az élenjáró Churpfalzban egymás után kettő is készült: 1568–69-ben és 1579-ben. Karakterisztikus elemük, hogy a szöveget versekre osztották a könnyebb és pontosabb idézhetőség érdekében. A margóra írt jegyzeteken és magyarázatokon keresztül lehetett felismerni, hogy „református Bibliáról" van szó. A másik különbség az eredeti „evangélikus Bibliához" mérten az, hogy a képeket térképekkel, régészeti leletek közzétételével helyettesítették.

1588-ban, Neustadt an der Hardtban jelent meg a heidelbergi David Pareus (1548–1622) által átdolgozott Biblia. A Pareus-féle Szentírás úgy mutatkozott be címében, mint Luther-Biblia, de versbeosztást és tartalmi összegzést is közölt, ami akkor az eredeti Luther-bibliákra nem volt jellemző. Luther 1545-ös elő-

[56] POLGÁR 1842. 103.
[57] GYRE *Presbiteri jegyzőkönyv 1867–1891*. német
[58] SOLYMÁR 1991.

szavát többnyire a neustadti és a heidelbergi teológusoknak a Szentírás céljáról és tartalmáról szóló írása váltotta fel.[59]

A herborniak a Johann Piscator (1546–1625) nevéhez köthető új bibliakiadással büszkélkedhettek. A 16. század végén és a 17. század elején valóságos versengés indult meg az újabb és újabb kiadások terén, a neustadti kiadást hamarosan követte a churpfalzi Paul Tossanus (1572–1634) 1617-ben megjelent Bibliája. Mindezeket tekinthetjük a német református bibliakiadás előzményeinek is.

Az alábbiakban látni fogjuk: a Tolna megyei német családok kivétel nélkül Luther Ó- és Újtestamentumát olvasták. A teljesség igénye nélkül azokat ismertetem közülük (fordított kronológiai rendben), amelyeket magam gyűjtöttem, vagy amelyekkel kutatásaim alkalmával találkoztam. A bibliák közül csak a száz évesnél idősebbeket jegyeztem fel.

Teljes bibliák

A német anyanyelvű egyháztagok mindenekelőtt a különböző kiadású Luther-bibliákat tartották a legfőbb értéknek, a családoknál ennek a különböző kiadásaival találkoztam. A teljesség igénye nélkül:

A.) *Die Bibeloder die ganze Heilige Schriftdes Alten und Neuen Testaments, nach der deutschen Übersetzung D. Martin Luthers.* Berlin, Britische und Ausländische Bibelgeselschaft, 1901. – A kiadás gót betűs, és az Újszövetség után nyolc, római számmal jelölt térképet tartalmaz. A bibliai könyveket a következő módon osztályozza az első lapon:

I. *Die Bücher des Alten Testaments*. Ide sorolja a Mózes első könyvétől az Énekek énekéig a könyveket, 1–22. sorszámmal. *Die Propheten*. Külön fejezetként tárgyalja a prófétai könyveket. A Jeremiás siralmai nem kap számot, így 1-től 16-ig közli a prófétákat Ézsaiástól Malakiásig. A sajátos számozás miatt itt tehát csak 38 könyve van az Ószövetségnek – a protestánsoknál hivatalosan elfogadott 39 ellenében.

II. *Die Bücher des Neuen Testaments*. A 27 újszövetségi könyvet nem az általunk megszokott sorrendben követi. A Filemon levele után Péter levelei következnek, majd János apostol levelei, a Zsidókhoz írott levél, Jakab levele, Júdás apostol levele és a Jelenések könyve.

[59] KOCH (é. n.), 263.

B.) Az előző Biblia egy korábbi változata. A címlap szövege ugyanaz, impresszumadatai: *Wien, Verlag der britischen und ausländischen Bibelgesselschaft, 1886.* A könyvek elosztása és sorrendje az előzővel egyezik, a végén hat térkép található.

C.) A Luther-bibliák sorában szerepel egy énekeskönyvvel egybekötött, csatos kivitelű példány, címe megegyezik az előzőekkel. Megjelenési adatai: *Wien, Verlag von A. Reichard und Comp, 1868.* Az utolsó lapon: *Druck von Adolf Holzhausenin Wien.* Térkép nem található benne, de az is lehetséges, hogy az újrakötés és az énekeskönyv hozzáillesztése során kihagyták.

D.) A tulajdonomban lévő Bibliák közül az egyik példányból hiányzik az Ószövetség címlapja és a *„Vorrede"* első lapjai a 7. oldalig. Segítségünkre van a beazonosításban, hogy a vele egybekötött Újszövetségi résznek megvan a címlapja, az ótestamentumi rész is hasonló lehetett.[60] Az előszó a Szentírás olvasásáról szól, annak értelméhez ad tanácsot és eligazítást. Az Újszövetség könyveinek beosztása a fenti szisztémát követi: János leveli után következik a (Pál apostolnak tulajdonított) Zsidókhoz írt levél, majd Jakab és Júdás levele és a Jelenések könyve zárja a sort. Az újszövetségi fejezetek lezárása után egy szentlecke és evangéliumi beosztás áll (*Anweisungder Son und Festtäglichen Episteln und Evangelien durchs ganze Jahr),* az ószövetségi fejezetek után közli az apokrif iratokat. Összesen 765 oldal terjedelmű.

E.) A vizsgált Luther-fordítású Bibliák közül a legértékesebb egy baseli kiadású, nagyszékelyi kötet, melyet valószínűleg még a betelepülés alkalmával hoztak magukkal a hívek. Minden bizonnyal egy családfő vagy az első német lelkész tulajdona lehetett. Később az egyházközség templomából a kecskeméti Ráday Múzeumba került. [61]

[60] *Das Neue Testamentunsers Herrn und Heilandes Jesu Christi, Verteutscht von D. Martin Luthern; mit iedes Capitels Kurzen Summarien, auchbeigefügtenrichtigen, und mit Fleißnachgesehenen Paralellen.* Hildesheim, Gedruckt und verlegtdurch Christ. Hoh. Hier. Harz, 1747.

[61] Címadatai: *Biblia Das ist Die ganze Heilige Schrift Alten und neuen Testaments, Verteutschet durch Doct. Martin Luther. Anjezt Uber die alten Summarien /Concordantzen/ Zeit=Lehr Historien=und Namen=Register / auchschöne Figuren /Mit Nutzlichen/ einem jeden Vers. Beigefügten / Außlegungen Accurat=und vollkomenen Summarien am Rauch / Neue und lehrrechen Vorreden über viele Bücherbeider Testamenten / Vorstellung der vornehmsten Materien oder auf einem jeglichen Blat / Vermehrung der Parallel=Stellen / Einrückung der Chronologen und Diftinktion der Haupt=und Macht=Spüchen durch eine besondere Schrifft Gott zu Ehren und alles Heils=begrerigen Seelen zum Underricht und Trost*

Az igényes kivitelű és jó állapotú kötetet borjúbőrbe kötötték. Tartalmáról a bőbeszédű címlap is eligazít: az Ó- és Újszövetség könyveit, az apokrifusokat, kommentárokat, és jegyzeteket közöl. A nyomás kétszínű: fekete–vörös és 10 rézmetszetet is tartalmaz. Az Újszövetségnek külön címoldala van. Lehetséges, hogy ez az egyetlen ilyen Biblia országban.

Nem teljes Bibliák

A.) Az Újszövetség számos kiadása megtalálható a német reformátusok tulajdonában. A mórágyi gyermekek ezeket a kis „Testamentchen"-eket a konfirmációalkalmával kapták a lelkésztől illetve a gyülekezettől. Egyikük: *Das Neue Testament unsers Herrn und Heilandes Jesu Christi. Revidierte Ausgabe.* Wien, Verlag der britischen und ausländischen Bibelgesellschaft, 1899. – Az Újtestamentumot követi a 150 bibliai zsoltár.

B.) Nagyszékelyből kaptam egy Újszövetséget a Zsoltárokkal, amelynek az első lapja hiányzik. A második résznél így mutatkozik be: *Die Psalmen Davids nach Dr. Martin Luthers Uebersetung.* Berlin, Verlag der britischen und ausländischen Bibelgesellschaft, 1861. – A konfirmációra kapott Újtestamentumoknál nagyobb méretű (12,5x19 cm), vászonkötése valószínűleg eredeti. Különösebb jellemzője nincs, térkép nem található benne, utolsó lapjai hiányoznak. Értékét növeli, hogy Zsilli Péter tanítóé volt 1866-ban. Két Zsilli Péter nevű tanító is élt Nagyszékelyen, apa és fia.[62] A dátum bejegyzéséből következik, hogy az 1838-ban született ifjabb tulajdonában lehetett.

C.) Jó állapotú Szentírást őriz féltő gonddal és nagy szeretettel egy gyönki család. „Tomus III–IV." – olvasható a könyv gerincén, vagyis az első két kötete hiányzik.[63] A IV. kötet 1732-ben nyomták, tehát két évvel később, mint a III.

verstehen und heraußgegeben durch M. Friedrich Battier und Theodor Gernler, Dienere am Heil. Evangelio in der Kirche zu Basel. Basel, Den undim Verlag Emanuel und Johann Rudolph Thurneysen / Gebrüdern, Im Jahr Christi MDCCXX (1720).

[62] SZIKLAI–DONÁTH 2007.

[63] Címlapján az alábbi szöveg áll: *Die Heiligen Schrifft und zwar Alten Testaments / Dritter Theil: Nämlich die Bücher Hiob die Psalmen Davids und anderer Geistreicher Männer / und die Drei Bücher Salamons / die Sprüche / der Prediger / und das Hohelied / nachdem Grund und Text aufs neue Übersehen / Nebst Der buchstäblichen und geheimen Erklärung / worin von den Weissagungen und Fürbildern auf*

kötetet. A harmadik rész a Jób könyvétől az Énekek énekéig terjed, ahonnan folytatódik a negyedik rész a prófétai könyvekkel.

Énekeskönyvek

A Német Birodalomból származó énekeskönyvek

A Tolna megyébe betelepített németek kezdetben az „őshazából" hozott énekeskönyvekből dicsérték az Urat. Erre mutat a Német-Székely (Nagyszékely) gyülekezetét bemutató vizitációs jegyzőkönyv. Az itteni németek a „Büdingai" énekeskönyvet használták. Ennek több kiadása is létezett, az egyik 1727-ben megjelent példány 539 éneket tartalmaz, és pietista kegyesség jellemzi.[64] Ezen kívül tudunk még a churpfalzi énekeskönyvről is, melynek számos éneke rendkívül közkedvelt volt a németajkúak körében. Mivel ez hosszú évtizedeken keresztül nagy szerepet játszott az istentiszteleteken és a családi alkalmakon, érdemes megismernünk. Tudomásom szerint Magyarországon két példány található belőle: Kecskeméten (a Ráday Múzeumban) és Sárospatakon (a Református Kollégiumban).[65]

A munka négy fő részre tagolódik, első a Zsoltárok 1–150 sorszámmal, ezt követi 700 ének. Harmadikként következik a Katechizmus, vagy rövid tanítás, a keresztyén tan az egyházban és az iskolákban, amint az a Pfalzi fejedelemségben és más helyeken taníttatik. Ez a rész a Heidelbergi Káté szellemében íródott, beszél az ember nyomorúságáról, megváltásáról és a háládatosságról. Végül néhány rövid kérdést olvashatunk. Itt következnek az úgynevezett házi táblák, a kötelességekről a felsőbbség, bírók, alattvalók, házastársak, férfiak, nők, szülők, gyermekek, szolgák, szolgálók, napszámosok, munkások, urak, fiatalok, hajadonok, és özvegyek számára. A négy fő rész után az evangélium summája következik: János evangéliuma 3, 16., I Timóteus 1,15.16., a Niceai Hitvallás, majd a Nicea-Konstantinápolyi Hitvallás. A mű utolsó lapjain Ágendát közöltek, valamint reggeli és esti imádságokat a hét minden napjára. Továbbá „Keresztség alkalmára, úrvacsorára és házasságkötésre a rövid liturgia benn-

Christum und sein Reich Nach der innern und aussern Haushaltung Gottes Gehandelt wird. Gedruckt zu Berlenburg Im Jahr unsers Hailandes Jesu Christi, 1730.

[64] RL A1i, *Püspöki iratok,* 1816.

[65] Címlapján ez olvasható: *Chur-Pfälzisch Allgemeines Reformiertes Gesang-Buch Bestehend aus denen Psalmen Davids, nach D. Ambrosii Lobwassers Hin und wieder verbesserter Übersetzung Und 700. Auserlesenen Liedern.* Frankfurt am Main, 1758.

foglaltatik" – így minden szükséges dolgot egy könyvben summáztak, amire a református keresztyénnek szüksége lehet.

A német nyelvű református énekeskönyv iránti igényt az istentiszteletek alkalmával érzékelték. Az 1800-as évek első évtizedeiben nagy gondot okozott az anyanyelvű énekeskönyvek hiánya. „A német székeli és gyönki ekklésiák a német énekes könyvnek újonnan való kinyomtatását kérvén, mivel más ekkl(ési)ák is azt sürgetik: végeztetett: a nassaui új énekeskönyv ajánltatik." [66] Erről az énekeskönyvről semmi közelebbit nem lehet tudni, csak annyit, hogy református énekeskönyv.[67]

Az 1797 májusában bevezetett énekeskönyvben van egy előszó, majd emlékeztető a tartalomról, az énekek 1–466 sorszámmal, végül egy alfabetikus regiszter. A függelékben néhány ünnepi ótestamentumi lekciót találunk az episztolák helyett, amelyeket a megnevezett ünnepnapokon a keresztyén egyházban szoktak felolvasni és magyarázni. A vasár- és ünnepnapokra evangéliumokat és olvasmányokat közöl az egész évre. A Szentírás könyveit sorolja fel. Egy Luther-fordítású Újtestamentummal kötötték egybe.

A másik lehetséges énekeskönyv, amely még számításba jöhet, az alábbi: *Nassauisches neues verbessertes Gesangbuch Zur Beförderung der öffentlichen und häuslichen Erbauung*. Wetzlar, 1818.[68] A szerkezet az akkoriban szokásos beosztást követi: előszó, tartalomjegyzék, 575 ének, betűrendbe szedett kezdősorok, imádságok áhítatok tartásához, episztolák és evangéliumok minden vasárnapra, nagy ünnepek napjaira az egész évben. Ezt 1789-ben vezették be. Valószínű, hogy a hívek inkább az előbbit használhatták, hiszen Herborn a nagyszékelyi Keck család révén ismertebb volt a németajkúak körében.[69]

Később is német énekeskönyvekkel foglalkozik az egyház vezetősége; ezt az egyházkerületi és egyházmegyei gyűlések jegyzőkönyve (1811–1832) tanúsítja.[70]

---

[66] *Egyházkerületi és egyházmegyei gyűlések jegyzőkönyve*, 1811-1832.

[67] A két lehetséges megoldás közül az egyik: *Neues Gesangbuch zum Gebrauche bey dem öffentlichen Gottesdienst und häuslichen Erbauung („reformiertes Gesangbuch")*. Vierte Auflage. Herborn, 1814.

[68] http://www.bibel-gesangbuch.de/hessennassau.html (A letöltés dátuma: 2010. 09. 01.)

[69] A szerző egyéni meglátása a német református kapcsolatrendszere alapján. Johan Jakob Keck Herbornban volt tanár a Teológiai Főiskolán, mielőtt hazánkba érkezett. Magyarországi működése alatt is élő kapcsolatot tarhatott fenn a kibocsátó várossal.

[70] „Esp(eres) N(agy) T(iszteletű) Polgár Mihály Urra bizatván a megyebeli német ekkl(ési)ákat valamelyik énekes könyvben megegyeztetni, s végire járván, mennyi exemplárra lenne szükségük? A közmegegyezéssel elfogadott énekes könyvet minél elébb kinyomtatni igyekezzen. – Olvastatott a Tisztelt Esperes Úr s tudósítása, melyben jelenti, hogy a megyebeli német ekkl(ési)ák

A magyarországi németek használatára összeállított énekeskönyvek

Az első önálló, német reformátusok használatára készített hazai énekeskönyvet Schilling András[71] állította össze *Gesangbuch zum Gebrauche der Evangelisch-Reformierten deutschen Gemeinden in Ungarn* címmel, és a következő forrásokból dolgozott: „büdingi énekeskönyvekből, melyek csillaggal jelezvén, a nassaui, brémai, churpfalzi református és a Wächertől szerkesztett bécsi ev. lutheri, a rigisi és Kalchbrennertől összeállított pesti német énekeskönyvekből."[72]

A forrásként használt (és imént felsorolt) énekeskönyvek közül szó esett a nassauiról, büdingeniről és a churpfalziról, a többiről kevés az információnk. A brémai református énekeskönyvhöz is nehezen férhetünk hozzá, mindössze néhány adat áll rendelkezésünkre.[73] A könyvben 530 ének és 151 önálló dallam található. Az 1791-es 4. kiadástól kezdve nagyobb formában jelentetik meg.

A Schilling András által válogatott gyűjtemény 630 énekből áll, melyből 117 a büdingeni énekeskönyvből származik. Saját szerzeményei és fordításai a 4., 96., 588., 589. számú énekek.[74] A 4. a *„Szent Isten noha néked…"* kezdetű, ma is énekelt református dicséret fordítása. A churpfalzi énekeskönyvből ismert énekek közül népszerűsége ellenére sem került be mind az új összeállításba. A szerző bírálatra adta át a szöveget Cleymann Károly és Nagy Zsigmond lelkészeknek.

1833-ban, Pesten jelent meg az első kiadás, Füskuti Landerer nyomdájában, azóta több kiadást megért. Ebből az eredeti és legelső „zsengé"-ből még található néhány példány német családoknál, elsősorban Gyönkön, s a hartai tájházban is őriznek belőle.

---

lelki pásztorai felszólítván Torzsa, Szivátz és Cservenka (…) az ezelőtt bévett Palatinusi énekes könyv mellett kívánnak maradni, Gyönk, Nagy Székely, Vadkert, Sóvé, Verbész és a többi megyebeli német ekkl(ési)ák pedig új énekes könyv nyomtatását sűrgetvén, abban állapodtak meg, hogy az újonnan nyomtatandó énekes könyvben minden előforduló alkalmatosságokra legyenek énekek, szám szerént mintegy 603, és hogy a halotti énekek imádságokkal együtt a könyv végére nyomtassanak."

[71] SZ. KISS-KÁLMÁN – BIERBRUNNER 1887, 355.

[72] KISS ADOLF kézirata (é. n.) 25.

[73] *Neues Bremisches Psalm- und Gesangbuch zur öffentlichen und besonderen Erbauung der Reformierten Stadt- und Landgemeinden, mit Hoch-Obrigkeitlicher Bewilligung, hrsg. Von dem Bremischen Ministerio.* Bremen, 1767. – mhtml:file://D:/Dokumentumok/ BremischeEvangelischeKirche – Gesangbücher. mht (A letöltés dátuma: 2010. 09. 01.)

[74] SZ. KISS-KÁLMÁN – BIERBRUNNER 1887, 356.

Az *1846. évi pesti* kiadás megegyezik az előzővel. Viszonylag gyakran előfordul mindhárom Tolna megyei gyülekezetben: Nagyszékelyben, Gyönkön és Mórágyon. Koruk ellenére meglehetősen jó állapotban maradtak fenn a példányok, olykor eredetiben, máskor új köntösbe öltöztetve.

Az *1860. évi pesti* kiadásból ritkán fordul elő hiánytalan példány, egyetlen gyönki családnál láttam, féltve őrzött kincsként.

Az *1875. évi neuzatzi* (magyarul: Újvidék) kiadás viszonylag gyakori, mindhárom gyülekezetben máig megtalálható, túlélte a kitelepítést. Önálló könyvként, vagy az 1868-as kiadású Luther-bibliával egybekötve használták Nagyszékelyen. A legépebben példányt Hidason találtam.

1885. Kula (németül: Wolfsburg): A délvidéki település nevével jelzett könyvek szintén elterjedtek voltak a német református gyülekezetekben.

Az *1906. évi paksi*, szép kivitelű kiadásból maradt ránk a legtöbb ép példány. A Tolna megyei német családok otthonaiban mindhárom településen, valamint Bonyhádon és Hartán is használták.

Az énekeskönyv szerkezete valamennyi kiadásnál hasonló: részletes tartalomjegyzékkel kezdődik, ezt követi az énekgyűjtemény 1–550. sorszámmal. Két függeléket is tartalmaz: az egyik a temetési énekeket közli 551–630. sorszámmal, a másikban otthoni áhítatokra szánt imádságokat olvashatunk. Ezek között vannak reggeli és esti imádságok, úrvacsorai alkalomra és betegségre szóló imák. Az utolsó oldalon alfabetikus regiszterrel zárul. A Bibliákhoz hasonlóan két hasábban szedték.

Zombori énekeskönyv

Az énekeskönyvek sorában különleges helyet foglal el az először Zomborban, 1901-ben megjelent gyűjtemény. Ennek egy 1909-es kiadása került hozzám. Címe: *Reformiertes Gesangbuch, Die Psalmen Geistliche Lieder Anhang*. Zombor, Druck und Verlag Carl, 1909.[75] A kotta nélkül kiadott énekeskönyv felépítése teljesen eltér a korábban bemutatottakétól. Az *Előszó*t a *„Die Psalmen"* – Zsoltárok (Matth. Jorissen fordítása, Deutscher Prediger Grafenhaag) követi. A Lelki énekek (*„Geistiche Lieder"*) címszó alatt 460 sorszámozott éneket közöl. Ezek kezdő- és záróénekek, Istenről és tulajdonságairól, Jézus Krisztusról és a Szent-

[75] Az utolsó olvashatatlan.

lélekről, valamint egyházi ünnepekre összeállított magasztalások. Az utolsó rész a *Függelék*, melyben családi imádságok egészítik ki a gyűjteményt. Üdvtörténeti ünnepeken, a hét napjain reggeli és esti alkalmakon, úrvacsora előtt, alatt és után segítenek az egyéni csendesség megtartásában. Betegeknél, haldoklóknál vagy halálos szükségben lévőknél erősítik a lelket a bennük megfogalmazott gondolatokkal.

A Schilling-féle énekeskönyvektől több ponton eltér: a zomboriban a katekizmus rövid summája is megtalálható, majd ezt követi a Himnusz és Szózat teljes szövege, magyarul és németül. Az egész műben csupán a két nemzeti imádság szerepel magyarul. Eddigi gyűjtésem során, az egyetlen Magyarországon kiadott német énekeskönyv, amelyben a Himnusz és a Szózat is benne van. [76]A teljesség kedvéért azonban meg kell jegyeznünk, hogy bár a Schilling kiadásokban nem közlik nemzeti imádságunkat, de a gyönki németek lelkesen énekelték ünnepi alkalmakon, az istentisztelet végén. Erre szolgálnak bizonyítékul az utolsó német kántor, Heidt János kézzel írott kottái.

Tartalomjegyzéket és regisztert közöl zárásként a zombori énekeskönyv is. Az oldalak nyomtatása is eltér a Schilling-féle kiadásokétól, mert nem osztja ketté függőlegesen a lapot, egyetlen sávban egymás után közli a szövegeket.

Zsoltárkiadások

A reformátusság zenei vonatkozásban legjellemzőbb sajátossága a zsoltáréneklés. A Tolna megyei német református gyülekezetekben találkozhatunk önálló zsoltárkiadásokkal, de más énekeskönyvvel egybekötött zsoltárgyűjteménnyel is. Mórágyról kaptam azt a viszonylag ritka példányt, melyben egy kulai énekeskönyvet kötöttek egybe a 150 zsoltárral. A kolligálás célja minden bizonnyal a használhatóság volt. A kulai kiadásról már szó volt, ezen a helyen a vele egy kötetben megjelent zsoltárokat vizsgáljuk.[77] Sajátossága, hogy összesíti az azonos dallamú zsoltárokat a munka végén. A művet regiszter zárja. Egyetlen itthoni énekeskönyvben sem találunk kottát. Ennek az a magyarázata, hogy minden gyülekezetben működött kántor vagy kántor-tanító, aki a felekezeti iskolába járóknak megtanította a dallamokat, így nem volt szükség kottára.

[76] A bácskai németek magyar-érzelműségéről ld. Herczeg Ferenc/Franz Herzog élete és művei.
[77] A kezdőlapon ez áll: *Die Psalmen Davids In deutsche Reime gebracht Durch Dr. Ambrosius Lobwasser*. Budapest, Druck des Franklin Verein, 1876.

Énekgyűjtemény a végső útra

A legutolsó evilági útra kísérés méltósága rendkívül fontos szerepet kapott az elmúlt századok során a református gyülekezetekben. A föntebb lábjegyzetben közölt jegyzőkönyv is hangsúlyozza a gyászszertartáshoz kapcsolódó énekek igényét. A temetések alkalmára az eredetileg függelékben közölt énekeket külön is beköttették, egy vékony könyvecskét alkotva. Az 551–616. számok között az ember végső sorsáról szóltak az énekek, 617–630. sorszámmal a feltámadásba vetett hitről tettek bizonyságot. Mórágyon gyűjtöttem egy ilyen kis temetési énekeskönyvet. A fentiekben leírtakat tekinthetjük úgy is, mint a hazai német reformátusok „hivatalos" énekeskönyveit, melyek különböző kiadásokat éltek meg, és tartalmuk az istentiszteletek szerves részét képezte. Mindezeken túl sok mást is használtak még a református családok.

Kasseli evangéliumi énekek

Félhivatalosnak nevezném azt az igen népszerű, kisméretű énekeskönyvet, melyet elsősorban gyönkieknél láttam, de Nagyszékelyen is használták, Mórágyról viszont egy sem került elő. Szinte kizárólag otthoni használatra, az egyéni hit megerősítésére, esetleg evangélizációk vagy egyéb alkalmak színesítésére szolgálhatott. Az anyaországból szerezték be az atyafiak. Címe rövidítve: *„Evangeliumssänger"*.[78] Az „Evangéliumi énekek" a magyarok körében is kedvelt volt. A könyvecske rövid előszó után 487 éneket közöl, majd tematikus szakregiszterrel zárul.

Evangélikus énekeskönyvek a vegyes felekezetű családoknál

Azokban a családokban, ahol az egyik fél evangélikus, a másik református volt, az evangélikus énekeskönyvet a református fél is használta, tartalmát ismerte. Ha egy éneket megkedvelt a németajkú hívő, nem nézte, hogy az evangélikus vagy református eredetű-e.

[78] Címlapján ez áll: *Evangeliums Sänger Ausgewählt und herausgegeben von Walter Rauschenbusch und Ira D. SankeyTextausgabe 130-134. Tausend*. Kassel, Verlag von J. G. Oncken Nachf., G.m.b.H., Printed in Germany, 1936. – Több kiadást is megért, többnyire ezzel találkoztam. Gyönkön van egy 1929-es kiadás.

A.) Az ajándékba kapott evangélikus énekeskönyv címlapja hiányzik, a 657 számozott ének sorrendje a keresztyén tanítás dogmatikai ívét követi. Tanít az emberről, Istenről, megváltásról, föllelhetők a kezdő és ünnepi énekek, a záró- és a temetési énekek. A végén találjuk az *Evangelien und Episteln auf alle Sonn und Festtage der christlich-evangelischen Kirche*-t. Az evangéliumokat és olvasmányokat imádságok követik az egyházi év ünnepeire, úrvacsorára, konfirmációra, böjtre, a hét napjaira, betegség esetére. A részletes tartalomjegyzék tematikus összesítést is ad. A kissé hiányos példányt Budapesten, 1904-ben adták ki.

B.) Egy református család féltve őrzött kincse valamelyik evangélikus őstől örökölt ritkaság.[79] Ugyancsak 657 ének található benne, valószínű az előbbinek egy régebbi kiadása, szerkezete hasonló.

Érdemes röviden összehasonlítani az evangélikus és református énekkincset: sok köztük a hasonlóság, rokonság. Három, a reformátusok körében közkedvelt dicséretet néztem meg, hogy mely énekeskönyvekben bukkannak fel: 1. „Liebster Jesu…" (1. sz.); 2. „Alle Menschen müssen sterben…" (601. sz.); 3. „Wer weiß wie nahe mir…" (559. sz.) ének a német református énekeskönyvben) – mindhárom megtalálható a szász énekeskönyvben is.[80] Harmóniában állnak az evangélikus énekhagyományokkal, és a Zürichi énekeskönyv[81] is közli őket. Összességében elmondható, hogy a német nyelvterületen élő protestáns énekkincs egy-egy darabja mindkét hitvallású evangélikusoknál közkedvelt. Szerepelnek az *Evangelischer Liederschatz*[82] című gyűjteményben is.

Az istentiszteleten használt énekeskönyveket eredetileg bőrbe kötötték, de az újrakötött példányoknál plüss vagy bársony kivitel is látható. A bőrön nyomott minta adja a díszítést. Általában fém (többnyire réz) csattal és sarokvédővel látták el őket, időnként aranyozták a kötést, de a réz rátét is jellemző. Protestáns szimbólumokat használtak: kehely, ritkábban csillag, vagy zászlós bárány, olykor körbe foglalt „JESUS" felirat, fölötte korona. A sarkokat aranyozott motívumokkal díszítették. A mai kiadásoknál jóval nagyobb méretben készültek.

[79] Belső lapján olvasható a következő szöveg: *Christliches Gesangbuch für die öffentliche und häusliche Gottesverehrung zum Gebrauche der Evangelischen Gemainde im Tolna-Baranya-Schümegher Seniorat.* Preßburg, Gedruckt und verlegt von G. Ludwig Weber, 1828.

[80] *Christliches Gesangbuch zum gottesdienstlichen Gebrauch der Evangelischen Gemeinden in Siebenbürgen*. Georg V. Closius,Hermannstadt, 1854.

[81] Zürich, 1853. 354 éneket tartalmaz, alt és szoprán található benne.

[82] KNAPP 1850. Ez az összefoglaló kiadás 1328 oldalon 3067 éneket tartalmaz, az énekek szerzőinek névsorával és rövid életrajzával.

Imádságos könyvek

1. Szinte minden németajkú családban napi olvasmány volt Johann Friedrich Starck áhítatos és imádságos könyve, mely számos alkalommal megjelent. Érdekessége, hogy terjedelmes címe a tartalmat is közli.[83] Az 1680–1756 között élt lelkész szerző minden élethelyzetre lelki megerősítést kívánt adni. Starck Hildesheimban született, Giessenben járt egyetemre – a város akkoriban a pietizmus jelentős bázisa volt. Később magántanárként is dolgozott Frankfurt am Mainban. Fő műve a *Tägliches Handbuch*, mely imádságokat és énekeket közöl hat részben: egészségesek, elszomorodottak, betegek, haldoklók, áldott állapotban lévők, szülni készülők és gyermekágyasok számára. Kereken 1.000 éneket tulajdonítanak neki, de a 20. század elején már nem válogatták be szerzeményeit az egyházi énekeskönyvekbe.

2. Az egyik Gyönkről származó, gót betűs, apró (7x11 cm) imádságos könyv a hiányzó lapok miatt beazonosíthatatlan. Napi imádságokat, templomi, böjti, úrvacsorai imákat és vihar közben, majd a vihar elmúltával mondandó imákat közölt, illetve könyörgéseket és hálaadásokat, utazók fohászait, betegek utolsó sóhaját tartalmazza. Mindegyikhez énekszövegeket is ad, mintegy 200 oldalon.

Hittankönyvek, Káték

1. A népiskolák 3–4. osztálya számára, a konvent tanterve alapján állította össze Pfaff Dániel a *Biblische Geschichten* című, 58 oldalas hittankönyvet. A Nagyszékelyi egyházközség adta ki, a Bethlen Gábor irodalmi és nyomdai Rt. nyomtatta Budapesten, évszám nélkül. A 3. osztályra 31 leckét, a 4. osztályra 26-ot jelöl ki. A 3. osztályban 13 történetet az Ószövetségből vesz, a többit az Újszövetségből, a 4. osztályban 11 történet ótestamentumi, a többi az Újtestamentumból való. Az

[83] *Johann Friedrich Stark's Tägliches Hand-Buch in guten und bösen Tagen, enthaltend Aufmuterungen, Gebete und Gesänge 1. Für Gesunde 2. Für Betrübe 3. Für Kranke 4. Für Sterbende nebst mehreren fest-Andachten und viel schönen Buß,- Beicht, Communion und Wettergebeten Morgen und Abendandachten auf alle Tage in der Wochewieauch Kriegs, Cheurungs-, Fest- und Friedens, Gebeten Bei allen (Angelegenheiten) nützlich zu gebrauch Und mit Kupfern geziert. Mit einem Anhang von Morgen- und Abendgebeten Aufmunterungen und Gesängen für Schwangere Und Gebärende auf allerlei zufälle.* Druck und Verlag von Fleischamer und Spohn, 1895.

utolsó lapokon imádságokkal zár. Tömör összefoglalást ad a történetekről, de nem illusztrált. A könyv szerzője, Pfaff Dániel tanár Torzsán született, 1908-ban érkezett Nagyszékelybe.[84] A példányt a kiadás helyén gyűjtöttem be.

2. Szintén hitoktatási céllal íródott a Jézus életét történetek alapján bemutató, egy gyönki család által őrzött könyv. Címe: *Das Leben Unseres Herrn Jesu Christi Des Sohnes Gottes Und J. P. Silbert*. Leipzig, Verlag von Julius Wunder, 1868.

3. Egy másik hittankönyv a mórágyi református iskolából maradt ránk. Három részből áll: az elsőben a vallás történetével, a másodikban a keresztyén hit tanaival, a harmadikban keresztyén erkölcstannal foglalkozik. A keresztyén hit igazságait kérdés-felelet formájában tárgyalja.[85]

4. A református egyház egyik legfontosabb hitvallási irata a *Heidelbergi Káté*, amely a németajkúaknál is része volt a vallásoktatásnak. Ennek fényes bizonyítéka az a gót betűs káté, amelyet egykori hazájukból hozattak magukkal a hívők.[86] Az Erlangenből származó káté a jelenleg használatos magyar kátéktól több vonatkozásban is eltérést mutat. Az egyes kérdéseknél bibliai igéket közöl hivatkozásul, a kérdések és idézetek közé az 1., 2., 15., 23., 32., 103., 121., és a 130. zsoltárokat helyezi a szövegbe. A boldogmondásokat és a konfirmációra vonatkozó kijelentést is beilleszti a káté kérdései közé.

Lelki olvasmányok

1. Bár a „Losung" az evangélikus bibliaolvasók vezérfonala, számos református családnál megvannak még az elmúlt évek számai, mert ők is szívesen olvasták. Elsősorban Gyönkön és Nagyszékelyben találkoztam vele kötegszámra.

2. „Lesezeichen", a könyvjelzővé összehajtott egyetlen lap segítette a hívőket a Biblia rendszeres olvasásában. Vasárnapokra és ünnepnapokra az egész egy-

[84] SZIKLAI–DONÁTH 2007, 137.

[85] A könyvecske első lapján ez áll: *Kurzgefaßter Unterricht in der Christl. Religion Nach dem Bekentnisse der evangeilisch reformierten Kirche. Erster Theil: Geschichte der Religion.* Paks, Druck und Verlag von Rosenbaum Ignatz, 1922.

[86] *Der Heidelberger Katechismus mit Sprüchen und Psalmen.* Dritte Auflage. Erlangen, Verlag Rudolf Werkel, Universitätsbuchhandlung, 1924.

házi év során olvasmányokat és evangéliumi részleteket írt elő meghatározott rendben. Címe: *Nachweisung der sonn- und festtäglichen Episteln und Evangelien des Kirchenjahrs*. Gót és latin betűkkel egyaránt nyomtatott.

3. N. J. Hofmeyer: *Aus der Finsternis zum Licht*. Cassel, év nélkül, az előszó 1906. november 21-én íródott. A könyv a megtérés folyamatáról tanít, fejezetről fejezetre, igehirdetéseken keresztül. Egy gyönki asszony olvasmánya volt.

4. William Ruhn: *Beleb dein Werk, o Herr!* Kassel 1930. A könyv az imádságról tanít. Példánya gyönki gyűjtésből származik.

Zárszó

A Tolna megyei német reformátusság vallásos olvasmányának csupán egy töredékét tudtam bemutatni, de így is elénk tárult az elmúlt több mint két évszázadra jellemző végtelen gazdagság. A tűzvészek, a történelem viharai, a hozzá nem értés pusztításai ennyit hagytak meg számunkra, ízelítőül. A dolgozat ezen a módon – kicsit későn ugyan – de szeretné megőrizni és megbecsülni a németajkúak egykor nagy áldozattal megszerzett, félve őrzött kincseit.

Gyűjtési helyszínek:
Bonyhád – Református Egyházközség / 1 család
Harta – Tájház
Hidas – Református Egyházközség; Tájház
Gyönk – Református Egyházközség / 7 család
Mórágy – Református Egyházközség / 3 család
Nagyszékely – Református Egyházközség / 4 család
Ráday Múzeum, Kecskemét

IRODALOM

BELLÉR Béla (1881): *A magyarországi németek rövid története*. Magvető, Bp.
BUCSAY Mihály (1985): *A protestantizmus története Magyarországon*. Gondolat, Bp.
FELDTANZER, Oskar (2006): *Donauschwäbische Geschichte – Das Jahr hundert der Ansiedlung 1689–1805*. Donauschwäbische Kulturstiftung, München
FÉNYES Elek (1842): *Magyarország statistikája I.* Pest.

FÖLDVÁRI László (1898): *Adalékok a Dunamelléki ev. ref. egyházkerület történetéhez*. Bp.
KERESZTES Hajnalka (2009): *Mórágy, egy református német falu*, In: *Tanulmányok Dr. Prof. Csohány János tiszteletére*. Sárospatak-Debrecen
KNABEL, Wilhelm (1972): *Geschichte Bonyhads (Bonnhard) von der urzeitbis 1945*. München
KNAPP, Albert (1850): *Evangelischer Liederschatz für Kirche, Schule und Hausallem Christlichem Jahr hunderten*. Cotta, Stuttgart, Tübingen
KOCH, Ernst (é. n.): *Das konfessionelle Zeitalter – Katholizismus, Luthertum, Calvinizmus (1563–1675)*. Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig.
POLGÁR Mihály, szerk. (1842): *Egyházi almanak MDCCCXLIIdik évre*. Szilády Károly betűivel, Kecskemét.
LACKNER Aladár (1986): *Deutsches Heimatmuseum*, Tájak korok múzeumok kiskönyvtára 231. Bp.
SCHMIDT János (1939): *Német telepesek bevándorlása Hesszenből Tolna*-Baranya-*Somogyba a XVIII. század első felében*. Győr
SÍK Endre (é. n.): *Mórágy község és a Mórágyi Református Egyházközség története* 1724–1961. Kézirat. Mórágyi Református Egyházközség irattára.
SOLYMÁR Imre (1991): *„Hidas akkor szimbólummá vált"*. In. SZITA László – SZŐTS Zoltán: *A Völgység két évszázada*. Magyar Történelmi Társulat Dél-Dunántúli Csoportja, MTA Pécsi Akadémiai Bizottsága, Bonyhád.
SZ. KISS Károly, KÁLMÁN Farkas, BIERBRUNNER Gusztáv (1887): *Uj Magyar Athenás. Ujabbkori magyar protestáns egyházi írók életrajz-gyűjteménye*. Aigner, Bp.
SZIKLAI Zoltán – DONÁTH Jordánka (2007): *Fejezetek a nagyszékelyi egyházak történeteiből*. BalaTon Art, H. n.
SZILÁGYI Mihály (1992): *Mórágy*. Mórágy
SZILÁGYI Mihály (é. n.)*: Gyönk*, H. n. Száz magyar falu könyvesháza

Levéltári források:

Ráday Levéltár A1i. *Püspöki iratok* 1816.
Ráday Levéltár IV/2. *Püspöki iratok, Külső-somogyi egyházmegye. A nagyszékelyi ev. ref. német ajkú egyház története 1722-1886. Szász Károly vizitációja 1887. május 18.*
Gyönki Református Egyházközség, *Presbiteri jegyzőkönyv 1867–1891* német
Nagyszékelyi Református Egyházközség, *Egyházkerületi és egyházmegyei gyűlések jegyzőkönyve,* 1811–1832
Bonyhádi Református Egyházközség, *Presbiteri jegyzőkönyv* IV. 1935. január 18.

Levéltári kézirat:

KISS Adolf (é. n.): *A vadkerti ev. reform. egyház története keletkezésétől 1745-től 1891-ig*. Kézirat, Soltvadkerti Református Egyházközség irattára

Internetes források:

http://www.bibelgesangbuch.de/hessennassau (A letöltés dátuma 2010. 09. 01.)
mhtml:file://D:/Dokumentumok/Bremische Evangelische Kirche (A letöltés dátuma 2010. 09. 01.)

KMECZKÓ SZILÁRD

A kívülkerülés útvesztői

***Barcsi Tamás:* A kivonulás mint lázadás. A kultúrától az ellenkultúráig, avagy a megtalált szabadság**
Publikon Kiadó, Pécs, 2012, 240 oldal

(…) addig megyek,
míg lesz egy kis sziget,
majd írok neked.
Nem szóltam neki,
nem mondtam,
nincsenek szigetek.
Csak azt mondtam,
fiú, ég veled,
várom a leveled.
(Omega)

Barcsi Tamás új könyve szoros szálakkal kapcsolódik a korábbi, szerzőként vagy szerkesztőként jegyzett köteteihez. Míg *Az emberi méltóság* című kötetben a fogalom történeti és kortárs perspektíváit mutatja be, valamint a határterületeket bejáró elemzéseket ad közre, addig a*68 kísértése* címmel a párizsi diáklázadás negyvenedik évfordulójára készített opusz az ellenkultúra megteremtésének és felemás kudarcának állít emléket. A személyes visszaemlékezésektől, a generációs mozgalmak, valamint a nyugati és a kelet-közép-európai ’68 összehasonlító elemzésén keresztül egészen a korabeli magyar filmek '68 szellemiségét közvetítő, vagy inkább ennek a szellemiségnek a korabeli magyar filmek közegében történt lecsapódását vizsgáló tanulmányig, sokféle irányból közelítenek a szövegek… Vajon mihez is? Kézenfekvő volna azt mondani, hogy ugyanahhoz, de ez így nem igaz, ugyanis egymással nem vagy alig-alig érintkező írásokkal találkozhatunk, s ez esetben nem azoknak a részterületeknek a rokonságára vagy idegenségére gondolunk, amelyek a szövegek szorosan vett tárgyát jelentik. Úgy fest, hogy egymásnak ellentmondó történetekben

él '68 emléke, s a helyzet tisztázásában a résztvevők visszaemlékezései sem mindig segítenek. A Barcsi Tamást alapvetően foglalkoztató kérdés azonban nem az „igazi"'68 történeti feldolgozása volt már az évfordulós kötet készítésekor sem, hanem az emberi méltóság kérdésköre napjainkban. Ehhez a felismeréshez viszont kézbe kell venni *A kivonulás mint lázadás* című új könyvét, amely képes egységbe rendezni az eddigi munkákat.

A voltaképpeni kérdés nem a történeti rekonstrukcióra irányul, hanem sokkal inkább arra, hogy miért ennyire fontos számára '68, s mit lát meg a '68-cal hivatkozott jelenségmezőben? Mielőtt válaszolnánk ezekre a kérdésekre, röviden felvázoljuk a kötet néhány fontosabb gondolati vonulatát, mert – ezek ismerete, ha nem is feltétlenül szükséges a válaszok megfogalmazásához – mégis fontos látnunk, hogy milyen úton érkezik el a '68-as tematikához, némileg kiszélesítve a perspektívát: a lázadás és a kivonulás témájához, s ezzel összefüggésben miképpen nyúl ehhez a problémahalmazhoz.

Kultúra- és civilizációtörténeti elemzésekkel kezdődik a kötet. Hangsúlyozzuk a többes számot, mivel sok, kicsinek éppenséggel nem mondható téma lesz összeszőve az átfogóbb tematikus egységeken belül. Az elemzések eleinte a fogalomtörténeti vizsgálódások alakját öltik. Vajon milyen alakváltozásokon ment keresztül a civilizáció szavunk, s mikortól használatos a maival megegyező értelemben?– teszi fel a kérdést. Megtudhatjuk, hogy a*civilité* mint a szélesebb közösség (társadalom) részéről elvárt, civilizált viselkedésmód Rotterdami Erasmusnál tűnik fel első ízben a *De civilitate morum puerilium* című 1530-as kötetében. A kifejezés megjelenése természetesen mélyebb kulturális-civilizációs átalakulást jelez, hiszen a *civilité* által jelölt magatartásmód eltér a korábbi udvari (*courtoisie*) mintától.[87]Mitől válunk civilizált emberré? Attól, hogy alávetjük magunkat bizonyos eltüntetési folyamatoknak. Ez lesz a kötet egyik kulcsfogalma, ugyanis a mindenkori civilizációs állapot előír rá jellemző eltüntetési folyamatokat, amelyek beható elemzése nyitja majd meg az utat a jobb híján kultúrakritikainak nevezhető, a jelenkori állapotainkat górcső alá helyező elemzések előtt. A kérdést tehát ekként pontosítjuk: Milyen eltüntetési folyamatok figyelhetők meg Erasmus idejében?

[87] A civilizációs jellemzők hátterében természetesen kulturális meghatározottságok állnak. Ez a szövegből is világosan kiderül, a kettő közötti kapcsolatot azonban a kötet közvetlenül nem tematizálja. Hogy miként vélekedik ennek a kapcsolatnak a mikéntjéről Barcsi Tamás? A kérdéshez a válaszkeresés szándékával csak számos szöveghely összeolvasása, s a kötet egészének figyelmes átolvasása után érdemes közelíteni.

Válaszként álljanak itt a kötet idevágó, Norbert Elias kutatásaihoz kapcsolódó állításai: „[A]z emberek egyre jobban eltüntetik, *elfojtják mindazt, ami 'állati', ami közönséges, illetlen, fokozódik az önkontroll kényszere* (…). Megfigyelhetjük ezt a változást például az evés közbeni viselkedés (a közös tálból, kézzel történő étkezéssel, nagyobb 'állatrészek' felszolgálásával szemben a kis adagok tányéron késsel-villával való elfogyasztása, illetve az állat feldarabolásának az asztaltól való száműzése válik civilizált magatartássá), az orrtörlés, a köpködés, a 'természetes intéznivalók', a hálóhelyiségben való viselkedés, a férfi és nő közötti kapcsolat vonatkozásában, illetve a támadókedv változásában (kialakulnak az állami erőszak-monopóliumok)" (12–13).[88] Valóban, ahhoz, hogy el tudjuk egymást viselni, s nem csak az asztal mellett, és ne veszélyforrást kelljen szimatolnunk embertársunkban, a felsoroltakat el kell tüntetni vagy el kell fojtani.

Barcsit azonban nem ezek a kultúrtörténeti adalékok érdeklik elsősorban, hanem a civilizációs folyamat mechanizmusai és azok eredete. Nyilvánvaló, hogy nem bizonyos személyekre kíván rámutatni, legyenek mégoly hatalmasak is, mert az, ami előír és büntet, sokkal személytelenebb. A mindennapokban jobb híján, olykor persze meggondolatlanul rendszernek nevezzük azt, amihez (vagy amibe) illeszkednünk kellene. Ettől szerencsésebb a rendként való megjelölés, amelyen Barcsi még csavar egyet, s így, nagybetűsen, Rendnek nevezi kötetének legnagyobb jelentőségű szereplőjét, „aki" a lapokat időnként újraosztja. A Rendhez fűződő viszony határozza meg az egyéni magatartási stratégiákat korról-korra, amelyek repertoárja szintúgy jellemzi az adott időszakot, miként a Rend által finomabban vagy erőszakosabban kikényszerített eltüntetési folyamatok.

A jelenbe ugorva megkísérelhetjük elkészíteni mindazoknak az eltüntetési folyamatoknak a leltárját, amelyeknek személyünkben vagyunk kitéve. Napjainkra alkalmazva a kifejezést, furcsának, anakronisztikusnak tűnik a használata első közelítésben. Hiszen akár a digitális kommunikációs eszközeinkre támaszkodó online kommunikációra, akár az úgynevezett fiatalos öltözködési és viselkedési trendekre ráhangolt közízlésre gondolunk, sokkal aktuálisabbnak tűnhet az a törekvés, hogy mi módon tudhatunk még többet megmutatni magunkból, mintsem hogy az elrejtés lehetőségein törnénk a fejünket.

[88] A további utalások Barcsi Tamás könyvére – *A kivonulás mint lázadás. A kultúrától az ellenkultúráig, avagy a megtalált szabadság*– ebben a formában (12–13) jelölik a szóban forgó szöveghelyeket.

Pedig a Rend napjainkban is előír (elrejt, elfojt) és büntet. Miként érhetők tetten ezek a mechanizmusok? A megmutatás és az elrejtés egyidejűleg zajlik. Az újságírás fogalma átalakult (infotainment), virágzik a blogoszféra, rendkívül népszerűek a közösségi oldalak. Közterületen vagy akár a munkahelyen tartózkodva minden pillanatban rögzíthetik a lépéseinket, arckifejezésünket mobil vagy rögzített kamerával, illetve egyéb civil kommunikációs eszközökkel. Sokszor a tudtunkon kívül válunk mások médiafájljainak szereplőivé. A megmutatkozás öröme mellett ezek a körülmények sokunkat a magatartás tudatosabb megtervezésére, új szempontok szerinti mérlegelésére késztethetnek, hiszen (eltekintve itt a médiaeszközökhöz fűződő naiv, reflektálatlan viszonytól) „én" szeretném meghúzni annak a határát, hogy mit engedek magamból megpillantani, s mi az, ami a többiekre[89] már nem tartozik. Ez pedig a folyamatos kontroll állapotához vezethet, amelyből tényleg jólesik a nap végén kikapcsolódni. Csakhogy a kikapcsolódás a Rend által megnyitott lehetőségeken belül maradást jelenti, a kivonulás még csak meg sem jelenik a horizonton.

Túl azon, hogy majd' mindig mások tekintete előtt cselekszünk, s ez óvatossá tesz, az elrejtésnek egyéb, álruhás formái is tetten érhetők. A megmutatkozás a legtöbb esetben a látvány közízlés által előnyben részesített módjait követi, ami feltételezi az igazodást, önmagam átalakítását, korábbi (természet adta) megjelenésem elrejtését. Elég, ha az úgynevezett „fashion" betegségekre gondolunk vagy arra, hogy rendelkezésünkre áll a maga bizarr szolgáltatásaival a divatos megmutatkozás lehetőségét majd mindenkinek megteremteni képes szépségipar. Az elvárásoknak ezen a horizontján kívül kerülni nem megy sem egyszerűen, sem pedig könnyen. A meggondolatlanságért, ha megfeledkeznénk a közízlés hatalmáról, súlyos árat fizethetünk, amelyet a Rend nevében a szélesebb környezet ró ki ránk.

De mit jelentene meggondolt módon túllépni az elvárásoknak a Rend által közvetített körén? Ez lenne azon kérdések egyike, amelynek a nyomába erednek a kötet elemzései. Ezt a kérdést megfogalmazhatja ki-ki önmaga számára, azonban ez még nem társadalomtudomány, legfeljebb saját bejáratú életfilozófia, rosszabb esetben pedig felületes bölcselkedés. Feltehetjük azonban úgy is a kérdést, miként a kötet szerzője, hogy a kívülkerülés milyen lehetőségei adottak a mi számunkra, ezeket dokumentálhatjuk tudományos és irodalmi alkotások alapján, s kísérletet tehetünk a megértésükre. Hogy kellően komolyan ve-

[89] A „többieket" mindig a nyilvánosság adott színtereinek a függvényeként kell elképzelnünk.

gyük a megkívánt illeszkedés elől történő kitérés nehézségét, majdhogynem kilátástalanságát, fel kell vennünk a történeti vizsgálódásnak a David Riesman gondolataihoz kapcsolódó másik fontos szálát.

Az egyén társadalmi konformitását vizsgálva, Riesman három, különböző történeti korszakhoz rendelhető karaktertípust különböztet meg. A tradíciótól irányított karakter a helyes viselkedés általánosan elfogadott mércéihez igazítja a cselekedeteit. Előfeltételezi a helyes viselkedés evidenciaként adott mintázatát, választási lehetősége alig-alig van. Ez jellemzően az európai középkor időszakában volt elterjedt. A belülről irányított társadalmi karaktertípus a reneszánsztól az újkoron át, egészen a 20. századig lesz otthonos a termelés által meghatározott környezetben. Lehetősége van választani a különböző értékekhez illeszkedő életcélok között. A választást meghatározza a szülőktől származó belső iránytű, ami által fontossá válnak bizonyos tradicionális elemek is. A kortárs csoportok befolyása nem meghatározó a választásaiban. A belülről irányított azonban nem egyenlő az autonóm emberrel (13–15). Az a változás, amely a tradíciótól vezérelt típustól a belülről vezérelt felé mutat, megfigyelhető az etikai tanítások szerkezetének megváltozásában is. Az antik gyökerekkel rendelkező, teleologikus szerkezetű, erényalapú morál, amely a keresztény etikát is jellemzi, átalakul, mert a felvilágosodás korában a minden ember számára közös cél fogalma kérdésessé válik. Az etikai traktátusok ekkor az emberi természetet elemezve, különböző erkölcsi szabályokat vezetnek le, amelyek a különböző szerzőknél másként és másként öltenek formát. Összegezve, míg a jó élet mindenki számára elfogadható elképzelése veszít a jelentőségéből a szekularizált állam megjelenésével, addig a másik oldalon a személyes életcélok egyéni értékszemlélettel párosulnak (18).

A 20. század közepén jelenik meg tömegesen a harmadik riesmani társadalmi karaktertípus, a kívülről irányított karakter. Erre a típusra a kortárs csoportok által közvetített tömegkultúra van nagy hatással, míg a szülők, tanárok (nevelők) szerepe csökken. A kortárs csoportok által szokatlannak tartott célok, valamint a siker rendhagyó értelmezése inkább riasztó lesz a számára. Ennek a típusnak a kirívó példája Adolf Eichmann, legalábbis Hannah Arendtnek az Eichmann perről adott beszámolója alapján (Arendt, 2000). A bestiális tetteket nem maga a Gonosz, de még csak nem is valamiféle szörnyeteg, hanem egy lelkiismeretes hivatalnok követte el. Ez a lelkiismeret sajátosan hivatalnoki lelkiismeret volt. Eichmannt ugyanis a gondolattalanság, a képzelőerő totális hiánya jellemezte. Annak a képességnek a hiánya, hogy mások nézőpontjából is

végiggondolja a tetteit. A céljai a kapott parancs maradéktalan teljesítésére korlátozódtak, tettei következményeinek a végiggondolása pedig elmaradt (119). Eichmann a maga nemében kulcsfigura, a kívülről irányított típus mintapéldánya. Emlékeztet arra, hogy a racionálisan megszervezett nyugati civilizáció magában hordozza a barbárrá válás lehetőségét – a Harmadik Birodalom a racionális rend egyik lehetőségét valósította meg, azaz nem történelmi „kisiklás" volt–, s végül rámutat, hogy egy modern totális diktatúrában az autonóm döntések a Renddel szembeni nyílt ellenállást, a lázadást jelentenék. Ehhez pedig csak nagyon keveseknek van elegendő bátorságuk. Őket nevezzük hősöknek.

Csakhogy mi olyannak érezzük a világunkat, amely nemhogy bőséggel teremné a hősöket, hanem mintha nem tűrné a hős megjelenését. Mintha a hős hiányozna a világunkból. Ezért is teremtik meg százféle alakban a tömegkultúra termékei (Hollywood, a sci-fi és a ponyvairodalom). Csakhogy a médiumok által elénk tárt hősök vagy nem olyanok, akik esetében értelmezhető a Renddel való szembefordulás, vagy ha igen, úgy tetteik riasztónak, anakronisztikusnak vagy nem emberléptékűnek tűnnek, esetleg kiderül róluk, hogy a kívülállás merőben látszólagos. Az elképzelt hősök mintha nem lennének képesek a kivonulás használható modelljét közvetíteni. Nem is ezért találták ki őket. Kiegészítve a korábbi megjegyzést: nem egyszerűen a hősök hiányoznak − a helyzet ennél fonákabb –, a hőssé válás lehetőségei nem adottak a világunkban.

Úgy hiszem, közel kerültünk ahhoz a kérdéskörhöz, amely Barcsi Tamást leginkább foglalkoztatja. A gondolkodásnak ebben a közegében a „hős" karaktere csupán bizonyos lehetőségek végiggondolását segíti, hogy közvetve a saját világáról (a mi világunkról), s a mi Rendünkkel való szembefordulás jelenbeli lehetőségeiről tegyen érdekes megállapításokat. Hogy kerül a hős mégis az asztalra? A Renddel való szembefordulásnak nem minden eseménye értékes a témánk szempontjából. Azok az esetek, amelyek szimpla törvényszegésben öltenek testet (például a néhány évvel ezelőtti párizsi vagy londoni lázadások) vagy maradéktalanul leírhatók az orvostudomány fogalmaival (klinikai esetek), érdektelenek még akkor is, ha tudjuk, hogy a Rend a nehezen integrálható dolgokat előszeretettel kriminalizálja vagy őrültnek nyilvánítja. A szembefordulásnak és az értékteremtésnek ugyanis együtt kell megjelenniük. A hős figurája a rend sérültállapotát kijavítva, helyreállítja a kibillent rendet: lehetővé teszi bizonyos értékek megvalósulását, regulatív uralmát. Tudja, hogy mit miért tesz, s ebben az értelemben tettei nem esetlegesek. Tisztán látja a tetteihez fűződő viszonyát. Ebben az értelemben a kötet *Identitásproblémák*, valamint

Értékek és hősök című fejezetei szoros szálakkal kapcsolódnak egymáshoz. A kérdésünket ezért így tehetjük fel: Mennyiben nyílik lehetőség arra napjainkban, hogy döntéseinkkel maradéktalanul azonosulva, szembeforduljunk ezzel a Renddel, majd lefűződjünk róla. A küzdelem ugyanis még a Rendhez kapcsol, a lefűződéshez további energiák kellenek.

A hősökről adott tipológia elrendezhető a történeti dimenzióban is. Példa erre az antik gyökerekkel rendelkező harcos hős típusa. Míg Akhilleusz és Odüsszeusz középkori utódjának a lovag tekinthető, addig a 17. századi Don Quijote figurája (mint a lovagok kései leszármazottja) már azt közvetíti, hogy a modernné váló világban nincs helye a magányos hősnek (92). Hasonló korszakhatárt ábrázol a kegyetlenségében is romantikus cowboy-világ vonatkozásában a *Volt egyszer egy vadnyugat* című film.[90] A világok között eltévedt Don Quijote alakját nem érdemes olyan önérzetes kivonulóvá stilizálni, aki megkísérli kiküzdeni és elfogadtatni a maga szokatlan életvezetését. Napjainkban gyakran találkozunk hős rendőrrel, tűzoltóval, nyomozóval, hétköznapi hősként bemutatott valós vagy irodalmi alakokkal. De az ő sorsuk szintén nem értelmezhető a Renddel való szembefordulásként. Még John Rambo kivonulása sem sikerül maradéktalanul, hiszen a hívásnak engedve hasznos hősként harcol egy diktatúra (Szovjetunió) ellen a szabad világ (Nyugat) értékeinek a nevében. Rambo kivonulása látványos, sértett és dacos, viszont nem fűződött le korábbi világáról. Neki tényleg az hiányzik, hogy kiengeszteljék és megkövessék.

Ennél a pontnál emlékeztethetünk Che Guevara pályafutására is, elsősorban a Kongóban és Bolíviában játszott szerepére utalva, annak ellenére, hogy a kötetben egy másik hőstípus, a lázadó hős forradalmár altípusának példájaként jelenik meg (94–95). Guevara ugyanis saját magát mint forradalmi harcos gerillát Don Quijotéhez, egy elmúlt kor itt felejtett alakjához hasonlította. A világát tehát akként tapasztalta meg, mint amelyik nem nyit teret az általa is megjelenített hőstípusnak, s azt idejétmúltként mutatja fel. Természetesen mindez inkább segíti, mintsem gátolja, hogy Che Guevara személye mint a forradalmi romantika cowboya váljon ikonná, s egyúttal termékké, kitűzők, pólók és poszterek[91] formájában. Ez annyit jelent, hogy a lázadó, harcos forradalmár figurá-

[90] Példánkkal kapcsolatban nincs jelentősége annak, hogy a filmekből megismert vadnyugat valóban ilyen volt-e, avagy csupán mint elképzelt világ létezett.

[91] Sokan ismerhetik azt az I. világháborús mozgósító plakátot, amelyiken V. György angol király mutatóujját a nézőre szegezve adja tudtunkra, hogy a hazának szüksége van rád („Your country needsyou"). A plakát radikálisan átalakított változata sem ismeretlen a netet böngésző

ját a tömegkultúra különösebb erőfeszítés nélkül integrálta s tette ártalmatlanná.[92] Mindez a lázadó, harcos hőstípus deheroizálási folyamatának végpontját jelzi, amely a civilizált magatartás terjedésével párhuzamosan zajlott s ment végbe (100).

A többi hőstípus esetében is megállapítható, hogy korunk nem kedvez annak a magatartásnak, amely megkísérli kívül helyezni magát a megszokott elvárásokon és értékítéleteken. Itt jegyezzük meg, hogy azok az elemzések, amelyek 19. vagy 20. századi irodalmi művek kivonulás-szempontú olvasatát nyújtják, gyakran kifejezőbbek, beszédesebbek, a szerzői szándékot erőteljesebben ábrázolják, mint a kötet társadalomtudományi szövegeket faggató szakaszai. Mindez arra is felfűzhető akár, hogy nagyon is a sajátunknak érezhetjük ezeknek az irodalmi alakoknak a dilemmáit. Anyegin, Oblomov vagy Anna Karenina mint a beteljesületlen életek példái állnak előttünk. Ezzel együtt is igazságtalanok lennénk a szerzővel, ha nem vennénk észre, hogy a szépirodalmi szövegek értelmezései már a birtokba vett fogalmi eszköztár segítségével történnek, tehát ugyanazon érem két oldaláról van szó. Az irodalmi alakok sorstörténetéből kihámozható dilemma azonban nem sok jóval kecsegtet: megpróbálhatsz beilleszkedni a társadalomba, de ez önfeladással, önmagad megcsonkításával jár, viszont a környezeted megbecsül s nem háborgatnak. Ha szembehelyezkedsz a Renddel s megpróbálod elfogadtatni eszményeidet s a többiekétől elütő céljaidat, úgy akár kiközösítésre, támadásokra is számíthatsz, esetleg őrültnek nézhetnek, vagy nem vesznek rólad tudomást s megszűnsz a létezni a többiek szemében. A dilemma feloldásának lehetőségeként a művészlét kínálkozik, amely egyszerre garantálná a közösségen belüli létezést és az alkotás általi kívülkerülést, egy időben az élet kétféle szemléletét (130).

közönség jó része előtt. A rideg tekintetű György király helyét most a piros csokornyakkendős, hamiskásan mosolygó Che Guevara foglalja el, aki hanyag mozdulattal a nézőre mutatva közli, hogy „I want you to rebel!", azaz jókedvű lázadásra hív fel.

[92] Természetesen a helyzet korántsem ennyire problémátlan, különösen azokban az országokban nem, melyekben a kommunista eszme nevében forgatták fel és tették tönkre sok-sok ember életét. A lakosság jó része érthetően kevéssé hajlik arra a látásmódra, amely a kommunista szimbólumokat érdekes csecsebecsének, jópofa üzeneteket hordozó grafikus elemeknek tekinti, vagy amikor az ilyen eszmevilágú panteon lakóinak portréit hasonló kontextusba helyező megoldásokkal találja szembe magát. Vagy természetesnek tekintjük ezt a múltbeli közvetlen vagy közvetett rossz tapasztalatokon alapuló érzékenységet és elutasítást, vagy nem segít az a végtelenül egyszerű gondolatkísérlet sem, amelynek keretében a kommunista szimbolikát egyéb totális diktatúrák jelvényeivel vagy vezetőinek portréival javasolnánk lecserélni.

Tágítva a kört, s beleértve a „művészlelkeket" is, ennek az érzékenységnek a működését vizsgálva elemzi érdekes módon Barcsi Thomas Mann *A varázshegy* (1924), Hermann Hesse *Pusztai farkas* (1927), valamint Szerb Antal *Utas és holdvilág* (1937) című műveit. A műelemzések hangneme és következtetései alapján azonban egyedül a *Walden* tükörében előtűnő Henry David Thoreau 19. századi kísérletét tekinthetjük sikeres, ám visszavont vállalkozásnak. Thoreau kivonulása a városhoz közeli Walden tó partjára a méltó (itt: szemlélődő, gondolkodó) emberi élet és a szabadság keresésének kontextusában kerül bemutatásra. Az egyszerre bátor, ám óvatos Thoreau esete annak fontos példája, hogy az életünkön való változtatás lehetősége mindig fennáll, s ebben az értelemben kétségkívül pozitív példával van dolgunk. S alighanem ez az a pont, ami miatt Barcsi számára rendkívüli fontosságúvá vált a '60-as évek '68-cal hivatkozott lázadástörténete: ha számtalan módon közlik is veled, hogy nem lehet másként, ne hidd el, mert mindig megpróbálhatsz változtatni, megpróbálkozhatsz a saját élet kereteinek a kialakításával.

Ez a saját élet a többé-kevésbé autonóm élet. Az autonómia maradéktalan megvalósítására ugyanis aligha nyílik lehetőség. Korunk hőse lehetne az autonóm ember, ám kísérlete szükségképpen kudarcba fullad, mert már rövidtávon a közösségi kötelékek felszakításához, valamint a Rend általi szegregációhoz és megbélyegzéshez vezet. Tulajdonképpen '68 is, persze sok egyéb mellett, a saját élet megteremtésére irányuló kísérleteket jelenti, s ha figyelmesen olvassuk Barcsi Tamás új kötetét, észrevehetjük, hogy számára '68 érdemei elsősorban valóban ezen a területen ragadhatók meg.[93]

[93] A hazai '68-as tematikájú szövegek gyakran visszatérő eleme Nicholas Sarkozy és Orbán Viktor azon kijelentéseinek a bírálata, amelyek összekapcsolják '68-at és napjaink erkölcsi relativizmusát. Az őket bíráló kijelentéseket viszont – s ez a beszédmód meghatározó eleme – egy '68-ért folytatott ideológiai és kulturális küzdelem részeként értelmezhetjük. Az álláspontok − harci mozdulatok − védelmezők (meg- és átmenteni '68 „üzenetét") és támadók (méltatlan kezek ne piszkolják be az „üzenet" tisztaságát). Utaltunk rá korábban, hogy '68-nak meglehetősen összetett jelentésrendszere van. Ezt bőségesen alátámasztják a *68 kísértése* című kötetbe egybegyűjtött írások. A jelentésrendszer részét képezi, hogy '68 vereségével is igazolja a társadalmi forradalom elvi lehetőségét. Egy másik jelentésréteg szerint '68 életmód-forradalom volt, amely olykor skizofrén helyzeteket is teremtve, sok szempontból átalakította a családon belüli viszonyokat, az öltözködést, a személyközi kommunikációt, a zenei ízlést. Ez utóbbi lehetőséget (életmód-forradalom) komolyan véve, nem látunk feloldhatatlan ellentmondást a magyar miniszterelnök 2007-es kijelentéseiben, amennyiben az erkölcsi relativizmust nem azonosítjuk az immoralitással és a relativizmust általában az értéktelenséggel. (A nélkül is állíthatjuk ezt, hogy a politikai szó-

Az életmód átalakítása radikális lépések megtételét jelenti, amelynek lehetséges következménye a kivonulás. A kivonulás azonban nem szükségszerűen bekövetkező lépés. Annak a felismerésnek a folyománya, hogy a fennálló életviszonyok keretein belül nem fogadtatható el az emberi méltóságot számomra megőrizni képes életforma. Ekkor ez nem más, mint lázadás, akárcsak a hippik esetében. Nem mindegyik lázadó csoport jutott azonban el a kivonulásig. A hippikhez hasonlóan rendkívül színes képet mutató yippik a társadalmi cselekvés mellett kötelezték el magukat, szimbolikus gesztusaik pedig egyértelműen a fennálló kereteket feszegették.[94] Ők mutatták fel a kivonulás nélküli kívülkerülés egyik érdekes útját.

A ’68-as színpad rendkívül színes személyiségeket, csoportokat és mozgalmakat mutat. Lehetetlen akárcsak megközelítő módon is definiálni a ’68-cal hivatkozott jelenségmezőt. Legföljebb találomra emelhetnénk ki egyik vagy másik szereplőt a tarka menazsériából. Éppen ezért a ’68-ról való beszéd autentikus módját jelenti, ha ki-ki elmondja a maga ’68-as történetét. (vö. Barcsi –

noklat sajátos beszédmódját, logikáját az elemzés szempontjává tennénk. Sarkozy esete más, mivel a 2007-es elnökválasztási kampányban valóban voltak harsány, támadókedvet deklaráló kijelentései, amelyek megütközést keltettek, s kritikusaiban is felébresztették a harci logikát.) Az eddigiekből is érzékelhető, hogy ’68 a radikális baloldali diskurzus egyik fontos témája. Barcsinak azonban nem valamiféle baloldali elkötelezettség miatt vált fontossá a ’68-as tematika, azonban ő is az értékteremtés és értéktelenség (vagy értékrombolás) oppozíciójának keretei között értelmezi Sarkozy és Orbán kijelentéseit, s védi meg velük szemben a ’68-as értékteremtő mozgalmakat. A védelmébe vett érték pedig nem más, mint a saját élet kialakításának mindig jelen levő lehetősége, a sosem értelmetlen belefogni meggyőződése.
Vö. http://orbanviktor.hu/beszed/orban_viktor_tusnadfurd_337_i_beszede/; a lázadás motívumhoz lásd az Európai Parlament üléséről készített felvétel 4:16-tól kezdődő szakaszát:
http://www.youtube.com/watch?v=kKaGbW0ymtE (Utolsó letöltések: 2013. 03. 30.);
Sarkozy kijelentéseinek stratégiai-politikai kontextusához lásd:
http://www.gondolkodjunkegyutt.hu/spip.php?article256 (Utolsó letöltés: 2013. 03. 30.)

[94]A yippie mozgalom kereteit az Abbie Hoffman és Jerry Rubin által irányított Youth International Party adta. A legzajosabb akciójuk Chicagóban volt, 1968 augusztusában. A yippik a Demokrata Párt elnökjelölő konvenciójához időzítették a Festival of Life címmel meghirdetett, hat naposra tervezett nagyszabású rendezvényüket, amely az ellenkultúra ünnepe kívánt lenni. Az esetet Norman Mailer *Chicago ostroma* című elbeszélése is megörökíti. A yippik egy hippi farmról származó disznót (Pigazus the Immortal) jelöltek teátrális keretek között az elnöki posztra. Követeléseik közül néhány: a vietnami háború azonnali befejezése, a marihuána legalizálása, a pénz eltörlése, általános lefegyverzés, beleértve a rendőrséget is, az emberek helyett gépek dolgozzanak. (172–173).

Szabó, 2008. 17–25). Ennek jelentősége és érdekessége a radikálisan eltérő nézőpontokban keresendő, holott a mi közép-európai hatvannyolcunkról, annak sajátos perspektívájáról és tanulságairól, a nyugati '68-cas nézőpontokkal való összevetéséről még csak szót sem ejtettünk. Csakhogy a személyes történetek is változhatnak, ahogy időben távolodunk ettől az évtizedtől. Érdemes összevetni a 2011 óta immár nálunk is közismert Daniel Cohn-Benditnek a *68 kísértése* című kötetbe küldött, egyébként nagyon szívélyes hangvételű írását Barcsi Tamás elemzésével (178–179).Ebben a forradalomhoz való viszony tisztázásáról van szó. Míg Cohn-Bendit a forradalom témáját igyekezett magától távol tartani – „a mozgalom szellemiségének legmélyebb lényegét tekinthetjük 'politikailag megfejthetetlennek'" (Barcsi–Szabó, 2008. 14) – és tagadta, hogy a célok között szerepelt volna a hatalom megragadása, addig Barcsi felidézi Cohn-Benditnek a kívánt forradalom előrehaladásáról, lehetőségéről és szereplőiről tett 1968-as kijelentéseit. Mindez az emlékezet dinamikájára, esetünkre némileg kritikusabban vonatkoztatva: érdekvezérelt változásaira hívja fel a figyelmet. A jelenség korántsem csak Cohn-Benditthez köthető, s ebben az értelemben nem tekinthető rendkívülinek sem, ugyanis a megváltozott emlékezet akár közmegegyezés tárgyát is képezheti, mint az Franciaországban történt (vö. Balázs, 2007).

Barcsi szerencsére nem sétál bele az „igazi" '68-cat tisztázni akaró kérdés csapdájába. Számára '68 folyamatosan kísértő példája annak, hogy megéri ragaszkodni a személyes méltóságunkhoz és a méltóságot szavatolni képes életkeretekhez, még akkor is, ha a kísérlet kudarcba fulladhat. A változás bizonyos helyzetekben lehet, hogy nem is kíván tőlünk olyan sokat, míg más esetekben leküzdhetetlenként tornyosulhatnak előttünk az akadályok. A könyv nem ad receptet ahhoz, hogy mit tegyünk a saját életünkkel, erre nem is vállalkozhat. Minden esetben hangsúlyozza viszont, hogy a változtatást (mérsékelt vagy radikális, lázadás vagy kivonulás) az értékekhez való ragaszkodásnak kell motiválnia. Ha nem ez történik, az furcsa, rosszabb esetben nagyon is szörnyű, elviselhetetlen élethelyzetekhez vezethet. Ezeket a mindenképpen elkerülni kívánt lehetőségeket Bret Easton Ellis és Michel Houellebecq írásainak elemzésével mutatja fel olvasóinak. Ez a szerzői megoldás talán akként is tekinthető – bár ebben nem vagyok maradéktalanul bizonyos –, hogy megéri ragaszkodni tradicionális értékeinkhez, s érdemes bátran, kreatívan értelmezni azokat, mert képesek kivezetni bennünket a legmélyebb szakadékból is, amelybe Ellis és Houellebecq szövegei nyújtanak bepillantást.

IRODALOM

ARENDt, Hannah (2000): *Eichmann Jeruzsálemben. Tudósítás a gonosz banalitásáról*. Osiris, Bp.
BALÁZS Gábor (2007): Példaképünk, Sarkozy. *Élet és Irodalom*, 2007/39. sz. http://www.gondolkodjunkegyutt.hu/spip.php?article256 (Utolsó letöltés: 2013. 03. 30.)
BARCSI Tamás (2005): *Az ember méltósága*. Attraktor, Máriabesnyő– Gödöllő.
BARCSI Tamás, SZABÓ Gábor (szerk.) (2008): *68 kísértése. Írások az ellenkultúráról és örökségéről*. Jószöveg, Bp.
ELIAS, Norbert (1987): *A civilizáció folyamata. Szociogenetikus és pszichogenetikus vizsgálódások*. Gondolat, Bp.
HORKHEIMER, Max – ADORNO, Theodor W. (1990): *A felvilágosodás dialektikája. Filozófiai töredékek*. Gondolat – Atlantisz, Bp.
KLANICZAY Gábor (2004): *Ellenkultúra a hetvenes-nyolcvanas években*. Noran, Bp.
MARCUSE, Herbert (1990): *Az egydimenziós ember*. Kossuth, Bp.
ORBÁN Viktor (2007): Orbán Viktor tusnádfürdői beszéde. http://orbanviktor.hu/beszed/orban_viktor_tusnadfurd_337_i_beszede/ (Utolsó letöltés: 2013. 03. 30.)
VÁRKONYI Benedek (2012): A barikádok között. Beszélgetés a 68-as diáklázadásról Pierre Nora, Nicolas Baverez, Paul Gradvohl történésszel, Alain Geismar egykori diákvezérrel, Renée David újságíróval és Martine Cohen szociológussal. *Café Bábel*, 2012. 69. sz. „közemúlt", 17–22.

Tamus István linómetszete

Tamus István linómetszete

FÁTYOL ZOLTÁN

A drámától a groteszkig[95]

„475 éves a Debreceni Református Kollégium" – áll Tamus István tárlatmeghívójának címoldalán, ami azt jelzi, hogy e grafikai kiállítás egyszersmind a jeles évforduló előtt tiszteleg. Valódi ünnep ez minden debreceninek, a grafikusművésznek is – s természetesen nemcsak nekünk, helyben lakóknak –, a világ számos pontján emlékeznek meg ebben az esztendőben e fontos dátumról. A protestantizmus emlékei, vívmányai, jeles építményei pedig – köztük a Kollégium épülettömbje –, Debrecen állandósult és emblematikus jeleivé váltak.

Ezen túl a Református Kollégium falai között működő egykori rézmetsző diákok munkássága jelenti a debreceni grafika első megnyilvánulását, akik elsősorban iskolai atlaszok tábláit metszették, illetve munkájukkal a szemléltető taneszközök előállításához nyújtottak hasznos segítséget. A Debreceni Református Kollégiumban a 18. század utolsó éveiben ügyes kezű diákokból alakult az a kis csoport, amelynek tagjai rézmetszéssel foglalkoztak, s mivel az elkészült lemezeket nevükkel látták el, név szerint is ismerhetjük őket. Emlékük megidézése és munkásságuk előtti tisztelgés a debreceni grafikusművész Tamus István számára természetes gesztus, e kiállítás anyagának kizárólag grafikai lapokat tartalmazó bemutatása is erre utal. Ezek az egykori atlaszok, rézmetszett szemléltető eszközök, a jubileumi év ünnepi programjainak keretében, minden bizonnyal sokak érdeklődését keltik majd fel ismét a Református Kollégium könyvtárának kiállításain.

E szépen berendezett térben – a DOTE Elméleti Tömbjének aulájában – a peremre helyezett paravánokon vonulnak végig a linómetszetek, s a középütt üresen maradó nagyléptékű tér vezeti-irányítja a nézőt az intim grafikai mezők felé, arra késztetve, hogy közelről szemlélje a részletekben gazdag fekete-fehér nyomatokat. Az installálás és a kiállítás megrendezése Velényi Rudolf kollégánk munkáját dicséri, aki egykor hosszú éveken át szervezett és hozott ide máig emlékezetes kiállításokat.

[95] Elhangzott Tamus István grafikusművész kiállításának megnyitójaként a DOTE Elméleti Galériában (Debrecen, 2013. február 3-án).

Tamus István legkedveltebb grafikai technikája a linómetszés, bár folyamatosan műveli a rézkarcot és olykor a litográfiát is. A festészet területén is aktívan jelen van, akvarelleket készít, többnyire tájakat és csendéleteket fest, élmény és látványalapú szemlélettel. A meghívó második oldalán olvashatják a művészi pálya eddigi eredményeit és állomásait tartalmazó rövid életrajzot.

Ez a válogatás itt és most, kizárólag ezt a technikát vonultatja fel a lapokon, és szinte valamennyi darabját láthatja most a közönség, amely Tamus István eddigi munkássága során készült. Számos ismerős lappal találkozhatunk a paravánokon, amelyek korábban szerepeltek már különböző kiállításokon, de jelentős számban láthatunk frissen metszett dúcokról készült levonatokat is.

Jól kivehető tematikai blokkokat válogathat a néző e nyomatokból, egy-egy központi motívum, vagy jelenség köré gyűjtve különböző variánsokat. Ilyenek a jól ismert, és a művésztelepek társaságát, az egykori képzőművészeti szabadiskola figuráit felvonultató metszetek, a családi kötődéseket jelző lapok, az emblematikus Nagytemplom-variációk és a hozzájuk kapcsolható nyomatok, mint a Kántust ábrázoló például, és találunk szakrális témájú metszeteket: golgotát, kálvária-csoportot, vagy a Van Gogh hommage-ok szériáját, de néhány tájvariánst, csendéletet is.

A linóleum, mint a metszéshez szolgáló alapanyag, könnyen kezelhető, hajlékony, jól alakítható. A tusrajzok könnyedségét, primer kifejezőerejét, persze, nem könnyű megőrizni a metszés folyamán, ami hosszú időt vesz igénybe, de az elsőként felvitt tusrajz, ami rászárad a linóleum felületére, nem veszítheti el eredeti frissességét. Tamus István ezt a gyakorlatot, ezt az alakítási szisztémát követi, vagyis az első lendületre tustintával felrajzolt kép gazdagon variált részleteit megőrizni igyekezvén metszi végig, türelmesen, a kisebb-nagyobb felületeket. A fekete-fehér kifejezőeszközének használata – első közelítésre – nem kínál tág teret a grafikusnak, igen szűk körét nyújtja csupán a lehetőségeknek, és nagy fegyelmező erőt kényszerít rá. Közelebbről megnézve azonban, a fekete-fehér lehetőségei – e keskeny mezsgyéről lépve be – egész világot nyitnak meg az avatott kezek által.

Kínálják a nagy erejű drámai hatást, a két szélső pont: fekete nyomdafesték és fehér papír közötti végtelenszámú ütközést, míg a játékos és változékony formaképződményeken, mint apró szilánkok keverednek egybe a másutt súlyos tömbökbe sűrülő sötét-világos részletek. Vagyis e grafikák, hatásukban is – nem csak tónusértékeikben – határpontok között, jelesül, a drámától a groteszkig mozgatják a befogadói élményt.

A különböző témájú nyomatokon feltűnő szereplők kapcsolatai nem kötődnek történetekhez, nincs különösebb sztorija a figurák együttesének, tartozzanak bármely témakörhöz. A megjelenített emberi viszonyok nem narrációt követnek, és nem is egészen valóságosak. A művészközösség, a művésztelepek helyenként különös figuráinak világát közvetítő lapokon érezhető leginkább a groteszk, mint tudatosan használt kifejezőeszköz, de – természetes módon van jelen szinte valamennyi nyomaton. Az anekdotáknak, a humornak állandó forrása a művésztársaság élete, s ez inspirálja Tamus István grafikai lapjainak eme részét. Talán nem véletlen ez, hiszen a művésztelepek fontos terepét jelentik az elmélyült munka mellett a baráti együttléteknek is, amelyek természetes velejárói az oldott hangulat, a tréfás ugratások és a gyakorta groteszk humor. A Nagytemplom-variánsokon és a Református Kollégiumhoz köthető néhány linómetszeten is megcsillan a humor, a könnyed, de szeretetteljes közelítés. A Nagytemplom tornyai – helyenként – már-már antropomorfizálódnak, ahogyan ráhajolnak az előttük mozgó karikaturisztikus alakokra. A családi vonatkozásokat mutató nyomatok talán a legdrámaibbak, együtt a kálváriacsoportot ábrázoló lapokkal, a Van Gogh-reminiszcenciák szerepeltetése pedig idézi a nagy művész szenvedélyes életét, de a hétköznapok gyakorta kicsinyes jelenségei közé helyezve azokat, ismét az irónia felé közelítve a képi hatást.

A groteszk formai túlzások szinte minden grafikán feltűnnek, kifejezőerővel telítve a legapróbb részletet is. A figurák, az arcok majd mindenhol társaságban mutatkoznak, alig találunk olyan lapot, amelyen főszereplőként egyetlen alak jelenne meg csupán. A közösség erejének, abban az egyén megsokszorozódó lehetőségeinek, de a közösségvállalás kikerülhetetlen feladatának gondolata is átsugárzik a lapokon, megérintve a nézőt.

E kiállítás alkalmából jelent meg az a grafikai album, amely ezeket a grafikákat tartalmazza, s benne néhány gondolatébresztő sort is olvashatunk – Tamus István grafikáit szemlélve, Borbély Szilárd tollából –, *Hit és gondolat* címmel. Ajánlom szíves figyelmükbe az albumot és a bevezető írásokat is.

„[…] ha a hitről akarunk ma mondani valamit, akkor a művészetet kell faggatnunk. A művészet által létrehozott alkotásokat." olvashatjuk az első mondatokban. Bizonyára másutt is találkozhatunk, persze, a hit dolgaival, nem csupán a művészet tartományaiban, de kétségtelen, ha a műben nincs jelen, nem sugárzik át belőle hit és hitelesség, akkor gondolkodnunk kell, hogy mit is látunk, hallunk, vagy olvasunk tulajdonképpen, már nem csak a képzőművészetről beszélvén.

Belévetette hitét: mondja a magyar nyelv arra, aki elhatározva magát hinni kezd valamiben, figyelve, mennyire gyenge vagy erősbödő vállalt hitbéli szándéka és azzal együtt formálódó hite, más pedig megtalálja hitét valamiben, vagy valakiben, de vajon mit fejez ki nyelvünk ezekkel a csodálatos leleményekkel?

Mert első hallásra érezzük, e kétféle hit nem egészen azonos. Hogyan válaszolhatjuk meg e kérdést, bonthatjuk ki e nyelvi fordulatok jelentését, Önökre bízom. Annyi azonban bizonyos, a művésznek hitét a művészetben megtalálnia kell, s nem beléje vetni azt, ahogyan ezt Tamus István is tette, ezen az úton járva eddigi pályáját.

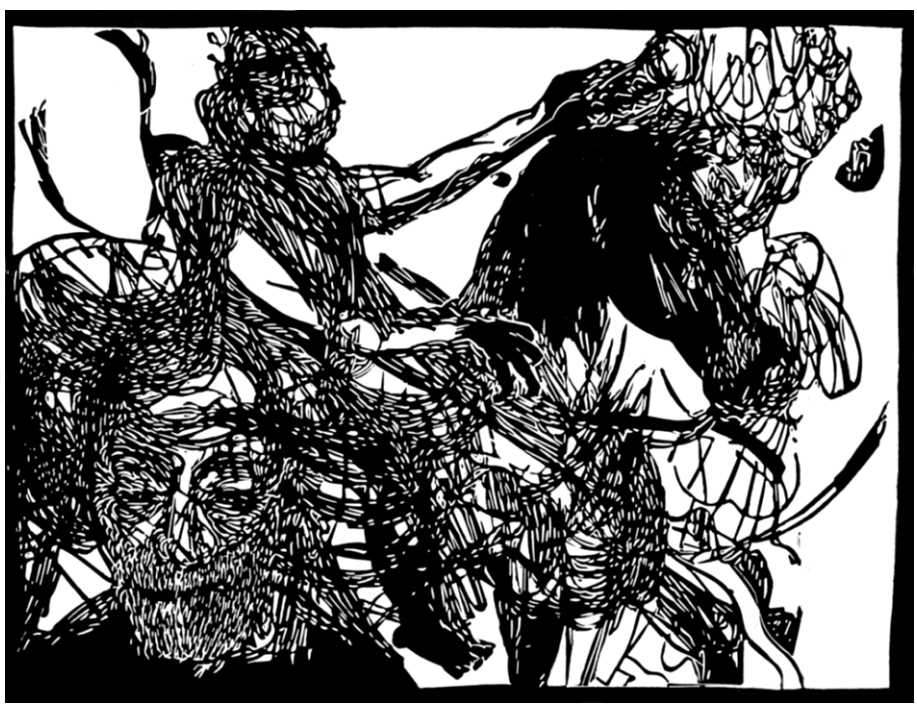

Tamus István linómetszete

FEKETE KÁROLY

A kiteljesedő és a kiteljesedni segítő Madarász Gyula festőművész[96]

Madarász Gyula (1935–2012) életében a természetébresztő tavasz nemcsak a március 14-i születésnap miatt, hanem a tavaszi tárlatok évadnyitó eseményeire készülés miatt is pezsgő időszak volt. Rákészülés az éves körforgásra. 2012-ben is azt reméltük, hogy a Debreceni Tavaszi Tárlat többszörös nívódíjasa, a Holló-, Csokonai- és Kölcsey-díj birtokosa is ott szerepel a törzsgárdás kiállítók között. Fájdalmunk, hogy nem így lett…

Teremtő Ura 2012. február 8-án hazahívta, s mi a temetésén egy éve és egy hónapja búcsúztunk tőle. Akik ott voltunk, láthattuk a temetési gyülekezet összetételéből azt, hogy tehetségben, emberségben, áldásokban gazdag élete miatt a kapcsolatszálak a Köztemetőbe vonzották a szülőföldről és városunkból a közeli és távoli, a vidéki, fővárosi és Kárpát-medencei barátokat, pályatársakat, tanítványokat és tisztelőket. Élő művésztabló vette körül ravatalát, kiegészítve a társművészetek és tudományos közélet más jeles személyiségeivel a végtisztességtevő gyülekezetet.

A rajztanári indulás tölcsérszerűen tágult, s egyre többen fértek bele a szívébe: szakkör, tanszék, alkotótábor, művésztelep, nemzetközi művésztelep – majd ezekből több is, és mindezek újabb és újabb tájegységekre terjedtek ki. Integráló és koordináló személyisége révén a kitáguló haza is megjelent, amikor dolgozott a Kárpát-medencei Magyar Festők Művésztelepéért, a Nagybányai Tájképfestők Telepéért, s az Erdély tájain létrejött táborokért – például Gyergyószárhegyen, Magyarláposon és Targovistén. Kiteljesedő élete másokat is kiteljesedni segített.

Hogyne hiányozna, s hogyne adnánk helyt itt egykori tanszékén ennek az emlékkiállításnak, hogy Madarász Gyula kiáltson nekünk a színek, a formák és tónusok nyelvén, s üzenjen a tűzpiros, a vörös, a sárga, a tiszta-kék, az üdezöld

[96] Fekete Károly rektor a Debreceni Református Hittudományi Egyetem és a Művészeti Tanszék Bakos Tibor Kisgalériája nevében köszöntötte Madarász Gyula festőművész 2013. március 20-án megnyitott emlékkiállítását. Itt a köszöntő szerkesztett változatát adjuk közre.

és a feketés-kék, mert a színek őt hozzák vissza közénk! Megidézik ősz hajkoronáját, nevető, élénk tekintetét, a szeretett tájak, emlékek élet-ízét, s a munkásan is rendezett műterem-lakás otthonosságát.

Bizony, hiányzik közéleti-kulturális jelenléte, amikor kart-karba öltve ott voltak feleségével, Margitkával a város művészeti-kulturális eseményein, hiányzik a társasági ember, a népdalszerető és énekelni tudó, a más nemzeteket tisztelő, de ízig-vérig magyar értelmiségi. Köszönet éppen ezért minden alkotásért, amely most őt is idehozta, felidézi példa-életét, és továbbörökítik képei azt az ethoszt, amit az ő egész habitusa sugárzott.

Szerencsés helyzetem van, mert a Család jóvoltából a temetés utáni napoktól kezdve minden nap Madarász Gyula 2004-ben festett *Ősz* című képe néz le rám, és munkám közben bíztat a maga életességével, dinamikájával és lobogásával a rektori szobában, hogy el ne keseredjek a nehézségek között, hogy ne szürküljek bele bokros teendőimbe, s ne fojtsanak meg akták, meg ne ölje meg lelkemet a körülöttünk tapasztalható lélektelenség. Nemcsak gyönyörködtet Gyula Bátyám képe, hanem naponta valóságos része erőforrásaimnak, amely igyekvésre serkent, s azt példázza: a mi munkánk nem hiábavaló az Úrban.

Emlékezésünk éppen ezért csonka lenne, ha a hálaadás nem törne fel belőlünk Madarász Gyula életművéért, s nem jutna eszünkbe a 90. zsoltár kérése:

> *„Örvendeztess meg bennünket annyi napon át, ahányon át megaláztál, annyi éven át, ahányban rossz sorunk volt! Legyenek láthatóvá tetteid szolgáidon, és méltóságod fiaikon! Legyen velünk Istenünknek, az Úrnak jóindulata! Kezeink munkáját tedd maradandóvá, kezeink munkáját tedd maradandóvá!" (15–17.)*

VITÉZ FERENC

Az örökségőrző öröksége

Madarász Gyula festőművész (1935–2012) emlékkiállításához

Madarász Gyula festőművész két nagyobb bemutatójának emlékét még frissen őrizzük, és megnemesítő áhítatot hozott a 2013. évi márciusi kamara-kiállítása is. A 70. születésnapi életmű-bemutatót a Déri Múzeum Zoltai Lajos-termében rendezték, a 75. jubileumi (életében az utolsó) kiállításának a Kölcsey Központ Bényi Árpád-terme adott otthont. Kettős jubileumot ünnepelt ekkor a művészházaspár – közös tárlatot rendeztek ugyanis, és felesége, Madarász Kathy Margit ruhatervező iparművész szintén erre az évfordulóra adta ki párkatalógusának második kötetét.

Nemcsak a nagyobb visszatekintő (és minden alkalommal számos új munkát bemutató) kiállításokra, hanem a kisebb szemlékre, a kamaratárlatokra is folyamatosan rendezgette az anyagot az alkotó, két művésztelep között erre is időt szakítva. Voltak olyan időszakok az életében, amikor az egyik tábor szinte még véget sem ért a Dunántúlon, már kezdődött a másik Erdélyben. Az utolsó válogatást (avagy az „utolsó széttekintést") még Madarász Gyula végezte el, és az özvegy ennek alapján – a kiállítóhely lehetőségeihez alkalmazkodva – szűkítette tovább az anyagot, Tamus István grafikusművész segítségével. Az emlékkiállítást egykori (utolsó) munkahelye rendezte, a Debreceni Református Hittudományi Egyetem Kölcsey Tanítóképzési Intézetének művészeti tanszéke – az intézmény Bakoss Tibor Kisgalériáját is a tanszék működteti.

Madarász Gyula 1961-től állított ki rendszeresen hazai és külföldi galériákban és múzeumokban. Állandó kiállítása van szülőfalujában, a bihari településen, Zsákán, a Rhédey-kastélyban. Oda is legnívósabb festői anyagából válogatott, így sorjáznak előttünk a kerítés mögött a gyermekkor titkai, az elhagyott, fehér falú ház magányának drámájától körbefészkelve, a megfagyott földek hideg csöndjével, máskor a messzi síkra szinte lávaként hömpölygő, izzó délután vibrálásával.

Akvarell (illetve gouache) technikával dolgozott. Ő maga rendszerint csak két szóval jellemezte munkáit: „lírai és expresszív". Néha magyarázatot is fűzött a jelzőkhöz: „A lírai kifejezés, úgy érzem, végigkísérte a festészetemet.

Korábban inkább a benyomásaimra, az impressziókra hagyatkoztam, most viszont talán nagyobb súlyt helyezek a kifejezés erejére, az erőteljesebb festői gesztusok megjelenítésére."

Madarász Gyulát nem a természet utáni festők között soroltuk abban az érelemben, hogy (ellentétben például a Hortobágyi Nemzetközi Művésztelep több tagjával) nem a természetbe kivonulva készítette el a képeit. Inkább csak a mindig fel-feltörő emlékeire hagyatkozott a műteremben, a munkaasztala előtt, mégis a puha festőiséget és a drámai töltéssel gazdagított szárnyaló líraiságot szemlélhettük alkotásain.

A megélt élményekből táplálkozott, mindig az elraktározott lelki információkat festette képpé. Nem egyszerű (profán) hangulatot, hanem olyan érzelmet épített föl a festményen, amely (szakrális) áhítat felé emel, mondhatni: jó szándékú indulatot fejezett ki, mintegy belső párbeszédet is folytatva a benne élő tájjal. Szellemi és lelki felelősséggé minősítette át az értékekkel szembeni viselkedésünket. Hiszen nemcsak a festőnek, de az embernek is fontos, hogy megőrizze azokat az értékeket, amelyek a természeti környezetünkben, a tájban is felfedezhetők, amelyek a múltunkban voltak meghatározók, amelyek magyarságunkat is jellemzik.

A kiegyensúlyozott és nyugodt szerkezetek, az impresszionista színhangulatok mellett a konfliktusok érzékenyebb, nyersebb tónusú, összetettebb hangzású kifejezésre is törekedett, a feszes, kiegyenlített kompozíciókba erős érzelmet, szenvedélyt, indulatot tudott belesűríteni. A harmónia és líra mögött így a Madarász-képekben valami kemény és sugárzó hit szorong, s ahogy kritikusa és barátja, Bényei József még egy 1995-ben nyílt kiállításának megnyitóján fogalmazott: emberi-alkotói szemléletének alapvető, leglényegesebb eleme „a szeretve megtartó hűség, kapaszkodás a földbe, füvek hullámzásába, felvillanó fényekbe". Érett motívumvilágában, változatos, mégis analóg hangsúlyokat felmutató formarendjében az utolsó évekre nem annak elemei, szín- és tárgyjelei szaporodtak, sokkal inkább a jelentéstartalom gazdagodott és vált egyre árnyaltabbá, egyaránt bemutatva a külső és a belső emberi világ változásait.

A tárgyjelek és stílusjegyek ugyanis már nem változtak, a tartalom viszont éppen az által mélyült, hogy kevesebb dologra koncentrált. Az alapvetően impresszionista alapjegy ugyanis már 1965-től kezdve jellemezte látásmódját és műveit – erre utal a *Művészet* folyóiratban Mészáros Fülöp által írt kritika (1965. augusztus), miszerint a nagyméretű Madarász-képek az impresszionizmus puha festőiségét és szárnyaló líraiságát hozzánk elénk.

Néhány évvel később már ennek a lírának a „komoly, férfias karakterét" emlegette Horváth Teréz, és ugyanebben az évben Dankó Imre (*Művészet*, 1972. május) egyenesen a képek által kiváltott erőteljes emóciókra hívta föl a figyelmet. Majd az 1980-as évek elejére egyre inkább érzékelhető lett az előbb emocionális, majd intellektuális feszültség. Székelyhídi Ágoston szerint a színeinek drámaisága fölerősödött, tónusai nyersebbek s érezhetően zaklatottabbak lettek, „bonyolultnak, küzdelmesnek, lüktetőnek mutatva ezáltal a világot magában és maga körül".

Madarász Gyula művészetét 1995-ben a Hajdú-Bihar megyei közgyűlés Kölcsey Ferenc-díjjal ismerte el, 2003-ban Csokonai-díjat kapott. A Kölcsey életműdíj volt. A Csokonai-díj Debrecen városának elismerése. Úgy érezte, hogy ezt nemcsak a festészetéért kapta, hanem a tanári munkájáért is. Alsó- és középfokú intézményekben egyaránt tanított rajzot, 1975-től 1979-ig pedig a Tanítóképző Főiskola művészeti tanszékén dolgozott, annak tanszékvezető főiskolai tanára volt. A Csokonai-díj átvétele után nyilatkozta, hogy szerinte azért is gondolhattak rá a díj odaítélésekor, mert bármerre járt a világon, Bulgáriában vagy Finnországban, Kárpátalján vagy Erdélyben, Lengyelországban, Litvániában, Ausztriában vagy Franciaországban, mindig Debrecent képviselte, debreceni művészként dolgozott a művésztelepeken, kapott elismeréseket és rendezett kiállításokat.

Munkáját és művészetét a Kölcsey- és Csokonai-díjak mellett Kölcsey- és Tőkés Sándor-emlékplakettel, Holló László-díjjal ismerték el, öt alkalommal tüntették ki Káplár Miklós-díjjal, a Hajdúsági Nemzetközi Művésztelep jubileumi emlékérmese és nívódíjasa volt. A debreceni őszi, tavaszi, országos nyári tárlatok többszörös díjazottja és nívódíjasa, debreceni városi, megyei szakszervezeti művészeti díjas, a Targovistei Nemzetközi Akvarell Szimpózium arany és ezüst, a Hatvani Országos Tájkép-biennálé bronz diplomása lett.

A művésztelepek szervezése számos feladatot rótt rá, hazai és külföldi nemzetközi művésztelepnek nemcsak tagja volt, de alapítója a hajdúböszörményi, hortobágyi és hajdúszoboszlói közösségeknek, művészeti vezetője a hajdúszoboszlói Cívis, a balatonvilágosi Kárpát-medencei magyar festők telepének. A hortobágyi telep örökös tagja volt, a művésztelep Boromisza Tibor-díjasa, a Cívis művésztelep nívódíjasa. 2007-től egy újfajta művészeti közéleti szerepet vállalt: Bényi Árpád után ő lett a „Munkácsy Trilógiáért" Közalapítvány kuratóriumának elnöke.

Felvillannak újra a Rhédey-kastélyban rendezett állandó kiállításának képei. Ezt a nívós anyagot 1998-ban ajándékozta szülőfalujának. Nem sokkal ez után egykori „műhelyében", a Kölcsey-főiskola Bakoss Tibor Kisgalériajában nyílt tárlata, majd a Déri Múzeumban a visszatekintő válogatás. A Kölcsey Központ Bényi Árpád Termében egy még inkább letisztult világot tárt elénk.

Az erre az alkalomra kiadott katalógusalbum bevezető, *„Füvek példája"* című elemző köszöntőjében írta Bényei József, hogy Madarász Gyula „művészete azért eleven és azért hat bennünk, emberekben, mert őrzi a fák tanításait, a füvek példáját. Fáin gyakran nincs lomb, csak a megmaradás fekete törvénye. Mert fái olykor feketék, mint ahogy a fekete madár, a varjú is gyakran ott van a képeken. Ugyanis Madarász, amikor festi, akkor őrzi és félti is azt a világot, amely az övé, a mienk, embereké. Düledező kerítések, sárguló házak mutatják, mennyire érzi, hogy a világból lassan kimúlnak a meleg otthont nyújtó vályogházak, a deszkakerítések, az árnyékot adó fák, derékaljat nyújtó füvek. És úgy vigyázza őket, hogy a táj, a föld, a flóra féltésében, szeretetében a legmélyebb érzelem és gondolat sugárzik felénk: a hűség. Mert ez a fogalom Madarász művészetének legtisztább, legigazabb summája."

A hűség mellett a gondoskodást, a gazdatekintetet emelte ki Arany Lajos *A természetarcú ember* című, Madarász Gyuláról írott portréjában. Miként Bényei Czine Mihály irodalomtörténész 1985 őszén a budapesti Derkovits-teremben elhangzott értékelésére apellálva emelte ki a „Veres Péter-i" hűséget, Arany Lajos szintén Czine nyomdokain haladva koncentrált a természetet befogó tekintetre. Czine Mihály úgy fogalmazott, hogy „tájaiban ott az ember lélegzete, az emberi tekintet". S ezt folytatja a gondolat, miszerint a képeken megjelenő természetet Madarász „szilárd önlelkéből sűríti a képre a sok-sok élményből összeállt, reaktív, esszenciális élmény nyomán" – véli Arany Lajos, aki szerint éppen ezért nőnek jelképpé e világban a legegyszerűbb elemek is.

A Bakoss Tibor Kisgalériában (március 20. és április 10. között) rendezett emléktárlat kamarajellege ellenére is képes volt reprezentálni Madarász Gyula művészetét, a képek egyszerre lírai és expresszív karakterét. Látjuk a Madrász-akvarelleken az erős és izgalmasan variálódó színeket: a vöröseket, kékeket és sárgákat, a föld színéből kivarázsolt rögök változékony barnaságát, mely finom átmenetekkel és ritmusokkal fut tovább a fákon, a háztetőkön, árnyékokban és az égen. Látjuk a páradús smaragd-sugárzást, ezt az önmagában is ellentéteket rejtő megfoghatatlanságot, hogy a levegő szinte izzik, vágni tud, mégis oly harapni valóan puha. Emitt olyan, mint az arannyá váló ólom, amott acélossá

hegedüli a horizontot az éles kacajú napfény. Belesimulhatunk az alkony bársonyosságába, és villogva járhat versenyt a szemünk a varjak dióleső tekintetével. Elpihenhetünk a gulyával, és a sárga horizont érzékeny, vibráló hívásának sem mondhatunk ellent, a hétköznapiból billenve át egy intellektuálisan szenzibilis létformába.

A tudat kontrolljának és az érzelmek ösztönös összecsapásának lehetünk a tanúi, a csöndnek és az elfojtott lendületnek. Megfogható szinte a lélek, elidőzhetünk a kompozíció belső és külső gyönyörűségén, a természeten és a hűségen, hozzáemelve a hűséghez annak párkifejezését: a féltést. Mert Madarász Gyula emberi-festői karakterének meghatározó jegye volt a múltmegőrzés, illetve az örökségféltés is. Emblematikus festményének érzem az *Örökségünk romjai* című képét.

S számon kérő a viszony, hiszen örökségünk a születésünk pillanatától felelősséget is jelent. Akár a hűség.

Madarász Gyula grafikai tanulmánya

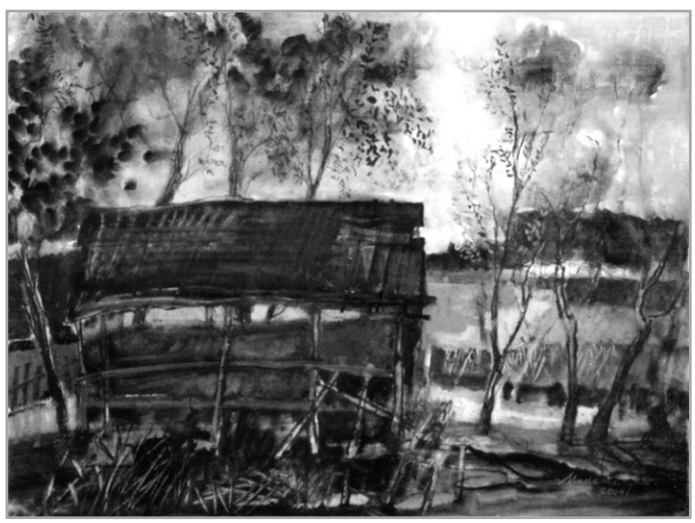

Madarász Gyula műveiből:
Örökségünk romjai (tempera, 2002, fent);
Szénás csűr (gouache, 2004, lent)

SZABÓ DIÁNA

Az érzékelési zavaroktól a fejlesztő terápiákig

***Pető Ildikó:* A szenzoros feldolgozás zavara. Az érzékelés szerepe a tanulásban és a viselkedésben.**
Belvedere Meridionale, 2012. Szeged.

Az emberi szervezetnek állandó szenzoros visszajelzésre van szüksége ahhoz, hogy a mindenkori szituációhoz alkalmazkodni tudjon. Minden olyan cselekvésnél, ahol a tárgyhoz, eszközhöz vagy embertársunkhoz kell alkalmazkodni, szoros kapcsolat van az érzékelés és a mozgás közt. A szem–kéz, szem–test koordináció funkcionális egységet alkot. A szenzoros feldolgozásban a vizuomotoros koordináció mellett a hallás, tapintás, bőrérzékelés és a térbeli tájékozódás is fontos szerepet játszik. Ez a szenzomotoros adaptációs készség az emberi egyedfejlődés során folyamatosan bővül, változik, finomodik. Azonban mi történik akkor, ha fejlődés során a szenzoros feldolgozás folyamatában zavar keletkezik? – Pető Ildikó könyvéből maradéktalanul választ kapunk a kérdésre.

Pető Ildikó könyve a szenzoros feldolgozás zavarának témakörét a lehető legnagyobb gondossággal, témagazdagsággal járja körül, melynek okán a mű a gyógypedagógia valamennyi ágának (speciális pedagógiának) szakemberei, továbbá a tanító és tanárképzésben érintettek számára alapműül szolgálhat. Mindamellett, hogy tankönyvként is kiválóan használható, a könyv egészét áthatja az elvitathatatlan elméleti szaktudáson túl a gyakorlatias szemléletmód, mely a szakemberek és szülők látásmódját egyaránt tükrözi.

A könyv szerkesztése kellően átlátható, jól strukturált, hat nagy fejezetre tagolódik és ezeken belül 2–6 alfejezetre, amelyek mindvégig törekednek a szakszerű megfogalmazásra, de ugyanakkor a közérthetőségre. A kötet szerzője a Debreceni Egyetem oktatója – aki évek óta részt vesz a tanárképzésben és a téma elméleti kutatásában, emellett gyakorló gyógypedagógusként segíti a sajátos nevelési igényű gyermekek integrációját – a gyakorlatban szerzett tapasztalatait is összegezte ezen írásában. A szerző a szülők által gyakorta felvetett kérdéseket, problémákat jól ismerve dolgozza fel az érzékelés szerepét a

tanulásban és a viselkedésben úgy, hogy a könyv a szenzoros feldolgozás zavarainak gyanújeleitől kezdve a diagnózis felállításán keresztül a terápiás lehetőségekig egyedülálló módon teljes körű tájékozódást nyújt a témában.

Köztudomású, hogy a magzati szervezet „működése" már az anyaméhben elkezdődik, ahol nagyon gyors változásokon, fejlődésen megy keresztül, mely során rendkívüli jelentősége van az idegrendszert érő hatásoknak. A könyv első, bevezető része a magzati észlelés, az érzékelési rendszer kialakulásának szemléltetésével indít, majd kitér a mozgásfejlődés „rugóját" képező reflexek megjelenésére és fennmaradásuk optimális idejére is. A magzat szervezetének „működését" meghatározó idegrendszeri fejlődés a terhesség 3. hetétől elkezd kialakulni, a 7–8. hét végére pedig már minden belső szerv kifejlődik, az agy bizonyíthatóan működésbe kezd, és megfigyelhetőek az első spontán és reflexes mozgások. A méhen belül eltöltött időszakban az érzékszervek meghatározott sorrendben fejlődésnek indulnak, és megkezdik működésüket.

A szerző részletesen bemutatja a taktilis (tapintási)-, a vesztibuláris (egyensúlyi)-, az auditív (hallási)-, az ízlelési-, és a vizuális rendszer fejlődési fázisait a magzati érzékeléstől elindulva. Az idegrendszer fejlődési fázisai és az érzékelési központok bemutatásánál kitér az agyfélteki dominancia-lateralitás izgalmas kérdéskörére, mely a szakemberek és a szülők körében egyaránt a figyelem folyamatos középpontjában van. A két agyféltekének azon tulajdonságát, hogy funkcióközpontok szerint differenciálódnak, lateralizációnak nevezzük. Annak alapján beszélhetünk egyoldali, vagy keresztezett dominanciáról, hogy az agy melyik agyfélteke válik dominánssá a különböző tevékenységek kivitelezése során. Amikor nem egyértelmű, hogy melyik a domináns agyfélteke, például ha a domináns szem és kéz az ellentétes oldalon van, akkor beszélhetünk keresztezett dominanciáról.

Gyakorta felvetődik a kérdés: keresztezett vagy kialakulatlan oldaliság esetén érdemes-e „átszoktatni" a helyes kézhasználatra a gyermeket? Válaszként a szerző példákon szemléltetve mutatja be az átalakított kezesség lehetséges okait, kitér a szükségesség és az ok-okozati viszony összefüggéseire.

A mozgásfejlődésünk irányításában kulcsszerepet játszó reflexeket megjelenésük és fennmaradásuk ideje, valamint jellege szerint is csoportosíthatjuk: méhen belüli reflexek, primitív reflexek, áthidaló reflexek és testtartási reflexek. A méhen belüli reflexek a káros ingerektől védik a magzatot, és többségük még a magzati korban leépül. Minden újszülött számos primitív reflexszel születik meg, melyek a túlélést, fejlődését teszik lehetővé számára az anyaméhben

és élet első évében. Ezen reflexek mindaddig aktívan fennmaradnak, míg a megfelelő izomzat vagy reakciókészség ki nem alakul, és az úgynevezett testtartási reflexek – például a Straussz-reflex, az ejtőernyős vagy kitámasztó reflex, vagy a szegmentális átalakuló reflex – át nem veszik néhány primitív reflex feladatát. A szerző a Goddard-féle primitív reflex profilon szemlélteti a primitív reflexek – Moro-reflex, a markoló-szopó reflex, a kereső-szopó reflex, a Galant-reflex, az aszimmetrikus tónusos nyaki reflex (ATNR), a tónusos nyaki reflex (TLR), Babinski reflex, a Landau reflex, szimmetrikus tónusos nyaki reflex (STNR) – megjelenésének, és optimális legátlódásának idejét. A könyv egyik érdeme abban rejlik, hogy a számos gyakorlati példa mellé szemléletes illusztrációkkal is szolgál, többek között a mellékletekben szereplő primitív reflexek bemutatásáról, vagy a Goddard (2009) „tudás fa" ábrájának segítségével az érzékelési rendszer összefoglalásáról.

A testünkben található érzékelési receptorok feladata környezetünkből és a testünkből érkező információk összegyűjtése, majd továbbítása az agyunk megfelelő részének, mely felelős az aktuális inger feldolgozásáért. Ezt követően agyunk az inger értelmezése után utasítást ad a testünknek az inger válaszadására. A szenzoros rendszer komplex hatásaként alakul ki az emberi szervezetben a környezetünkről alkotott teljes kép. A *szenzoros integráció értelmezése* keretében a kötet második fejezetében részletes bemutatásra kerülnek az érzékelés fajtái, melyek a következők: vizuális (látási), auditív (hallási), szaglási, ízlelési, taktilis (tapintási), vesztibuláris és a proprioceptív. A szerző a köznapi értelemben használt öt érzékelési területen felül másik kettőt is ide sorol. A proprioceptív és a vesztibuláris érzékelést, melyek ún. belső érzékszervként funkcionálnak és csak zavar esetén lépnek működésbe. A proprioceptív rendszer a testsúly értelmezéséért felelős, garantálja a testtartást, míg a vesztibuláris rendszer az egyensúlyunk megőrzését teszi lehetővé. Ez a két belső érzékszerv együttműködik a tapintással, annak érdekében, hogy megteremtsék az alapját a többi érzékelésnek. Ezek az érzékelések szavatolják többek között a jó közérzetet. A szerző az érzékelési területek bemutatásánál taglalja az egyes rendszerek részeit, feladatait, végezetül pedig az érzékelési terület feldolgozási zavarának felismerését részletezi a gyermeki reakciókon keresztül, aminek megértését szemléletes ábrák, rajzok segítik.

A szenzoros feldolgozás – vagy ahogyan néhány szakember emlegeti a szenzoros integráció – bonyolult folyamatát az elméleti ismeretekbe ágyazott gyakorlati példák útján teszi mindenki számára közérthetővé a könyv harma-

dik fejezete, ahol a megértést Fisher, Adler és Buege szenzoros feldolgozás szakaszait szemléltető ábrája segíti. A szenzoros feldolgozás három egymástól elkülöníthető szakaszból áll össze egy komplex folyamattá: szenzoros moduláció, szenzoros diszkrimináció és szenzomotoros (integrációs) válasz. A szerző a szenzoros feldolgozás és integráció folyamatára, mint egy, egymásra rakott építőkockákként tekint, ahol az épület biztonsága attól függ, hogy a kockák mennyire illeszkednek egymáshoz, különösen az alattuk lévőhöz. Ennek az elképzelésnek az analógiájára az első, legalsó szinten az ún. rejtett érzékelések helyezkednek el. Az idegrendszert az alapokból kiindulva irányítja és határozza meg a viselkedésünk sikerességét, tevékenységeinket, sőt még a tanulási folyamatot is. Bár a második fejezet címe alapján az olvasó már várt volna egyfajta fogalmi meghatározást, azonban a szerző a megszokottól eltérően előbb tudatosan megmagyarázza a folyamatot, csak aztán alkalmaz egzakt meghatározásokat. De ugyanezt a gondolatmenetet követte a szenzoros integráció és ennek szakaszainak, valamint a szenzoros feldolgozás zavarának meghatározásakor is. A szerző a szenzoros feldolgozás zavarát egy olyan állapotnak tartja, amikor a szenzoros információk nem szerveződnek össze, s emiatt nem születik válasz az egyén részéről. A zavarral küzdő egyének sokszínű tüneteit listaszerűen összefoglalja írásában. A szenzoros feldolgozás zavarával küzdő egyén egyik ismertetőjegye lehet például, hogy túlságosan érzékenyen, vagy egyáltalán nem reagál különböző típusú ingerekre, azaz túl alacsony, vagy túl magas az ingerküszöbe.

Különböző tanulmányok szerint az emberek legalább 5%-a, a gyermekek közül pedig minden ötödik küzd a szenzoros feldolgozás zavarával. A problémakör kutatása még gyerekcipőben jár, jelenleg nincsenek longitudinális vizsgálatok a témában, melyek a hatékony gyógyító módszereket feltérképezték volna. Az ideggyógyászat eddigi tapasztalatai azt erősítik, hogy nem egy életkor specifikus problémával állunk szemben, tehát a gyermekkorban jelentkező problémák az életük végéig befolyásolják a szenzoros feldolgozás zavarával küzdők mindennapjait.

A legterjedelmesebb fejezet a szenzoros feldolgozás zavarának felismerésével foglalkozik a különböző életkorokban. A szerző a szakemberek illetve szülők számára íródott könyvekben fellelhető gyermeki fejlődési skálákat felülvizsgálva meghatároz bizonyos mérföldköveket, amelyek nagy általánosságban igazak a kisgyermekek fejlődésére a nagymozgás, a receptív nyelvi fejlődés, az expresszív nyelvi fejlődés és az önkiszolgálás vonatkozásában. Azon-

ban hangsúlyozza, hogy ezeket a mutatókat csak értelmezési tartománynak kell tekinteni, a további vizsgálatok kiindulópontjának, hiszen ezek nem feltétlenül tükrözik a minőségi különbségeket a gyermek teljesítményében és készségeiben. Életkorhoz kötődően, 8 hónapostól középiskolás korig megad bizonyos szempontokat, melyeket a legtöbb fejlődési skála ugyan használ, de a minőségi elemek hozzáadásával egy teljesen más kép rajzolódhat ki a gyermekről. A gyermekek életkori szakaszai, fejlődési fázisai szerint részletezi is a szenzoros feldolgozás zavarát kiváltó okokat, tüneteket, továbbá az olvasó választ kap a diagnosztizálást követően a szülőket foglalkoztató „mi lesz ezután", „kihez forduljak" kérdésre, konkrét segítséget nyújtva ezzel a gyermekek érzékelési problémája felől érdeklődőknek. A szerző egyik erőssége, hogy minden választott témát körültekintően körüljár, összhangot teremtve a gyakorlatias megközelítési mód és az elméleti, módszertani kérdések bemutatása között.

Az érzékelési zavarokkal foglalkozó kutatók a gyermekek fejlődési fázisainak, illetve a különböző életkori szakaszainak megfelelő kezelési módok megtalálása és a pedagógiai segítségnyújtási területek kiaknázása érdekében folytatnak vizsgálatokat. A különböző kutatásokról általánosságban elmondható, hogy a szenzoros feldolgozás zavarával küzdő gyermek a kognitív, a nyelvi kommunikáció, a mozgás, és a szociális-adaptáció területén mutat elmaradást. A könyv e fejezete részletesen demonstrálja a különböző területeken jelentkező nehézségeket életkori bontásban, továbbá az egyes területekhez kapcsolódó készségekben, képességekben jelentkező eltéréseket. A kognitív fejlődés megkésése esetén kiemelendő, hogy bár a gyermek értelmi fogyatékosnak tűnhet, azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni az életkora mellett a teljesítményét befolyásoló tényezőket sem, mint például a családi szociális vagy kulturális háttere. Általánosságban elmondható, hogy a kognitív nehézségek az ismeretszerzésben, problémamegoldásban és a tanulási képességekben mutatkoznak meg. Míg a nyelvi kommunikációs fejlődés késésekor vagy sérülésekor a teljesítményt befolyásoló tényezők említésénél kulcsfontosságú a család által beszélt nyelv szintjének meghatározása, mivel a nehézségek életkortól függetlenül a verbális és a motoros készségekben jelentkeznek. A szociális adaptív viselkedés fejlődésének késése, vagy sérülése esetén a gyermek adaptív viselkedése és a játéktevékenysége életkorához képest eltérést mutat, amely a szélsőséges, túlzó érzékenységre okot adó reakciókban és az ügyetlen társas és önkiszolgáló tevékenységekben nyilvánul meg. A szociális és érzelmi fejlődés zavarával küzdő gyermeknek szintén nehézséget okoznak a társas kapcsolatok

a kölcsönösség és empátiás készség kialakulatlansága miatt. Problémát okoz számára többek között az önfegyelem és az alkalmazkodó képesség gyakorlása. A motoros és mozgásos fejlődés sérülése esetén a legjellemzőbb tünetek közé sorolandó a koordinálatlan mozgás, az érzékelés és a mozgás összerendezetlensége, valamint a mozdulatok minőségének és mennyiségének az átlagostól való eltérése.

Bármilyen probléma kezeléséről essék is szó, az csak akkor lesz igazán hatékony, ha eredményei, módszerei, szabályai szervesen beépülnek a család életébe. A kötet kitér a szenzoros feldolgozás zavarának az otthoni környezetben, és egyéb élethelyzetekben megfigyelhető tüneteire. A könyv különlegességét adja, hogy a figyelmeztető jelek precíz leiratán túl, lépésről-lépésre megfogalmazza egyes, otthon bekövetkező problémák enyhítésének megoldási lehetőségeit. Ilyen konfliktust eredményező szituáció lehet a gyermek és szülő között a nehéz reggeli ébredés, a lefekvés, vagy az étkezés, amelyet szenzoros diszfunkciós gyermek esetén, ha nem egyéb orvosi kérdés áll a probléma hátterében ún. tanult viselkedésnek nevez a szakirodalom. A szerző a fejezet végén csokorba szedve foglalja össze a szülőknek szánt legfontosabb tanácsait, melyeknek legfőbb üzenete a „más szemmel" látás. Az első s egyben legfontosabb tanácsa a felkészülés, egyrészt a szülőknek egy másfajta gondolkodásmódra, környezetre, tevékenységre való átállásra, másrészt pedig a gyermekek felkészítése az új tapasztalatokra, és azokra, melyekre a múltban negatívan reagált. Felhívja a figyelmet az otthoni fejlesztő, idegrendszert stimuláló gyakorlatok (ún. vesztibuláris ingerlő feladatok) túlzott gyakorlásának, túlstimulálásának tüneteire és veszélyeire, továbbá példákat hoz az idegrendszer helyreállítására.

A szenzoros integráció zavarát a gyermek diagnosztizálása során gyakran valamilyen más állapot jellemzőjeként írják le, ritka az, amikor a gyermek kifejezetten a szenzoros feldolgozás zavarának diagnózisát kapja, de jelentős különbség mutatkozik a szenzoros feldolgozás zavara és az enyhe szenzoros probléma között is. A témával kapcsolatban felmerül egy lényegi kérdést: Vajon a mindennapi életet befolyásolják-e, és milyen mértékben a már meglévő érzékelési nehézségek? Amikor egy érzékelésünk működése nem megfelelő, eredménytelen, a probléma más területeket érintve újabb és újabb problémákat hoz felszínre, így egyfajta láncreakció indul el. Tehát egyértelműen az érzékelési zavar soha nem marad független, a szenzoros integráción keresztül alakítja és formálja a személyiség fejlődését. A szerző Andersen és Emmons (2004) munkáin keresztül mutatja be a szenzoros feldolgozás minőségétől függő terü-

leteket, melyek a következők: (1) alacsony vagy éppen magas ingerküszöb, az érintésre, a mozgásra, a vizuális ingerekre, a hangok területén; (2) az aktivitási szint eltér a korosztályra jellemzőtől, a kortársakhoz képest szokatlanul magas vagy szokatlanul alacsony; (3) koordinációs nehézségek, koordinációs zavarok; (4) megkésett beszédfejlődés, alacsony nyelvi készségek; (5) megkésett beszédfejlődés, alacsony mozgásfejlettségi szint a nagymozgásban és a finommotorikában; (6) nehézségek a tanulásban; (7) negatív énkép; (8) nehézségek a tevékenységekben; (9) magatartási problémák, beilleszkedési nehézségek.

Az egyes területek részletezésén túl szükséges felhívni a figyelmet a sérülést, zavart előrejelző tünetekre, továbbá azon problémákra, melyek a sérülés, zavar következményeként adódhatnak. A szerző hangsúlyozza, hogy a szenzoros feldolgozás zavarával küzdő gyermek iskolai sikeressége, teljesítménye nem minden esetben áll szoros kapcsolatban a tanuló tényleges intellektusával vagy képességeivel. A fejezet különlegességét az adja, hogy a szenzoros feldolgozás zavarát Brown és Dunn (2002) munkái nyomán felnőttkorban is vizsgálja. A felnőttek körében való vizsgálódás, különösen ritka a témát érintő tudományos munkákban pedig indokolt a vizsgálódás körükben is, mivel becslések szerint a teljes lakosság minimum 5%-a érintett a szenzoros feldolgozás zavarában.

A gyermek, tanuló különböző szituációkban, élethelyzetekben jelentkező esetleges érzékelési problémáinak ismertetése a szülőknek, és a diagnosztizálást vagy fejlesztést végző szakembereknek egyaránt hasznos segítséget nyújt, mivel a szerző nagy hangsúlyt fektet a megelőzés és a probléma kezelési lehetőségeinek feltárására is.

A szenzoros feldolgozás zavarának kezelésére nincs egységes gyógymód, már csak a gyermekek különbözősége miatt sem, hiszen a terápiás kezelést minden esetben úgy kell megtervezni, hogy az maximálisan illeszkedjen a gyermek ingerküszöbéhez, ráadásul a változás eléréséhez hosszú út vezet, akár évek elteltével lesz csak érzékelhető. A szenzoros integrációs terápia néven a köztudatban elsősorban mozgás alapú, az érzékeléseket mozgással kombináló programok ismertek. A könyvfejezet - ötödik egysége - egyedülálló módon felsorakoztatja a szenzoros feldolgozás zavarával küzdő gyermekek, tanulók esetében alkalmazható terápiákat. Bemutatja az Ayres-terápián át, a Doman-Delecato-módszerttől a Sindelar terápián át a „Szenzoros diéta" programját, minden esetben kitér a program lényegi elemeire, céljára és a terápia szakaszaira. A fejezet végén mintegy összefoglalásként általánosságban ismerteti a te-

rápiás eljárás gyakorlati megvalósítását, a fejlesztő foglalkozásokon történő tevékenységeket. A szerző sajnálatának is hangot ad azon terápiás foglalkozások esetében, amikor a foglalkozást nem gyógypedagógus, hanem olyan végzi, aki csak egy módszer szakembere, hiszen ilyen esetben a foglalkozást végző személy nem rendelkezik speciális ismeretekkel a probléma komplex kezeléséről, csupán az adott módszer ismeretének birtokosa.

A könyvfejezet választ ad az olvasó számára egy gyakran felmerülő eldöntendő kérdésre, miszerint szükséges-e a gyermek gyógyszeres kezelése a fejlesztő terápia mellett, illetve az érdeklődők csemegézhetnek a vesztibuláris rendszert célzó eszközökben, melyeket a könyv képekkel illusztrálva, előnyüket és alkalmazásuknak veszélyeit bemutatva prezentál.

A szenzoros integráció zavarát gyakran nevezik „rejtett betegségnek", mivel a diagnózis felállítása során gyakorta nem kerül említésre, azonban nem szabad elfeledkezni arról, hogy számos esetben egyes állapot magában hordozza ezen zavar meglétét is. Az utolsó fejezet ezeket állapotokat csoportosítja (pervazív fejlődési zavarok, tanulási zavarok, figyelemhiányos vagy hiperaktivitás zavar), továbbá a hozzájuk tartozó egyes diagnosztikai kategóriák, szindrómák, zavarok sokféle változatát, típusát különíti el, kiemelve, hogy az adott állapot kialakulásában, jellegében miképp tölt be szerepet a szenzoros zavar. A szerző szerint a szakértői vélemények célja, hogy felismerjük a gyermek szükségletét, ám sajnálatos módon a szenzoros komponens alig jelenik meg a szakvéleményekben, mivel a szakemberek egyelőre alulértékelik ennek szerepét.

A könyv egészen egyedi módon enged betekintést a szenzoros érzékelési zavarral küzdő gyermekek, tanulók és felnőttek érzékelési, észlelési folyamatainak világába (otthoni környezetükben, az iskolában és egyéb más élethelyzetben való viselkedésükbe), illetve bevezet a megelőzés és a gyógymódok, terápiák szövevényeibe. Rámutat arra, hogy egy sérült állapotból adódóan, a valamely területen korlátozott személyek milyen problémákkal küzdenek a mindennapi életük során, így sajátos helyzetüket megértve közelebb kerülhetünk egymáshoz. A szülők, hallgatók, gyakorló pedagógusok, speciális végzettséggel rendelkező szakemberek, érdeklődők számára egyaránt hasznos és tanulságos olvasmány lehet Pető Ildikó munkája.

ERDEINÉ NYILAS ILDIKÓ

A református nevelésről oktatáspolitikai megközelítésben

Rébay Magdolna: **Református közoktatás a fővárosban a kezdetektől 1952-ig.** *Kitekintéssel az illetékes egyházmegyék és a Dunamelléki Református Egyházkerület közoktatási politikájára.*
Csokonai Könyvkiadó, Debrecen, 2011, 399 oldal

A Julianna Református Elemi Iskola fényképe nem véletlenül került Rébay Magdolna könyvének borítójára. A Csokonai Kiadó gondozásában 2011-ben megjelent, *Református közoktatás a fővárosban a kezdetektől 1952-ig* című (*Kitekintéssel az illetékes egyházmegyék és a Dunamelléki Református Egyházkerület oktatási politikájára* alcímű) kötetet a református közoktatás hazai történetének meghatározó dokumentumaként olvashatjuk. A könyv témája átfogó, és kapcsolódási pontjait figyelembe véve rendkívül szerteágazó, de összegző igényű számvetésnek is tekinthető a hazai neveléstörténet szempontjából, valamint kiindulást jelentő lépésnek további kutatásokhoz.

A mű négy szempontból tehető elemzés tárgyává, mely egyben a kötet nem számozott szerkezeti egységeinek feleltethető meg. Az első részben a reformátusok budapesti történetének területi és társadalmi vonatkozásait veszi górcső alá a szerző. A második fejezet nyújt betekintést Budapest fenntartók szerinti közoktatási helyzetébe. A harmadik részben a református oktatás- és neveléspolitika jellemzőit tanulmányozhatjuk. A negyedik rész a budapesti református közoktatást mutatja be, intézményi bontásban.

Az összegzést követően a szerző mintegy 40 oldalnyi terjedelemben értékes forrásokat bocsájt az olvasó rendelkezésére. Ahogy a mű alcíme utal rá: a főváros mellett a Dunamelléki Református Egyházkerület oktatáspolitikáját is megismerhetjük (ami ötödik vizsgálati szempontként is értelmezhető). Ez utóbbi teszi indokolttá a tekintélyes forrásanyag közzétételét, és minden túlzás nélkül állíthatjuk, oktatás- és neveléstörténeti szempontból figyelemre méltóvá a kötetet.

A sokrétűség természetesen kérdések feltevésére készteti az olvasót, mert „ *a református oktatásról, az iskolák XIX–XX. századi történetéről nagyon keveset*

tudunk" – írja a szerző már a bevezetésben. A kutatás aspektusai: az iskolák irányítása, fenntartásának kérdései, a működés tárgyi keretei, az iskolák szervezeti kultúrája, a tanulók felekezeti és társadalmi összetételének adatai, az oktatás tartalma, a vallásos élet elemei, a vallásoktatás, a nevelés felekezeti vonásai, az internátus működése, viszont segítenek az eligazodásban.

A kutatás megközelítése oktatáspolitikai jellegű, mely rámutat azon szándékokra, melyek a református iskolák alapításához vezettek, és amelyek az intézmények szervezetének és tartalmának alakítása mögött húzódtak. Az iskolatörténetek – például a Julianna Református Elemi Iskola, A Filadelfia Diakonissza Szövetség Iskolája, a Budapesti Református Gimnázium, Lónyay Gimnázium, Baár–Madas Református Leánynevelő Intézet története – és a főváros oktatásügyének áttekintése adja a kötet értelmezési keretét. Részletes elemzését olvashatjuk alapító dokumentumoknak, amelyekhez az egyes iskolatípusok megszületése köthető, illetve amelyek az intézmények további működését érintették.

Legalább annyira fontos a szakma (tanügyigazgatásban résztvevők, igazgatók, tanárok) álláspontjának megismerése, mely a szakfolyóiratok elemzését követően tárul elénk. Az oktatáspolitikai megközelítés lehetőséget adott szerzőnknek az egyes iskolatípusokban a képzés tartalmának (tantervek változása, óratervi arányok) bemutatására is. Természetesen árnyalt képet kapunk a fenntartó református egyház szerepéről az iskolák létrehozása és működtetése vonatkozásában is. Továbbá szerzőnk arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen sajátosságai voltak az adott korszakban a református nevelésnek, vagyis a református szellemiség megteremtésének az iskolákban.

Alapvetően a vallásos nevelésből fakadóan olyan értékek megteremtésére mutat rá, amelyek napjaink református közoktatásának is sajátjai. Többek között a református nevelés modern szemléletű, magyar érzelmű, puritán, fegyelemre tanító, családias életre nevelő, fölösleges korlátokat nem állító és a tanárok és növendékek közötti összetartást is fontosnak tartó tevékenység. A református iskolák jellemző vonása a diákok szellemi, erkölcsi fejlődését előmozdító, őket aktivitásra késztető autonóm egyesületi élet szervezeti kereteinek kialakítása volt.

A Julianna Református Elemi Iskola az állami tantervet követte és a nevelésnek az oktatásnál is nagyobb jelentőséget tulajdonított. A Julianna Iskolában erőteljesen hangsúlyozták a család és az iskola közötti kapcsolat fontosságát, mint a nevelésben való együttműködés alapját. Az iskolában a vallásos neve-

lésben a református hagyományoknak és a hitnek megfelelően, a többi iskolánál nagyobb szerepe volt a Bibliának.

Az iskola holland kapcsolata is a vallásos nevelést preferálta. Holland mintára nem véletlenül hívták az intézményt „bibliás iskolának". Mindezt így fejezte ki Ravasz László püspök az iskola megnyitóján, 1926. szeptember 13-án elhangzott beszédében: „*Legyen egy olyan iskolánk, amelyben nemcsak a vallásoktatás, hanem minden egyes tárgy tanítása, az egész környezet, a mi református vallásunk szellemét leheli és erejét árasztja. Legyen egy iskola, amelyik a Biblia fundamentumára épül s már a kicsinyek között is egyedül az Isten dicsőségét szolgálja.*" Ugyanezt hangsúlyozta Henrik Colijn egykori holland kormányfő is: „*Ez az iskola református keresztyén iskola. Ez azt jelenti, hogy minden tantárgy tanításánál abból a gondolatból indul ki, hogy nekünk e világban életünk minden idejében Istent kell szolgálnunk és őt kell dicsőítenünk. Az a forrás, amelyből az Úr tanítását és figyelmeztetését merítenünk és az életünk berendezésére vonatkozó szabályt vennünk kell: Isten írott szava, vagyis a Szentírás. Ezért a* Bibliának *kell lennie annak a központnak, amely körül minden tanításnak csoportosulnia kell, vagy - hogy inkább egy nagyon modern képet használjunk - a Bibliának kell lennie annak a villamossági központnak, ahonnan a villanyáram szétömlik az egész oktatásba.*"

A fenti gondolatok valósággá váltak a Julianna Református Elemi Iskolában, talán ezért is került a könyv borítójára az iskoláról készült fénykép. Vagyis a református iskolák jellegét a református vallásos nevelés és a nemzeti kultúrához való kötődés határozta meg leginkább. A református elemi iskolákban a vallás- és egyháztörténet mellett a bibliaismeret és az egyházi énekek megtanulása képezte a vallásoktatás magját. A középiskolákban a belmissziói törekvések hatására lett egyre intenzívebb az iskolai vallásos élet, hitvallásos egyesületek, cserkészcsapatok jöttek létre.

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy Rébay Magdolna a magyarországi neveléstudományi kutatások szempontjából nélkülözhetetlen könyvet tett le az asztalra. Munkája sokrétűségéből, témája rendkívüli összetettségéből következik, hogy sok hozzászólást válthatnak ki az általa leírtak. Ez így van rendjén, hiszen egy kutató ember munkája akkor válik élő és másokat is gondolkodásra késztető alkotássá, ha forgatják, vitatják, továbbgondolják, és tematikailag bővítik. Erre az együttgondolkodásra hív minket, olvasókat a kötet.

Tamus István grafikája

HODOSSI SÁNDOR

Optimizmus és szolgálattudat, avagy a református teológia alapelvei Karácsony Sándor pedagógiai modelljében

***Bognárné Kocsis Judit:* Karácsony Sándor pedagógiai modellje és recepciója a református felsőoktatásban.**
Pannon Egyetem Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar, Neveléstudományi Intézet, Pápa, 2010., 191 oldal

Karácsony Sándor pedagógiai munkásságának feldolgozása a református pedagógia egyik legfontosabb feladatának tűnt a rendszerváltást követő időszakban. Bognárné Kocsis Judit *Karácsony Sándor pedagógiai modellje és recepciója a református felsőoktatásban* című kötete – amely a Pannon Egyetem Neveléstudományi Intézete és Pedagógiai Oktató- és Kutatóközpontja kiadásában jelent meg – ebbe a vonulatba tartozik. A szerző kutatási területe Karácsony Sándor nevelési rendszere, pedagógiájának eddig felfedezetlen részei, valamint a református felsőoktatás, a református pedagógusképzés gyakorolt, elfogadott nevelési elvei.

A kötet kilenc nagyobb egységben, illetve további alfejezetekre bontva mutatja be a kutatási eredményeket. A függelékben interjúrészletek és Karácsony Sándor tevékenységéhez kapcsolódó anyagok találhatóak. Az első rész a *Bevezetés*, amely strukturáltan mutatja be a kutatás lényegi elemeit: a kitűzött céljait, az alkalmazott módszereket, valamint hipotéziseit a vizsgált kérdéseket illetően.

A *Karácsony Sándor pedagógiai tevékenységének recepciója – magyar nyelvű szakirodalom alapján* című fejezet részletesen mutatja be Karácsony Sándor megítélését a feltárt időszakban. A kötet a történelmi, politikai események tükrében négy nagyobb részre tagolja a vizsgált korszakot, ezek a következők: *1945 előtti időszak, 1945 és 1956 közötti időszak, a Kádár-korszak* és a *rendszerváltás utáni időszak*.

Az egyes szakaszokban Karácsony Sándor munkásságának elfogadása különböző. A szerző a történelmi, politikai események változását figyelembe véve állapít meg jellemző sajátosságokat Karácsony nevelésfilozófiájáról, írókra

vonatkozóan. A Karácsony Sándorhoz kapcsolódó magyar szakirodalom, valamint cikkek, tanulmányok számbavétele alapján egyértelműen megállapítható az összefüggés: vannak, akik elsősorban elfogadtatni, népszerűsíteni kívánják műveit, mások viszont az érdemi reflexiót hiányolják. További érdemi megállapítás, hogy a politikai események tükrében változott az ő megítélése, a rendszerváltás előtti időszakban leginkább politikai aspektusból bírálták munkásságát, a rendszerváltás után azonban egyértelműen emelkedik a különböző kutatási területek megközelítéséből publikálók száma.

A harmadik rész Karácsony Sándor pedagógiai eszmerendszerét mutatja be. Bognárné Kocsis Judit szerint Karácsony rendszerének alapját a református teológia alapelvei, tézisei adják, ennek megfelelően vizsgálja a protestáns életformára, a református iskolára, a református pedagógusra, a református hitre, a nevelésre, a magyar nevelésre, a nevelési közösségekre vonatkozó sajátosságokat.

Karácsony Sándor nevelési rendszere, nevelésfilozófiája a református pedagógiára nagy hatást gyakorolt. Nevelési elveivel, téziseivel nem modern pedagógus akart lenni, nem a korában népszerű eszméknek akart megfelelni, hanem a Biblia tanításainak, valamint az örök értékek felmutatására törekedett.

A református pedagógiai, neveléstudományi alapvetések, hagyományok kialakításához természetesen hozzájárult a valláserkölcsi értékrenden alapuló társadalmi, szellemi berendezkedés.

Karácsony Sándor a református nevelési intézmények mindenkori feladatának tartja Krisztus üzenetének közvetítését. A pedagógusoknak az iskolai és az iskolán kívüli pedagógiai munkájuk során példamutatóan, magas szinten kell helytállniuk a rábízottak között, nevelői attitűdjüket az optimizmus és a szolgálattudat határozza meg.

Karácsony Sándor három tanártípusát is megismerhetjük a kötetből:

1) a nagy tudással rendelkező pedagógusok – csak részben képesek átadni a tananyagot, hatásuk ezért inkább közvetett, nem eredményes a munkájuk
2) a tanítani tudó, szerető pedagógusok – az ő esetükben a hatás jelentősebb
3) a karizmatikus pedagógusok, akik nagy hatást gyakorolnak tanítványaikra tudásuk, személyiségük miatt

Karácsony Sándor azonban nemcsak az iskolát (mint nevelési-oktatási teret) jellemzi, hanem a családi nevelést, illetve más nevelési közösségeket is számba vesz, mint például a cserkészetet vagy a vakációs tábort. Érezhetően hangsú-

lyozza a sportot, mint a szabadidő értelmes eltöltésének egyik lehetséges módját, kiemelten kezeli a cserkészetet, amely szerinte a fiatalok klasszikus életformája. Az iskolán kívüli alkalmak során mind a pedagógus, mind a diák egy másik szerepükben ismerhetik meg egymást, amely tovább mélyítheti a nevelői munkát. Kiemeli a játékosságot, a feladatok elvégzése során jelentkező örömöt.

A mélyen hívő Karácsony Sándor társas lélektani rendszere a mellérendelő viszonyon, az egymás megértésén, elfogadásán alapul, amelyben a közös érték, a közösségi szellem, az erények gyakorlása különös jelentőségű. A szerző Karácsony Sándor szavait idézi az iskolarendszert jellemezve:

> „A magyar iskola súlyos betegsége onnan is észrevehető, hogy tanítói és tanári karában megszaporodtak a szellemi élet kézművesei, a szakemberek, és megfogyatkoztak a bölcsek, papok, mesterek, modern nyelven szofokraták, és azért is némultak el a „múzsák berkeiben" a hajdani közlékenység beszédes ajkai." (Karácsony 2005. 158 – idézi Bognárné 2010. 68).

A pedagógia mint a nevelés tudománya részben a neveléstudomány rendszeréből kiindulva, a szerző Karácsony nevelési modelljének rendszerezési elveit, alaptanait vizsgálja, bemutatva annak változatosságát, teljességét, nézetrendszerére vonatkozó sajátosságait. Karácsony Sándor oktatásra, oktatáselméletre vonatkozó gondolatatit a *Karácsony Sándor didaktikai elvei* című részben tárgyalja. Betekintést nyerhetünk a tananyag kiválasztására, a tanítási, tanulási módszerekre vonatkozó elképzeléseibe.

Karácsony Sándor munkásságának jelentős részét alkotja az írói, publicisztikai tevékenysége. Kijelenthető, hogy életútja és írásai szoros összefüggést mutatnak. Bognárné Kocsis Judit bemutatja ifjúsági regényeit, a diákokhoz szóló könyveit, illetve színdarabjait, továbbá az 1922–1931 közötti írónevelési tevékenységét is megismerhetjük. Karácsony írásaiban is mindenekelőtt pedagógusi, nevelői attitűdje mutatkozik meg.

Rövid áttekintést olvashatunk a református pedagógia értelmezéséről, amelyben Karácsony Sándor szerepének, jelentőségének megállapítása a fő üzenet. A szerző megállapítja, hogy Karácsony nagy hatást gyakorolt (illetve máig gyakorol) a református pedagógiára, amelyet szakirodalommal, kutatási eredményekkel is alátámaszt.

Bognárné Kocsis Judit empirikus kutatást végzett a református felsőoktatásban, amely Karácsony Sándor nevelésfilozófiájának megítélésére vonatko-

zott. A kutatás bemutatása során képet kapunk a vizsgálat céljáról, módszerekről, hipotézisekről, a kutatásban részt vevő felsőoktatási intézményekről. A kérdőív kérdéseire adott válaszok értékelése mellett a szóbeli interjúk elemzését is elvégzi.

A vizsgálat tárgyát adták továbbá a református hallgatók szakdolgozatai és a pedagógiai-pszichológiai kurzusok tematikái is. A tematikák és a szakdolgozatok közötti kapcsolat szempontjából megállapítható, hogy az oktatói attitűd és a szakdolgozatok száma között van összefüggés. A református pedagógusképző intézetekben Karácsony Sándor nevelésfilozófiája jelentős szerepet tölt be, a pedagógushallgatók érdeklődést mutatnak eszmerendszere iránt, szívesen választják kutatási témaként.

Az empirikus vizsgálat bemutatása után a Karácsony Sándor szellemi öröksége iránt elkötelezett, azt ápoló körök, társaságok számbavétele történik meg, amely még inkább igazolja aktualitását, hatását napjainkra.

Bognárné Kocsis Judit kötete eredményesen használható a Karácsony Sándor pedagógiája iránt érdeklődők számára, valamint a református pedagógiában, református felsőoktatásban kutatóknak, de természetesen csupán a neveléstörténet szempontjából közelítve is tanulságos írás. A kutatás további vizsgálódás alapja lehet a benne megtalálható anyagok alapján.

A kutatás eredményeinek összegzésében a szerző tizenkét különböző Karácsony-felfogást mutat be, amelyek a gyakorlatban különböző társításokban jelennek meg, ezek jellemző sajátosságcsoportok is egyben, és utalnak a befogadó/elfogadó csoportokra

KOVÁCS ENIKŐ HAJNALKA

A műhely kitárt ablaka

A bibliarevízió műhelyéből
A Doktorok Kollégiuma Újszövetségi Szekciójának előadásai az új fordítású Biblia (1975, 1990) revíziójához kapcsolódva, 2011. augusztus 23–24. – Debrecen
Szerkesztette: ***Pecsuk Ottó***
Kálvin János Kiadó, Budapest, 2012, 184 oldal

A tanulmánygyűjtemény a Magyarországi Református Egyház Doktorok Kollégiumának Újszövetségi Szekciójában 2011. augusztus 23–24-én elhangzott előadások szövegeit tartalmazza. A Magyar Bibliatársulat az elhangzott előadások közreadásával betekintést nyújt a revízió menetébe a szélesebb nyilvánosság számára is, valamint az előadókkal való együtt gondolkodásra ösztönöz. A revíziós munka célja Isten Igéjének minél jobb, pontosabb, hitelesebb fordítása, így a kötetet szívesen ajánlom minden, a Biblia üzenete iránt fogékony vagy azzal most ismerkedő érdeklődő figyelmébe, akárcsak azoknak, akiket a fordításelmélet problémái foglalkoztatnak.

Az utóbbi években sokat hallhattunk arról, hogy a protestáns új fordítású Biblia revízió alá kerül. De mi is az a revízió? A revízió latin szó, melynek jelentése 'újra megnézés, ellenőrzés, felülvizsgálat, felülvizsgálati kérelem'. A fordítás akkor jó, ha az eredeti szöveg gondolatsora hiánytalanul megjelenik benne. Az egyik fő szempont tehát a szöveghűség. Kérdés azonban, hogy a nyelvtani formahűséget vagy a szöveg jelentése iránti hűséget ítéljük-e fontosabbnak. A másik kiemelt szempont a nyelvezettel kapcsolatos. Arra vonatkozik, hogy a fordítás régies, archaizáló nyelvezetű legyen-e vagy modern. A különféle fordítások ezen a négyirányú skálán helyezhetők el.

A Magyar Bibliatársulat Alapítvány elhatározta, hogy megkezdi az 1990-ben revideált 1975-ös bibliafordítás átdolgozását. A Bibliatársulatok Világszövetsége 25−30 évente ajánlja az egyes fordítások áttekintését, mivel ennyi idő alatt már jelentős nyelvi változások mehetnek végbe. A revíziós munka elvi alapjait az Elvi Dokumentum határozza meg. A jelenlegi revízió az Ószövetség esetében a legutolsó kiadású Biblia Hebraica Stuttgartensia (BHS), míg az Újszövetségnél a Nestle–Aland féle görög kiadás (NA 27) alapján történik. A ter-

vezett változtatás kiterjed az időközben felismert nyomdahibák, téves fordítások, értelemzavaróan archaikus kifejezések javítására, az eltérő formák egységesítésére, valamint a beérkezett észrevételek mérlegelésére és érvényesítésére, azonban a változtatások minimumára törekszik (ezért revízió). Kerüli a hétköznapi nyelv erőteljes behatásait, hiszen a bibliai könyvek szerzői az irodalmi és istentiszteleti nyelvet használták. A revízió előirányzott időtartama két, legfeljebb három év.

Mi indokolja a mostani átdolgozást? A kérdésre adott választ a gyűjteményes kötet 12−13. oldalain olvashatjuk: „Az 1990-es szöveg revízióját nem csak az a sokat emlegetett tény indokolja, hogy egy nemzedék alatt minden nyelvben többé-kevésbé tapasztalni lehet az anyanyelv használatának változásait, hanem a szöveghűségre törekvés, a dinamikus ekvivalencia elv és a Károli-Biblia örökségének jegyeit egyaránt magán hordozó fordítás egységesítése, koherenssé tétele is. Emellett természetesen minden egyéb, egy revízió során felmerülő és szükséges feladatot is el kell végezni (esetleges sajtóhibák kiküszöbölése, lehetőség szerint egységes terminológia kialakítása, tulajdonnevek írásának kérdése, stílus egységesítése, a jó hangzás-felolvashatóság javítása, stb." A mai közérthető irodalmi nyelvhez közelítő fordításnak gyülekezeti használatra, szószéki felolvasásra, az iskolai hitoktatásban, valamint otthoni elcsendesedésre egyaránt alkalmasnak kell lennie. Azonkívül, hogy a különböző igényeknek, kívánalmaknak nem egyszerű eleget tenni, a fordítók munkáját meghatározta az abból a tényből következő mérce is, hogy a Biblia szövegét már sokszor lefordították.

A hátralevő részben röviden ismertetjük az előadások szerkesztett változatai által jelzett fontosabb problémákat. Vladár Gábor, a Pápai Református Teológiai Akadémia (PRTA) rektora és az Újszövetségi Tanszék professzora írásában felvázolja a revíziós munkát végző műhely előzményeit, majd összefoglalja az újszövetségi revízió eddigi tapasztalatait, szemléletes példákat alkalmazva az elsődleges revízió során felmerült kérdésekre, köztük a Mt, Mk, Lk és Róm elsődleges szövegverziója során felmerült problémákra is (17−37.).[97]

Pecsuk Ottó, a Magyar Bibliatársulat (MBTA) főtitkára, a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi karának (KRE HTK) adjunktusa a funkcionális ekvivalencia elvének a bibliafordítás során történő alkalmazásával foglalkozik E. A. Nida − a bibliafordítók alapkönyvének tekinthető − Theory and Practice of

[97] A zárójelben feltüntetett számok a recenzeált kötet hivatkozott oldalszámait jelölik. *(a szerk.)*

Translation (TAPOT) című műve alapján. Az ekvivalencia vagy az azonos hatás elve azt jelenti, hogy a fordításnak ugyanolyan hatást kell gyakorolnia a mai olvasókra, mint amilyen hatást gyakorolt a szöveg egykori változata a korabeli olvasókra. Nida szerint tehát a jó fordítás esetén a befogadói oldalon nincs változás. Az első befogadókra és a kortárs olvasókra tett hatásnak egyeznie kell (39.).

Győri István, a Sárospataki Református Teológiai Akadémia (SRTA) újszövetséges professzora a görög igeidők váltakozásait vizsgálja az Újszövetségben, különös tekintettel a jelen és jövő idő váltakozásának teológiai és egzegetikai okaira. A bemutatott gyakorlati nyelvtani példák és elemzések jelentős segítséget nyújtanak az olvasók számára.

Galsi Árpád, a Kálvin Kiadó igazgatója áttekintést ad a bibliai idézetek helyzetéről. Rámutat, hogy a mai nyelvhasználatra érvényes helyesírások nem mindig alkalmazhatók a Szentírás fordítása során. Mivel a Szentírás alapvetően élőbeszéd, ezért az idézőjelek elhagyása nehezítheti a megértést, így kár lenne lemondani a használatukról (61.).

Hanula Gergely, a PRTA docense a görög „kai" (magyarul: „és") kötőszó szerepét s lehetséges értelmezéseit vizsgálja az Újszövetségben. Az Újszövetség-fordítás felől közelítve, az „és" / „kai" kötőszó használatának két területét szokás kiemelni: 1. a „kai" kötőszó jelentésének vizsgálata (szemantikai szempont) és 2. a mondatkezdő „kai" használatának vizsgálata (szintaktikai, funkcionális szempont). Megfontolható a mondatkezdő „és" kapcsolói szerepét elfogadva minél inkább megtartani a fordításban, azaz helyreállítani a revízió során.

Kustár Zoltán, a Debreceni Református Hittudományi Egyetem (DRHE) rektorhelyettese és ószövetséges professzora az ószövetségi munka tapasztalatait foglalja össze, áttekintést adva az előkészületekről és a revíziós munka menetéről (87.). Felhívja a figyelmet arra, hogy a kettőzések elhagyása is sokat számíthat. A bibliai héber ugyanis az igéket a rövid tőmondatok elején többször megismétli. A teremtéstörténetben olvasható: „És lett este és lett reggel" – elég lenne csupán annyit mondani, hogy „és lett este és reggel", viszont ezzel a javítással a héber szöveg „megrövidítése" következne be (92.). A szöveg további érdekessége, amelyről a legtöbb bibliaolvasó nem tud, hogy sokszor hebraizmusok rejlenek a fordítások mögött: pl. álmot álmodni, hallomást hallani, imádságot imádkozni stb. (99.).

Peres Imre, a DRHE újszövetséges professzora a cseh Újszövetség-fordítás történetét tekinti át. Elemzését három részre osztotta: míg az első rész áttekintést ad a legkorábbi cseh bibliafordításokról, addig a második rész a modern

cseh Újszövetség-fordításokkal foglalkozik, a harmadik rész pedig a jelenleg használatban levő új cseh ökumenikus bibliafordítást mutatja be. A fordítói munka érdekessége, hogy a textust fejezetenként szétosztották. Mindegyik fordító külön elkészítette a saját fordítását, majd a bizottságban együtt vitatták meg az egyes részeket, egészen addig a pillanatig, amíg ki nem alakult az egyes fordításokkal kapcsolatos konszenzus (127.).

Nyíri János református lelkipásztor írása bibliamagyarázat a Lk 7, 36−50 történetről (A bűnös nő megkeni Jézus lábát), amely igehirdetésnek kiválóan alkalmas, azonban kérdésként merülhet fel az olvasóban, hogy vajon milyen szempontok alapján válogatták be a kötetbe.

Geréb Zsolt, a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet (PTI Kolozsvár) professzora az új Zürichi Bibliát mutatja be, melyről elmondható, hogy mind az első (1531), mind pedig a legutolsó kiadás (2007) nem egyéni fáradozások, hanem tudós közösség együttes munkájának eredménye. A munkacsoportba, szemben a magyar revízióval, női szakembereket is bevontak. A Zürichi Bibliát a Szöveggondozó Bizottság felvette a „referencia-Bibliák" közé.

Pótor János, a DRHE doktorandusz hallgatója lehetőséget kapott rá, hogy kutatási témáját bemutassa a Doktorok Kollégiumának Újszövetségi Szekciójában. A jeruzsálemi szeretetközösségről szóló írásban külön tárgyalja Qumránt és az esszénusokat, majd később megállapítja, hogy „*minden jel arra utal, hogy az esszénusok azonosak a qumrániakkal*", ami némi fogalmi tisztázatlanságra is utalhat (148.).

Szabó Csaba nyugdíjas református lelkipásztor záró áhítata foglalja keretbe a gyűjteményt. Elköszönő gondolatait a Jn 15 alapján építette fel. Végezetül, a Függelékben Vladár Gábortól és Hanula Gergelytől a Római levél első részletének revíziójába kapunk betekintést.

A kötet érdeme, hogy bár tudományos kiadványról van szó, érthető nyelven, olvasmányosan járja körbe és magyarázza a felvetett kérdéseket. Ennek köszönhetően nemcsak a szakmabeliek érdeklődésére számíthat, hanem érdekes betekintést nyújthat a bibliafordítás problematikája iránt érdeklődő olvasók szélesebb nyilvánossága számára is. Az egybegyűjtött szövegek szemléletes módon mutatják be, miként állnak össze a fordítás és revízió alapjai, s a színfalak mögé pillantva képet alkothatunk róla, hogy is történik az eredeti szövegek értelmezése, valamint fordításuk és újrafordításuk folyamata. Ennek a képnek része az is, hogy felmérhetjük a revizorok munkájának mélységét − a szöveg újabb és újabb rétegeinek feltárását − és elvi lezárhatatlanságát.

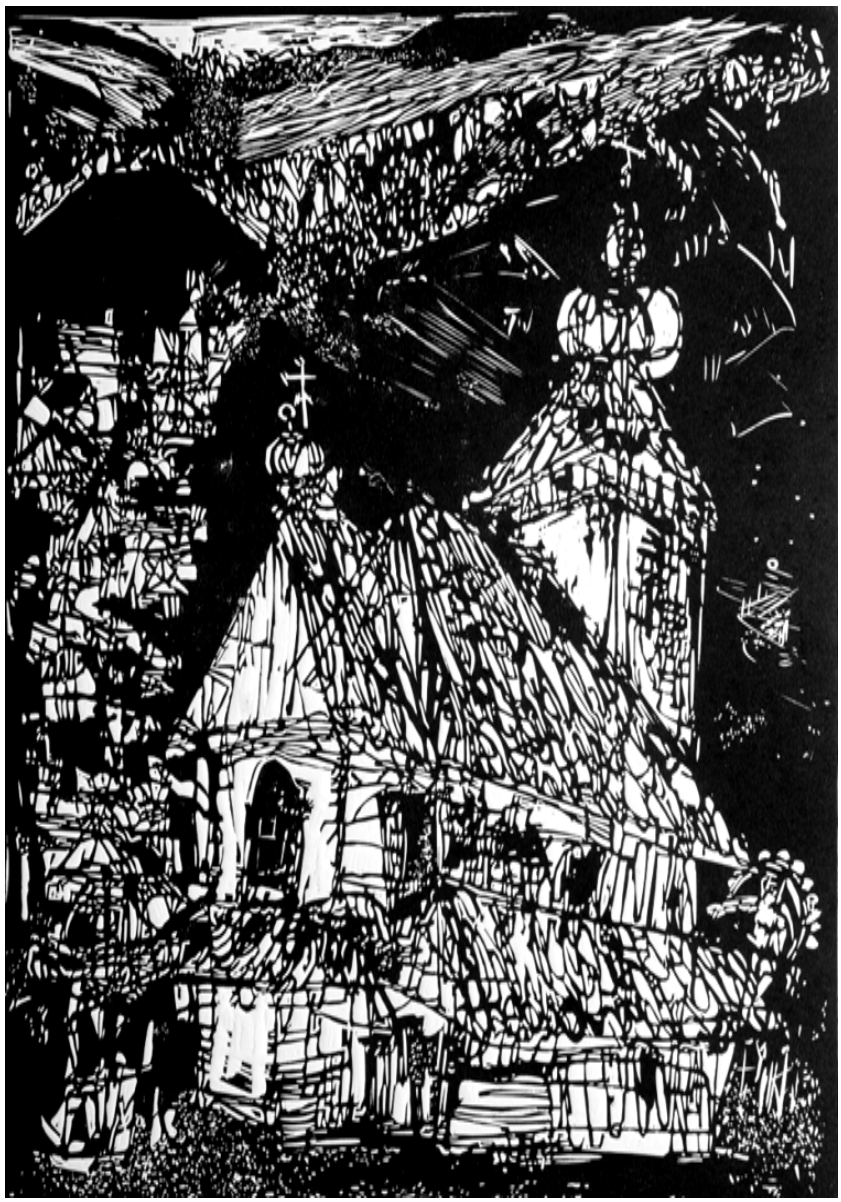

Tamus István grafikája

KUSTÁR ZOLTÁN

Advent igazi díszei[98]

Gyertyafény, mézes, a konyha melege, forralt bor, titkos készülődés, angyalszárnyak szelíd suhogása. Advent. A várakozás ideje ez: várakozás az ünnepek ünnepére.

Gyertya fénylik, mézes sütemény illata terjeng, karácsonyi ének zeng az utcán és a szívben, és előkerülnek a kamrák, szekrények mélyéről az adventi díszek féltett dobozkái. Kisangyalok egész légiója, festve, faragva, öntve és hímezve, gömbök, gyertyák, kalendáriumok, elektromos égők és koszorúk. Gyermekien szépek, de sohasem giccsesek: mert az ünnepvárás és a boldogság reménye még a túlzásainkat is megnemesíti: ahogy a csúnyácska leány arcát az öröm, ha tudja, hogy hamarosan megjön a kedvese.

Adventi díszekbe borul a lakásunk. Szekrények és kamrák mélyéről előtűnnek az adventi díszekkel megrakott dobozok. Egy éven át lapultak sötét rejtekükben. Legfeljebb valami más után kutatva nyitottunk rájuk tévedésből egyszer, és meghatódva, szelíd mosolygással zártuk vissza őket: adventig még hadd pihenjenek. Óvjuk, mert törékenyek, és mert talán szégyellnénk is őket, ha nem advent sötétjében vonnák uralmuk alá újra az otthonunk. De adventben végre ismét a lakásunk díszei lehetnek.

Lelkünk legmélyén, szívünk szerkényének legalsó polcain is ott sorakoznak adventi díszeink. Legszebb, legtisztább érzéseink, amiket egy éven át óvunk, takargatunk, hiszen féltjük őket. Mert olyan törékenyek. Annyira sérülékenyek. Máskor talán szégyelljük is megmutatni őket, legalábbis nem merjük olyan nyíltan, és olyan sokaknak feltárni azokat. Csak félszegen, egyenként, kissé szabódva veszünk elő belőlük egyet-egyet, mint a mosolygós angyalokból a nyári délelőttön.

Lelkünk mélyén, szívünk legalsó polcain ott sorakoznak az advent igazi díszei. A vágy, hogy önzetlenül szeressünk valakit, s hogy bennünket önzetlenül, mindig szeressenek. Adventben és karácsony idején félszegen, de ismét el merjük hinni, hogy ez valóra válhat. Merjük érezni, és amit érzünk, merjük megmutatni. Felnyílik a doboz, a lélek ládikája, és emlékeinkből, egymás mosolyá-

[98] Elhangzott a DRHE 2012. december 11-i adventi hangversenyének bevezetőjeként.

ból, a zenéből, az isteni szóból merítve az erőt – szívünk ablakaira kiaggatjuk a finom rezdüléseket. Mert a mieink, igen, a mieink, és szépek. És akik viselik őket, ha csak advent idejében is, széppé válnak, tiszták lesznek, és újra kegyelem-teljesek.

Nem vagyunk ilyenek, nem is lehetnénk egész éven át. De adventben éppen az a szép, hogy mindenki az lehet, aminek egész esztendőben lennie kéne, és amilyennek ő maga is látni szeretné önmagát. Karácsony azért a legszebb ünnepünk, mert az esztendő utolsó, néhány megszentelt hetére kiléphetünk a fásultság igája alól, a gondok, bajok, megalkuvások, a ki nem mondott szép szavak, az elszalasztott alkalmak lucskos világából. Adventben és karácsonyban az a szép, hogy testben és lélekben kidíszítve, felragyogva, a mézes illatával fedve, a karácsonyfa alá rejtett szeretettel, mások boldogságának félszeg reményével végre azok lehetünk, akiknek teremtett és szánt bennünket az Isten, és nem törődünk azzal, ha ezért megmosolyog bennünket bárki is. Gyermekek lehetünk ismét, önfeledten, az Ő gyermekei, tiszták és önzetlenek, akik örülnek a szépnek és a jónak, és abban lelik kedvüket, hogy széppé varázsolnak szíveket, lelkeket, házakat, főteret, adventi délutánt, emberi sorsokat, szeretteink, rokonaink ünnepi perceit. Adventkor nem szégyen törődni másokkal. Adventkor nem ciki a vers, a papi szólam, a nagymamák hite, bocsánatos dolog reménykedni egy szebb világban, és egyenesen kötelező szeretni másokat.

Engedjük, hogy ez a hangverseny is segítsen díszbe öltöztetni a lelkeket! Fogadjuk szeretettel, amivel a hallgatók és oktatóink készültek nekünk! Emeljen a dallamok és az együttlét a hétköznapok fölé, és ajándékozzanak nyitottságot a mennyei világra, ahol bennünk és felettünk Isten angyalai zengenek. Gyertyafény, mézes, titkos készülődés, angyalszárnyak szelíd suhogása.

Legyen szép ez az este, és legyen áldott az adventje mindenkinek!

Tamus István grafikája

SZERZŐINKHEZ

Kérjük szerzőinket, hogy a bibliográfiai adatokat a következő formában adják meg:

Könyv:
Rosengren, Karle Erik (2004): *Kommunikáció.* Typotex, Bp.

Kötetben megjelent tanulmány:
Szigeti Jenő (2002): *A bibliai szép nő, meg a szép férfi*. In: Pócs Éva (szerk.): *Mikrokozmosz – Makrokozmosz. Tanulmányok a transzcendensről III.* Balassi, Bp., 285–295.

Folyóirat-cikk:
Pál Csaba (2011): A nagy átverés, avagy félrevezető, megtévesztő címek az internetes médiumokban. *Mediárium*, 2011/3., 5–13.

Online-forrás:
Flusser, Vilém (1990): *A fotográfia filozófiája*. Budapest: Tartóshullám – Belvedere – ELTE BTK. http://www.artpool.hu/Flusser/flusser.html (Utolsó letöltés: 2012. 04. 06.)

Hivatkozás:
Lehetőség szerint szövegközi hivatkozást kérünk (Rosengren 2004. 187) – lábjegyzetben is –, a részletes irodalomjegyzéket a szöveg végén adják meg.

E SZÁMUNK SZERZŐI

BEREK SÁNDOR – *szociológus, kulturális antropológus*
ERDEINÉ NYILAS ILDIKÓ – *doktorjelölt*
FÁTYOL ZOLTÁN – *festőművész*
FEKETE KÁROLY – *gyakorlati teológus*
HODOSSI SÁNDOR – *vallástanár*
KERESZTES HAJNALKA – *teológus*
KMECZKÓ SZILÁRD – *filozófus*
KOVÁCS ENIKŐ HAJNALKA – *doktorandusz*
KUSTÁR ZOLTÁN – *biblikus teológus*
PAP TIBOR – *szociológus, kisebbségkutató*
SZABÓ DIÁNA – *doktorandusz*
VITÉZ FERENC – *irodalmár, vizuális kommunikációkutató*